

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В СЛОВНИКАХ ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 11
ТОМАХ»)»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності
035.01 Філологія
Кугот Марія Володимирівна

Керівник: Дика Людмила Василівна
кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент: Рябець Л. В.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 2025 р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	5
1.1. Принципи та історія укладання тлумачних словників української мови.....	5
1.2. Особливості ремарки діалектне.....	9
1.3. Сучасний стан української лексикографії.....	14
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МОВНОГО МАТЕРІАЛУ З ПОЗНАЧКОЮ ДІАЛЕКТНЕ ЗА МАТЕРІАЛАМИ 1 ТОМУ СУМ-11.....	18
2.1. Принципи та методи дослідження лексем з ремаркою діалектне.....	18
2.2. Тематичні групи іменників з позначкою діалектне.....	19
2.3. Семантичні діалектизми.....	28
2.4. Лексеми з позначкою діалектне на літеру А.....	36
2.5. Лексеми без ілюстративного матеріалу.....	40
Висновки.....	44
Список використаних джерел.....	45
Додаток.....	48

ВСТУП

Актуальність теми

В останні десятиліття спостерігаємо тенденцію до актуалізації в українській літературній мові слів, штучно витіснених на периферію мовного вжитку через тривале домінування російської. Поступово до мовної практики повертається питома лексика, яку використовували на початку минулого століття до радянських репресій. Водночас попри позитивні зсуви залишається велика кількість неопрацьованого матеріалу, що має потенціал прищепитись у суспільному мовленні та літературній нормі [15, с. 24-26].

Однією з найавторитетніших лексикографічних праць досі лишається «Словник української мови в 11 т.». Водночас СУМ-11, значною через політичну ситуацію в тогочасній радянській Україні — утиски, репресії та втручання у сферу української лексикографії, містить низку недоліків та прогалин, особливо що стосується добору та систематизації мовних одиниць.

Продовженням роботи на тлумачним словником є створення «Словника української мови в 20 т.», в основі якого лежать матеріали СУМ-11, а також застосовано принципи його укладання. Очевидно сьогодні потрібні нові підходи до формування матеріалу, і також урахування тих тенденцій і процесів, які відбуваються у сучасному суспільстві, що впливає також на функціонування мови.

Цінним матеріалом для поповнення літературної мови може стати лексика, що в попередніх словниках була позначена ремарками різного типу. З цього погляду важливо звернути увагу на особливості маркування слів у реєстровій базі нових словників, адже дослідження діалектно-маркованих лексем показує їх потенціал як літературних одиниць. Сьогодні є можливість аналізувати матеріал з допомогою сучасних інструментів для дослідження мови, яким є, зокрема, національний корпус текстів ГРАК. Такий підхід дає змогу відстежити частотність використання маркованих слів у текстах української літератури різних періодів, стилів та жанрів.

Група діалектизмів, що представлена у СУМ-11, потребує перегляду і, можливо, зміни їхнього статусу, тому важливо дослідити їх функціонування у літературній мові за допомогою доступу до великої кількості текстів корпусу ГРАК. Отримані результати слугуватимуть корисним матеріалом для укладання майбутніх тлумачних словників і наступних томів «Словника української мови в 20 т.».

Мета дослідження — проаналізувати особливості кваліфікації лексики з позначкою *діалектне* на прикладі 1 тому «Словника української мови в 11 томах».

Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати низку завдань:

1. Проаналізувати історію та сучасний стан української лексикографії на прикладі СУМ-11.
2. Відібрати всі лексеми з позначкою *діалектне* з 1 тому «Словника української мови в 11 томах».
3. Здійснити розподіл зібраної лексики на частини мови та тематичні групи.
4. Дослідити особливості слів з ремаркою *діалектне* у «Словнику української мови в 11 томах».
5. Встановити імовірні причини надання статусу *діалектне* в аналізованих лексемах.
6. Схарактеризувати рекомендації щодо подальшого статусу слів з ремаркою *діалектне*.

Об'єктом роботи є лексика з позначкою *діалектне* у СУМ-11.

Предмет дослідження — особливості кваліфікації лексики з позначкою *діалектне* за матеріалами 1 тому «Словника української мови в 11 томах».

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.

1.1. Принципи та історія укладання тлумачних словників української мови.

Наявність великого тлумачного словника української мови — це велике культурне та національне надбання нашого народу, попри складні умови і обставини, з якими стикались автори під час роботи над словником. Українська інтелігенція була згуртована спільною шляхетною метою задля розвитку українського слова, усвідомленням важливості лексикографічних пам'яток для збереження української ідентичності.

У середині ХІХ століття українська народнорозмовна мова вийшла на новий рівень вжитку, її почали активно фіксувати в літературі. Популяризації народної мови посприяла поява українськомовних шкіл та суспільні патріотичні настрої. Як зазначає В. Винник у статті про історію створення словника української мови, Пантелеймон Куліш разом з культурними діячами, зокрема долученими до журналу «Основа» у Петербурзі, організував масовий збір мовних матеріалів для укладання майбутнього словника. Масштабну ідею так і не вдалось втілити через політичні обставини, зокрема Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року [2, с.16].

Українська інтелігенція зазнала значних утисків з боку Російської імперії, тож процес укладання словника довелось зупинити. Лише у 1907-1909 роках вдалось опублікувати працю на основі зібраних матеріалів ХІХ століття, а також зі значним обсягом доданої лексики, за редакцією Бориса Грінченка, що мала назву «Словарь української мови» у чотирьох томах [2, с.17]. Б. Грінченко зумів за короткий період опрацювати і підготувати увесь матеріал, «зібраний редакцією «Киевской старины», і доповнити словник власними матеріалами [25, с.246].

Максим Рильський у статті «Словник і питання культури мови» підкреслює важливі нюанси тогочасної редакції словника 1907-1909 рр., зокрема звертає увагу на *«хронологічну межу, за яку не можна переступати»* під часу

підбору ілюстрацій лексем [25, с.246]. Як наслідок, маємо обмежену кількість прикладів з літератури, народної творчості тощо, а також «неточність ремарок» у словнику. М. Рильський вказав на потребу доопрацювання цих недоліків під час друку другого видання [24, с.373].

Українські мовознавці не припиняли нових спроб створення праць для кодифікації національної мови, хоч неодноразово були звинуваченими у «буржуазному націоналізмі». Радянська влада вкрай негативно реагувала на будь-які намагання інтелігенції діяти на користь розвитку української культури, зокрема і мови, що значно гальмувало процес розробки словників [2, с.17-18]. М. Рильський писав, що багато літераторів почували себе скутими у використанні автентичної української лексики, а також з обережністю ставилися до використання синонімічного багатства [25, с.248].

П. Горещкий звертає увагу на проблему безпосереднього втручання комуністичної влади до українського словникарства. У період з 1917 по 1933 роки видали значну кількість словників (131) різного типу: російсько-українські, українсько-російські, термінологічні, історичні тощо. Проте до їхнього змісту виникає багато питань через викривлення української термінології, яка потім активно поширювалась у інших працях. Партійні вказівки щодо укладання лексикографічних праць були спрямовані на викорінення націоналістичного дискурсу з мови, що проявлялося в обмеженні використання архаїчної української лексики, натомість введення в ужиток соцреалістичної термінології, а також залучення ілюстративного матеріалу «радянського письменства» [4, с. 193-194].

У 1951 році виходить друком перший том «Українсько-російського словника» за редакцією І. М. Кириченка. Як засвідчує В. Винник, цю подію також можна відзначити знаковою в ході розвитку українського словникарства. *«Наступні п'ять томів після смерті Іллі Микитовича у 1955 р. редагували кандидати філологічних наук старші наукові співробітники Інституту Т. В. Зайцева, В. С. Ільїн, С. П. Левченко, Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник», а також активну участь брав і письменник Максим Рильський* [2, с.18-19].

Для подальшої розробки великого тлумачного словника української мови організували масштабний збір лексики та фразеології, оскільки картотека, що збереглась ще з минулого століття, не відображала всього лексичного багатства. Для укладання словника необхідно, щоб корпус слів налічував якомога більше різноманітних одиниць сучасної мови, тому картотеку довелося значно оновити і доповнити. Крім того, були й інші вказівки, що стосувалися доробку попередників. Відповідно було усунено: *«ідеологічно шкідливі слова та ілюстративний матеріал, серед якого були картки з виписками з народної творчості, українського перекладу Біблії, творів письменників «буржуазно-націоналістичного табору» та репресованих літераторів»* [2, с.19].

Заборона розписувати твори багатьох українських письменників істотно вплинула на формування словника, натомість було розписано великий обсяг політичної партійної публіцистики [2, с.20]. Було також проігноровано доробок української діаспори, діячі якої в умовах еміграції публікували якісні праці, матеріал яких слугував би ілюстративними прикладами. Відтак результати функціонування української мови поза межами УРСР не було представлено у словнику [2, с.25-26].

Над створенням тлумачного словника української мови працювали багато лексикографів і фахівців Інституту мовознавства. Водночас, як зазначає В. Винник, багато хто з укладачів не мали досвіду в укладанні словників, що могло позначитися на їхній якості. Також на підготовку словника було відведено мало часу, тому редакторам доводилось виконувати подвійну роботу, що значно ускладнювало процес. Перший том редагували А. А. Бурячок і Г. М. Гнатюк, далі до них приєдналися П. Й. Горецький та Н. І. Швидка. Інструкцію зведення словника утверджували та координували спочатку В. С. Ільїн, а згодом завідувач відділу Л. С. Паламарчук. Словник виходив друком протягом десяти років (1970 — 1980) [2, с.21-23].

Потреба у підготовці додаткового 12 тому виникла ще після публікації СУМ-11, проте роботу розпочали аж у 1990-их роках. Першочергово була мета створити «Новий словник української мови», але пізніше було вирішено

підготувати додаток до «Словника української мови» в 11 томах. Головною метою було заповнити прогалини у великому тлумачному словнику, використавши матеріал з нових мовознавчих праць [18, с. 75]. Важливо наголосити, що ці прогалини утворились зокрема і через технічні обмеження. Розписування на друкарських машинках забирало багато часу, відповідно матеріал міг потрапляти до упорядників із запізненням, навіть після публікації окремого тому словника [17, с.113].

До реєстру Додаткового тому увійшли: *«лексичні і семантичні інновації останніх років існування СРСР, періоду становлення Української Держави й відродження національної культури, а також початку ХХІ ст»*; а також *«не нова, але не охоплена ІІ-томником лексика та стійкі сполучення слів»* [18, с. 76].

Для ілюстрації показового прикладу запроваджених змін у 12-му томі можна звернути увагу на слово *релігія*. Лариса Мовчун висвітлює проблему впливу радянської політичної ідейності на спосіб тлумачення слів у СУМ-11, що було успішно змінено у новому виданні [18, с.80]. Упорядникам також вдалось значно збільшити обсяг картотеки завдяки новому матеріалу для ілюстрації слів, доповнити список ремарок і оновити методикку подання фразеологічних одиниць [18, с.81].

Серед лексикографічного матеріалу було представлено не тільки ті слова, що не увійшли до СУМ-11, а й реєстрові лексеми, які набули додаткових відтінків значень або ж вимагали заміни значення. *«Повного оновлення тлумачної частини потребували статті із заголовними лексемами, значення яких було переосмислене у зв'язку з розвитком науки, техніки, у цілому знань про світ, а також під впливом культурних і політичних змін, яких зазнав український соціум»* [17, с.115].

До складу останнього 12 тому традиційно увійшли і діалектизми, що часто використовувалися в літературі. Важливо підкреслити значення ілюстративного матеріалу, який додатково тлумачить значення, доповнює відтінок значення, допомагає встановити приблизні хронологічні межі активного вживання слова.

Це особливо важливо для діалектизмів, оскільки в СУМ-11 серед аналізованих діалектизмів є багато слів без прикладів уживання їх у літературі [17, с.120].

Отже, з аналізу історії українського словникарства можна зробити висновок, що сприятливих умов для лексикографічної роботи не було, проте активним діячам вдалось створити велику базу для тлумачного словника. Завдяки цьому досягненню сучасні мовознавці мають матеріал для подальшої роботи над новими джерелами, проте важливо враховувати всі вади та недоліки, що зафіксовані у старих редакціях.

1.2. Особливості ремарки діалектне.

Під поняттям ремарки переважно розуміють спеціальне маркування для характеристики на граматичному, стилістичному, семантичному та стильовому рівнях. Термін ремарка почали вживати у середині ХХ століття, коли під час укладання словників виникла потреба уніфікувати коментарі до лексем. Саме поняття сформувалось набагато раніше, як і спеціальні позначки для уточнення різних відтінків значень та граматичних категорій [9, с.167- 171].

Розрізняють чотири етапи історії формування лексикографічних ремарок. Перший період датують кінцем ХVІІ — ХІХ ст., коли до слів подавали «стилістичні коментарі», переважно негативного забарвлення (*зневажл.*, *лайливе* тощо), також часто вживали вислів «в степних местах», що відповідає ремарці *діалектне*. Другий етап — початок ХХ ст., що характеризується повнішою системою маркування слів, з'явилося розмежування нейтральної лексики і забарвленої. Максимальну кількість ремарок зафіксовано у «Російсько-українському словнику» за редакцією Сергія Єфремова і Агатангела Кримського, де використано аж 23 стилістичні позначки [8, с.37-38].

Друга половина ХХ століття позначена уважним ставленням до лексики повсякденного вжитку. Останній етап розвитку припадає на початок ХХІ століття, характерним для цього часу є збільшення кількості виданих лексикографічних праць, проте систему маркувань залишили майже без змін. Найбільш показовим прикладом є зіставлення СУМ-11 та СУМ-20, де система ремарок здебільшого повністю збігається. Таку тенденцію не варто зараховувати

до позитивної, оскільки словникові одиниці потребують постійного перегляду і переоцінки з огляду на мовну практику носіїв та загальний історичний контекст [8, с.38].

Уточнювальні позначки важливі у створенні словників: ілюстративний матеріал містить важливу інформацію для загальної характеристики слова, ремарка допомагає уточнити емоційне забарвлення, сферу використання, територіальну і часову належність тощо. Однією з проблем лексикографічної сфери є відсутність чіткої системи для надання слову відповідного лексичного статусу. Наслідком цього є поширена практика надання слову безпідставної характеристики через маркування [8, с.36].

О. Зайцева наголошує на особливостях використання ремарок *діалектне* та *застаріле*, оскільки існує проблема необ'єктивного і помилкового зарахування мовного матеріалу до цих лексичних груп. Значна кількість питомих українських слів отримала некоректне маркування через радянську політику впливу на словникарство, тому зараз актуалізувалась проблема розрізнення діалектизмів від нормативних чи застарілих слів. Науковиця провела мовознавчу розвідку з метою дослідження застарілої та рідковживаної лексики української мови, аби повніше окреслити ситуацію невідповідності маркування у словниках [10, с.30-32].

У результаті аналізу було виявлено, що частину лексики, яка зафіксована під ремаркою *застаріле*, варто зарахувати до *історизмів*, проте такої позначки у досліджуваних словниках нема. Інша група лексики, яка змінила значення у процесі розвитку мови, має помилкове маркування і потребує перекваліфікації системи позначок для отримання здебільшого нейтральності значеннєвого забарвлення. До хибної класифікації слів, як застарілих, також належить церковно-релігійна лексика. У такому разі авторка радить застосувати ремарку *книжне* та зарахувати ці слова до урочисто-забарвленої лексики. До цієї групи входять також світська лексика, попри те, що багато слів активно використовують і зараз. І останній поширений приклад неточності вживання ремарки *застаріле* було виявлено у багатозначних словах, коли позначка

застосовується до всіх конотацій лексеми, а не до окремих її значень [10, с.31-32].

Важливою проблемою функціонування ремарок у словниках при зіставленні лексикографічних джерел виявлено використання різних позначок у однакових реєстрових словах. У одному словникові лексема може бути подана під ремаркою *застаріле*, а в іншому — *церковне, розмовне* тощо, або ж взагалі без потрібного маркування, оскільки викладачі можуть зараховувати її до нейтрального [10, с.33]. Такі розбіжності заважають не тільки реципієнтам краще орієнтуватися у розумінні окремих слів, а і підважують наукову точність в уніфікації словникарства. О. Зайцева демонструє ситуацію на прикладі застарілої та рідковживаної лексики, проте такі тенденції простежується на загальному рівні і стосується багатьох мовних груп, зокрема і діалектизмів. Основними настановами з боку науковиці виокремлено: рекомендації в дотриманні послідовності під час тлумачення слів та стилістичному аналізі лексики, чітке розрізнення груп системи маркування, достатня кількість ілюстративного матеріалу різних стильових категорій [10, с.36].

У ході розвитку і становлення процесу маркування лексем в українському словникарстві утворилось багато дискусій та актуальних питань. Світлана Бибик у своїй статті «Стилістична ремарка: дозвіл чи заборона?» розмірковує над доцільністю використання спеціальної позначки, а саме над питанням впливу, який спричиняє стилістична ремарка на ту чи ту лексему. Варто зазначити, що традиційно лексику розділяють на пасивну та активну щодо вжитку. Відповідно лексичні одиниці змінюють свій статус залежно від перебігу динаміки використання певних слів у мові. Цей важливий лінгвістичний процес має якнайповніше відбиватись у лексикографічних працях аби словники зберігали актуальність і фіксували особливості перебігу історії мовного процесу [1, с.1-2].

Ремаркою діалектне найчастіше позначають слова, що були зафіксовані з усного мовлення, тому діалектизми можуть маркувати також і з позначкою *розмовне*. Авторка зазначає, що такі ремарки як *діалектне, жаргонне* та *просторічне* можуть вважатися синонімами позначки *розмовне*, оскільки

здебільшого ці ремарки характеризують усне мовлення [1, с.2-3]. Важливо наголосити, що діалектизм — це той позанормативний елемент мови, який вже потрапив до літературної практики, тому зводити ремарку діалектне суто до усного мовлення не варто. Активне використання письменниками діалектизмів у своїх творах закріплює діалектне слово на літературному рівні.

Через політичний вплив радянських ідеологів лексика західних регіонів України здебільшого була під пильним наглядом і заборонаю, її або вилучали зі словникового реєстру або залишали, проте з накладанням обмежувальних ремарок. Активне використання таких ремарок як «*гуцульське, західне, галицьке*» можна вважати несправедливим і необ'єктивним процесом формування лексичних груп, адже у такому випадку мають існувати позначки на кшталт «*східне, бойківське, полтавське*» тощо [7, с.76-77].

Західноукраїнське мовлення істотно впливало на становлення стандарту української мови, проте цей факт намагались ігнорувати і спростувати за допомогою накладання ремарки *діалектне*. Позначку *застаріле* також використовували для відповідного відтінку меншовартості чи неактуальності небажаних слів, сюди ж і зараховуємо ремарку *те саме, що*, яка зміщує фокус на інше, ніби як важливіше слово. Таким чином, синонімію в українській мові намагались звести до використання найбільш універсальної і однотипної лексики, що була наближена до російської мови і вважалась широковживаною і загально визнаною, інші ж варіанти перебували на маргінесі мовної практики і поза літературною нормою. Значну кількість мовного матеріалу взагалі не вводили до словникової бази або відтирали небажані значення слова [7, с.77].

У новіших лексикографічних працях, наприклад таких як «Новий словник української мови» в 4 тт. (1999 р.) простежується позитивна тенденція кодифікації діалектної частини лексики української мови. Н. Дзюбишина-Мельник зазначає, що упорядники нового словника в першу чергу орієнтувались на словник Б. Грінченка, адже СУМ-11 у зіставленні з новим словником має помітну кількість розбіжностей у підході до маркування слів. Натомість дослідниця наголошує, що у «Словнику української мови в 11 т.» ремарка

діалектне *«ідеологічно сфабрикована»* [7, с.79]. Аргументом цієї тези слугує ілюстрація активної практики застосування ремарки діалектне до тих лексем, які поширені в літературних текстах різних українських письменників [7, с.79].

Попри процес жвавої переоцінки статусу діалектної лексики варто зазначити, що значна частина корпусу діалектизмів не має потенціалу і підстав для спростування ремарок чи набуття нормативного значення у мові. Проте важливо переглянути якомога більше діалектних слів, що в перспективі можуть небезпідставно отримати інший статус. Н. Дзюбишина-Мельник пояснює умотивованість цього процесу на прикладі «Нового тлумачного словника української мови» (1999 р.). Авторка зазначає, що лексеми звільняли від ремарки *діалектне*, якщо це *«слова, що називають абстрактні поняття й інших однослівних відповідників в українській мові не мають»*, *«слова, що засвідчують значний синонімічний потенціал української мови»*, *«слова вузькоспеціального (професійного) скерування, також назви предметів побуту»* [7, с.79-80]. Важливо аби відновлена лексика відповідала сучасним запитам суспільства і була актуальною для вжитку, тоді процес укорінення в мовне середовище відбудеться з більшою вірогідністю.

Загалом науковиця вказує на позитивну тенденцію перебігу збагачення української літературної мови у ХХІ столітті. Для засвідчення змін у сфері нормалізації таврованої лексики Н. Дзюбишина-Мельник наводить в приклад такі лексикографічні праці: «Український орфографічний словник» 2002 року, «Харківський орфографічний словник» 2010 року, «Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики» 2010 року [7, с.80-81].

На особливості маркування діалектної лексики у СУМ-11 та інших сучасніших словників звертає увагу також Марина Ткачук у статті «Діалектна мова і нормативна лексикографічна практика» де засвідчує, що все-таки проблема недостатньої актуалізації слів з позначкою діалектне залишається актуальною і потребує уваги. У дослідженні авторка вказує на функціонування римарки *фольк.*, яка іноді використовують замість позначки *діал.* Це питання також вимагає детальнішого розгляду, оскільки застосування позначки

фольклорне часто не виправдане у словникових статтях через недотримання послідовності у кваліфікації лексем. Аргументувати це можна відсутністю ілюстративного матеріалу біля з фольклорних джерел біля відповідних позначок, де натомість представлена художня чи науково-популярна література [29, с.61-62].

Отже, аналіз підходу до кваліфікації лексем у словниках за допомогою спеціальних позначок свідчить про відсутність усталених критеріїв та системності у роботі. Ця галузь мовознавства потребує детальнішого вивчення і є науковим предметом зацікавлення сучасних дослідників. Особливу увагу варто звернути на ремарку *діалектне*, оскільки її поширення гальмує процес збагачення української літературної мови.

1.3. Сучасний стан української лексикографії.

Після здобуття незалежності у 1991 році, в Україні відбулась активізація укладання та друку різних лексикографічних праць, а також перевидання старих словників, адже усталення українській мови в статусі державної дало змогу вільніше використовувати можливості видавничої галузі. Пожвавлення діяльності упорядників і мовознавців можна охарактеризувати не тільки з позитивного боку, оскільки мовна норма була досить розхитаною, а науковці не слідували однаковим принципам формування словників. Олександр Тараненко вказує на дві опозиційні тенденції підходу до роботи з лексикографічним матеріалом: продовження традиції попереднього періоду та повернення до старої мовної норми кінця XIX - початку XX ст [28, с. 9]. Альтернативний підхід у систематизації і дослідженні лексичних матеріалів ускладнює мовну уніфікацію, що призводить до труднощів у використанні української літературної мови носіями.

Не вирішеною проблемою на разі залишається стан української літературної норми, адже зведення мови до єдиного чіткого стандарту відкладають на майбутнє, що погано впливає зокрема на сферу словникарства. Така ситуація виникла насамперед через активне використання російської мови з боку українського населення у різних сферах життя, тому українську мову

часто характеризують як таку, що досі перебуває на «перехідному етапі» розвитку, позначеному варіативністю мовних засобів [28, с.11].

Для розвитку української літературної мови важливим є не тільки створення академічного тлумачного словника нового типу, а й розробка зведеного словника української діалектної мови, оскільки це корисний та цінний матеріал для збагачення літературної норми. О. Тараненко зазначає, що Інститут української мови має поставити за мету об'єднання різних регіональних словників у єдину діалектну працю із залученням діалектної картотеки [28, с.12].

Важливою подією сучасного етапу розвитку лексикографічної справи вважали створення «Словника української мови в 20 т.», оскільки була мета створити кращу, доповнену версію старої версії тлумачного словника в 11 томах. Перший том 20-ти томника опубліковано аж у 2010 році, хоча відповідно до плану це мав бути 2004 рік. На сьогоднішній день процес роботи над словником досі триває, а матеріал, що доступний для опрацювання часто критикують через велику кількість недоліків. Особливо впадає в очі те, що упорядники не взяли до уваги вади та хиби з СУМ-11, попри достатній проміжок часу між публікаціями словників і досить сприятливі умови.

Василь Німчук звертає увагу на позитивну динаміку розширення ілюстративної бази у СУМ-20, до картотеки додали переклад Біблії Івана Огієнка, що не увійшов до старої джерельної бази, а також з'явилися заборонені радянською цензурою українські письменники минулого століття та велика кількість сучасних авторів. Проте за недоліки ілюстративного матеріалу В. Німчук говорить більш розлого, насамперед науковець зазначає про ігнорування інших перекладів Християнського письма, а саме переклади: П. Куліша, І. Полуя, І. Нечуя-Левицького, І. Хоменка, патріарха Філарета, архімандрита Рафаїла, що не були залучені до нової картотеки. Важливим уточненням також буде відсутність перекладів богослужбової літератури, відповідно ремарка *теологічне* у словнику не фіксується, натомість лексика під позначкою *біблеїзми* кваліфікована помилково [19, с.13-14].

Серед інших проблем увагу також привертає активне залучення до реєстру словника «вузькоспеціальних термінів», натомість ігнорування питомих українських слів та термінів богословського характеру, відсутність «міжнародних латинських назв при українських вокабулах із галузей ботаніки та зоології» [19, с. 15-16]. Значною перешкодою до актуалізації нових слів є також відсутність детально прописаної вказівки на джерела у словникових статтях 20-ти томника, натомість упорядники здебільшого вказують лише прізвище та ім'я автора, при тому, що у «Словнику української мови в 11 т.» паспортизацію джерел зроблено на вищому рівні [19, с. 24-25]. Ще однією проблемою в межах ілюстративної бази нового словника можна зазначити надмірне використання цитатного матеріалу як для демонстрації однієї лексеми в літературній практиці, до того ж ці приклади іноді містять ідеологічне забарвлення. У «Словнику української мови в 20 т.» ситуація діалектизмами аналогічна до СУМ-11, упорядники не змінювали безпідставно кваліфіковані позначки застаріле та діалектне, цей матеріал часто «не паспортизовано», отже, виникають проблеми з розрізненням ареалу поширення того чи того слова або ж нерозуміння щодо контексту використання лексеми, чи приналежності до конкретної говірки. Діалектизми у словниковому реєстрі, що записані без прикладів і належної паспортизації втрачають значущість. Багато словникових статей скопійовано без жодних змін з СУМ-11, проте у передмові зазначено, що праця претендує на наукову, та при зіставленні словників виявлено безліч збігів чи використання того ж матеріалу без суттєвих змін. Майбутні томи СУМ-20 потребують особливої уваги і плідної праці досвідчених мовознавців [19, с. 25-28].

Про недоліки «Словника української мови в 20 т.» говорить також О. Пономарів, зокрема про ілюстративну складову лексикографічної праці. Попри досить великий обсяг матеріалу приклади й цитати дібрано не завжди влучно «укладачі посилаються на якусь безадресну науково-популярну й навчальну літературу» [20, с. 277]. Можна сказати, що упорядники нового тлумачного словника не тільки залишили недоліки та вади «Словника

української мови в 11т.» поза увагою, а і навпаки додали нових хиб у лексикографічний корпус.

Отже, після здобуття незалежності мовознавці активно працювали над створенням нових лексикографічних праць, що мало на меті розвиток української літературної мови, проте значна частина цих джерел виявилась недопрацьованою. Сучасні дослідники вказують на «тенденцію до кількісного та якісного розширення набору параметрів та універсалізації словника» [16, с.152], та попри зазначені методи опрацювання мовних матеріалів, якість словників залишається незадовільною, що призводить до порушення функціонування мовного стандарту.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ МОВНОГО МАТЕРІАЛУ З ПОЗНАЧКОЮ ДІАЛЕКТНЕ ЗА МАТЕРІАЛАМИ 1 ТОМУ СУМ-11.

2.1. Принципи та методи дослідження лексем з ремаркою діалектне.

У межах практичної частини дослідження було проаналізовано лексеми з позначкою діалектне, що увійшли до 1 тому «Словника української мови в 11 т.». За мету поставлено з'ясувати підстави, за яких певні слова могли отримати ремарку діалектне і визначити, наскільки актуальною така класифікація залишається на сучасному етапі розвитку української літературної мови. Методика дослідження полягає в опрацюванні та перевірці зібраного матеріалу за допомогою українського корпусу текстів ГРАК та інших ілюстративних джерел. Завдяки такому аналізу можна простежити, наскільки активно досліджувані лексеми функціонують у текстах українських письменників та іншій літературі, у яких контекстах та значеннях були використані та чи належать до вузького діалектного вжитку.

Загалом у Сум-11 нараховують 4 540 слів з позначкою діалектне [29, с. 55]. У нашій роботі було розглянуто тільки лексику з 1-го тому словника, оскільки зібраний матеріал виявився досить об'ємним для першого дослідження. Під час роботи всі лексеми з ремаркою діалектне з 1 тому СУМ-11 було поділено за частинами мови, у межах цих груп були виділені слова, які мають лише діалектне значення, слова, які функціонують і в літературній мові, і в діалектах, але з трохи відмінним значенням, і слова, що мають омонімічне значення до лексем літературної мови.

Найбільші лексичні групи слів з позначкою діалектне становлять іменники та дієслова, їхня кількість сягає понад 300 одиниць з кожної категорії, також у цих групах найбільша кількість багатозначних слів. Наприклад, слово *баба* з групи іменників має понад десять різних дефініцій, або ж лексема *виносити* з дієслівної групи зафіксована під позначкою діалектне аж у сьомому значенні.

Подальший аналіз лексичних одиниць відбувався за допомогою поділу на групи за такими ознаками: тематична подібність (серед іменників), потенціал до

набуття статусу нормативності, відсутність ілюстрацій, територіально обмежена семантика. Така детальна класифікація полегшує процес опрацювання великої кількості слів з позначкою діалектне. Під час дослідження певних лексем було проведене зіставлення зі словниками різних періодів, зокрема використані матеріали «Словника української мови в 20 т.».

Робота містить додаток, у якому подані аналізовані лексеми з зафіксованими значеннями у словнику. Оскільки всі слова з позначкою діалектне у нашій роботі через брак місця проаналізувати неможливо, ми за допомогою показових прикладів із кожної групи простежили загальні тенденції ремаркування слів як діалектних. Такий підхід допоможе виробити методіку перегляду статусу діалектної лексики у великому тлумачному «Словнику української мови в 11 т.» та надати рекомендації щодо їхньої подальшої перекваліфікації у новіших українських виданнях.

2.2. Тематичні групи іменників з позначкою діалектне.

У межах іменникової категорії вдалось виокремити 24 тематичні групи, які репрезентують різні сфери діяльності людини, елементи побуту, сільськогосподарський інвентар, традиції, культуру та природу. Такий розподіл допомагає краще орієнтуватись в частотності функціонування діалектизмів у всіх сферах застосування та визначити потенційно літературні слова.

1. Назви об'єктів рослинного походження: *аїр/аєр, баба, бабка, без, березка/берізка, бересклет, било, боз, бриндуша, буз, буркун-зілля, бучина, веприна, вепринник, виверт, вишар, вишарець, вівсик.*

2. Поняття, пов'язані з народними віруваннями, терміни релігійного змісту: *антипко, антихрист/анцихрист, анцибол, анциболот, анциболотник, арідник, берегиня, берегівка, відмінча, вечірня.*

3. Назви осіб: *бабця, багачик, бадіка, банда, банник, баришівник, батова/батава, бахур, бахурни, бац, безвстидник, безвстидниця, бездух, безличник, безличниця, безсилок, безум, безчельник, бирка, блазень, блиндар, блудяга, бохтар/бахтир, бранець, братан, братанець, братаниця, братанич, братчик, будник, бурса, вандрівець, вандрівник, варіят, вдовець, вертипорох,*

верховик, видець, винохід/виноходець, винуватець, виросток, відміна, відпоручник, візника, вікняр, віскряк, владник, вуєчко, вуй, вуйко, вуйна, вуйчаник.

4. Слова на значення дії: *баламкання, бляння, бликання, бутина, бокування, борушкання, брех, валашання, видій, виживлення, викладання, винайм, винобрання, виображення, виходеньки, вівкання, відбут, відволока, відліг.*

5. Лексика зоологічної семантики: *баба, баламут, бахмат, бирка, білиця, бобир, бовкун, боцюн/боцян, бузівок, бузько, бушель, бушля, валах, валашок, вертунець, відвуд, воробець, вудвуд, вутінка, вутка, вутя, вутятко;*

6. Страви, продукти харчування: *бабешки, балабуха, балабушка, бануш, бараболя, бараболька, бевка, битка, бринза/бриндза, бюджетина/буджанина, будз, бульба, бут, буцик, варунок, вертуни, верчик, вівсяниця, вовк;*

7. Сільськогосподарське приладдя, речі: *байбара, барда, бардина, бартка, батура, билень, бисаги/бесаги, бовкало, бук, вагани, васаг, вентер, вирло, відливало, відмока, вожжина, воловід, ворок, вужівка, вустілка.*

8. Музичні інструменти: *балабайка, балабон, балабончик.*

9. Абстрактні поняття: *бачність, безвстидність, бездолля/безділля, безздоров'я, безличність, безпровиння, безрадність, бештанина, блуд, богобійність, бурло, бутність, вдяка, вимова, вимовка, вичити, вичуди, відступство, відхнення, власть, врем'я;*

10. Іменники на позначення мовлення: *балаканка, бали, банелюки, бесіда, бляга;*

11. Екологічні явища, географічні об'єкти: *багаття, бакай, безслихи, береговина, бервення, бервено, бистрень, бовдур, бутина, брача, ватерка, ватра, ватрище, верем'я, веселиця, вивіз, вилив, виспа, вицвіт, відволога, відкид, відталь, відтінь, вісень, вітряниця, віхало, вогневиця, водокрут, возвіз, возлісся, вугля, вугляк, вуглячок, вузьмина;*

12. Частини тіла: *банька;*

13. Одяг: *барани, білля, бунда, верзуни, волосянка;*

14. Тканини, хутро: *бархатин, бирка, валовина, вовниця;*

15. Зброя: *адамашка*;
16. Предмети побуту: *бербениця, бляха, бокло, бочівка, бутелька, вареха, варишка, верета, верітчина, вішало*;
17. Прикраси та аксесуари: *бинда, биндочка, бранзоleta, бранзолетка, вахляр, верхняк*;
18. Будівельні елементи, частини дому/двору: *алькир, баркан, бичок, бруковиця, варцаб, варцаба, війстя, вікнина, воріття, вугол*;
19. Традиційні заняття (бджільництво, рибальство тощо): *бджоляник, виробка, вудильно, вулень, вулій, в'ятерина, в'ятеринка, в'ятір*;
20. Землеробська лексика: *бакша, взгород, винниця*;
21. Одиниці кількості й розміру: *байда, байдак, ботей, брость, бурта, валовина, валява, верства, видаток, відділ*;
22. Ігри та танці: *баштан, вегеря, вечорина, вечоринка*;
23. Речовини та матеріали: *білля, бразоля*;
24. Інше: *альяр, балабуха, бляск, бранка, булка, бурдей/бурдй, вагота, вандри, вандрівка, верх, взір, вивідки, виділ, виклад, виріст, віда, відання, віданнячко, відборона, відбуток, відворот/відворіт, відговір, віддих, відказ, відпадки, відправа, вісьта, вітцівщина, вітчина, віц, водяник, водяничик*.

На прикладі окремих лексем з вибраних груп розглянемо, на наш погляд, помилковість зарахування окремих слів до діалектних, а також можливість їх використання як повноцінних літературних форм.

У першій групі представлені назви дерев, кущів та рослин. Літературне слова *бузок* має три синонімічні варіанти: *буз, боз, без*. «Етимологічний словник української мови» фіксує лексеми *буз* і *боз* з ремаркою ботанічне, що вказує на широке поширення варіантів найменування рослини [6, с. 223; 281]. Обидві форми презентовані у СУМ-11 з ілюстративним матеріалом, що підтверджує активне використання цих слів не тільки у говірках чи окремих регіонах. Академічний тлумачний словник в 11 т. послуговується цитатним матеріалом для демонстрації слова *буз* таких авторів: Олександр Олесь, Іван Нечуй-Левицький, у СУМ-20 додано приклад з твору Миколи Хвильового [26; 27]. Для

ілюстративності лексеми *боз* подали твори Ольги Кобилянської, Осипа Маковея, Івана Франка у Сум-11 [26] та доповнили прикладом з творчості Осипа Назарчука у СУМ-20 [27]. На підставі матеріалів етимологічного словника та цитатної бази обох тлумачних словників можна простежити загальноновживаність таких лексем як *буз* та *боз*, що не закріплені за обмеженими регіонами чи діалектами. Щодо слова *без* з огляду на статтю етимологічного словника бачимо відсутність ремарки ботанічне та вказівку на іншомовне походження слова «запозичення з польської мови», «є закономірним відповідником укр. *боз*» [6, с.161]. Припускаємо, що оскільки це слово є запозиченням з польської мови, ареалом його поширення можуть бути західні регіони України. «Словник української мови в 11 т.» подає приклади зі словника за редакцією Б. Грінченка і твору Леся Мартовича [26], натомість у СУМ-20 діалектне значення взагалі прибрати з реєстру. На відміну від попередніх слів *боз* і *буз*, лексемі *без* властива омонімічність значень, що також впливає на потенціал набуття літературного статусу.

Серед рослинних назв трапляється багато лексики, що засвідчена в «Етимологічному словнику української мови» з ремаркою *ботанічне*, зокрема такі лексеми як *вишар* (*вишарець*) можуть збагатити літературну мову, адже до слова складно дібрати однослівний відповідник. Етимологічний словник пропонує такі дефініції: «торішня трава», «зелені віти, річкова зелень», «очерет, осока», ймовірно пов'язано з польським впливом [6, с. 387]. Натомість лексема *бучина* не передає унікального значення, а є прикладом варіативного вживання загальновідомої назви слова *бук*, тому з лексикографічного погляду є мало перспективним для поповнення літературної мови. Проте якщо орієнтуватись на мовну практику, що засвідчує корпус ГРАК, то більшу частотність має слово *бучина*, ніж, наприклад, словом *вишар*, до того ж *бучина* функціонує поза художньою літературою, зокрема у публіцистиці: «У селі Куряни, оточеному пречудовими «горами» (насправді це не дуже високі пагорби, порослі бучиною), місцева жителька Тетяна Кравчук скерувала нас до найближчого узлісся...» інтернет-газета «Високий замок» (2005) [3]. Відтак *бучина* теж може

претендувати на нормативний чи хоча б регіональний статус у словниковому реєстрі. Євгенія Карпіловська звертає увагу, що серед таврованої ремарками *діалектне* лексики часто трапляються «самобутні українські номінації», адже такі слова найбільше потрапляли під заборони [15, с.24].

Важливо звернути увагу на релігійну лексику, яка була цензурованою і часто забороненою у радянський період; через ідеологічні застереження слова церковно-релігійного змісту майже не використовувалися у мовній практиці. Наслідки тоталітарного режиму позначились на тогочасних словниках, зокрема «Словнику української мови в 11 томах». Інна Ренчка наголошує, що «тлумачення релігійної лексики здійснювалось з позиції атеїзму» [22, с.147], що впливало і на добір ілюстративного матеріалу, який створював потрібний негативний контекст, у якому вживають терміни духовної сфери, а також використання різних обмежувальних позначок на кшталт застаріле, діалектне тощо.

Як приклад трактування лексем релігійного змісту у СУМ-11, розглянемо слово *антихрист*, діал. *анцихрист*, а, чол.1. У християнській релігії — противник Христа, який нібито з'явиться перед кінцем світу. Розказує [дяк], яке то лихо людям буде, як народиться анцихрист (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 239). 2. розм., заст. Уживається як лайливе слово. — Ой-ой! А в мене ж мужики, то анафеми, злодії, антихристи!.. — бідкався о. Артемій (Нечуй-Левицький, IV, 1956, 52); — Втік [Семен] анахтема, втік антихрист, а мене оце в тюрму запроторив, — плакав старий Коструб (Михайло Чабанівський, Катюша, 1960, 175) [26]. Корпус ГРАК засвідчує регулярне використання лексеми *антихрист* у текстах художнього і публіцистичного стилів як в сучасній практиці, так і в доробку авторів минулого століття. Слово в обох значеннях було загальноновживаним і ним послуговувались Юліан Опільський, Богдан Лепкий, Іван Огієнко «Новий заповіт», Микола Терещенко, Михайло Старицький, Володимир Дрозд, Юрій Косач, Дмитро Донцов, Олесь Гончар, Іван Сенченко, Юрій Шевельов та багато інших [3]. Тобто слово *антихрист/анцихрист* у реєстрі тлумачного словника в 11 томах відображає наслідки впливу радянської ідеології

на релігійну лексику, відтак потрапило до групи діалектизмів та застарілої лексики.

Сучасні лексикографічні видання репрезентують тенденцію очищення слів релігійного вжитку від «ідеологічних семантичних домішок» [22, с.151], тому в СУМ-20 лексема отримала ремарки біблійне у першому значенні та розмовне у другому. Крім того, упорядники уточнили семантику слова, у СУМ-11 маємо «...противник Христа, який нібито з'явиться перед кінцем світу» [26], тоді як у СУМ-20 бачимо «Противник Ісуса Христа, який з'явиться перед Його Другим пришестям, а також усякий, хто відкидає Ісуса Христа» [27]; в оновленому варіанті подається більш нейтральне визначення, у першому бачимо ідеологічно забарвлено слово «нібито», що ставить під сумнів християнські вірування.

Обмежувальну ремарку діалектне також отримало слово «вечі́рня, і, жін., діал. Вечерня. — Оце вже вечерня йде давно, — озвався служка (Марко Вовчок, VI, 1956, 254); Вдарило на дзвіниці в дзвін — до вечерні мабуть (Андрій Головка, II, 1957, 162)» [26], яке пояснили літературним відповідником *вечерня*. Варіант *вечі́рня* є цілком природнім, відповідає фонетичним законам української мови. У закритому складі закономірно виникає літера *і*, а у відкритому — *е*, тому слово *вечі́рня* набуло літературного статусу, що засвідчено у СУМ-20.

Звільнення від радянських заідеологізованих підходів бачимо і при аналізі інших слів, зокрема «берегіння, і, жін., діал. Русалка» [26] представлена у СУМ-20 у зовсім іншому значенні: «берегіння, і, ж. 1. За давньослов'янськими релігійними уявленнями, мати всього живого, первісне божество — захисниця людини, богиня родючості, природи та добра; згодом уважалася охоронницею дому і родини, подружньої вірності, покровителькою рибалок» [27], натомість слово у значенні «русалка» у переліку дефініцій перейшло на третю позицію і отримало ремарку застаріле замість колишньої діалектне.

Попри прогресивну динаміку повернення релігійної лексики до активного вжитку, слід зауважити, що не всі слова церковної тематики та фольклорного походження позбулись залишків цензури радянського періоду. Для ілюстрації варто навести як приклад лексему *антипко* на позначення чорта, зафіксовану з

позначкою діалектне у СУМ-11 та СУМ-20, хоча його варто зараховувати до літературних слів. Лексичною одиницею *антипко* активно послуговувались у різножанровій літературі, що засвічує ГРАК, також слово зафіксоване у «Етимологічному словнику української мови» [6, с.76], що свідчить про ширший ареал функціонування.

Сегмент лексики, що стосується назв людей, фіксує низку лексем, що демонструють високу частотність і широко використовуються у мовній практиці, зокрема спостерігаємо актуалізацію слова *варіят* на загальномовному рівні. Попри те, що у СУМ-20 зберігається ремарка діалектне, ілюстративна база свідчить про широке використання цього слова, наприклад, у творах популярних письменників нашої доби Юрія Винничука та Валерія Шевчука [27]. У національному корпусі текстів ГРАК слово *варіят* на позначення «божевільної людини» зафіксовано у літературі Галини Пагутяк, Володимира Лиса, Галини Тарасюк тощо, а також у таких виданнях: журнали «Вісті комбатанта» та «Перець», інтернет-газети «Фіртка» та «Україна молода» [3].

Поступово деякі слова тематичної групи на позначення дії входять у активне використання, адже відповідають сучасним реаліям, зокрема лексична одиниця *винайм*: «вина́йм, у, чол., діал. Дія за значенням винаймати. Заки священник полагодив з громадою формальності винайму дяківки [дякової хати] на школу, почалася ..осінь (Уляна Кравченко, Вибр., 1958, 389).» [26]. У словниковому реєстрі 20-ти томного видання стоїть ремарка *рідковживане*, що краще репрезентує сучасні тенденції мовної практики, ніж позначка *діалектне*, проте якщо орієнтуватись на цитатний матеріал корпусу ГРАК стає помітно, що слово цілком можна вважати літературним і нейтрально забарвленим.

Тематична класифікація слів з ремаркою діалектне дає змогу краще проаналізувати репрезентативність сфер вжитку і лексичний потенціал у подальшому використанні діалектизмів. Особливу цінність набувають слова, які не мають однослівних відповідників в українській мові, це потенційно літературні лексеми. Наприклад *байбара* «довгий батіг у пастухів», *байда/байдара/байдак* «шматок чого-небудь ламкого або крихкого», *барани*

«кожух з овечих шкур», *бартка* «маленька сокира», *батура* «великий батіг», *бахмат* «бойовий верховий кінь», *бац* «старший вівчар», *бринза/бриндза* «сир з овечого молока», *васаг* «верхня частина воза, саней», *верчик* «плетений бублик», *відливало* «черпак, яким вичерпують воду з великого човна», *вужівка* «мотузка з лози», *взьміна* «мілка частина річки» та ін. [26].

Слово *бринза/бриндза* справді має високий лексичний потенціал до зміни статусу з діалектного до нормативного, оскільки сьогодні ця лексема досить поширена на різних територіях України. Підтвердженням нашої тези слугує частотність творів з використанням слова *бринза* у корпусі ГРАК. Зокрема, згадану лексему вживають Олесь Гончар, Гнат Хоткевич, Павло Загребельний, Микола Садовський тощо [3]. Походження *бринзи* в «Етимологічному словнику української мови» пояснюють як «запозичення з східнороманських мов, вважається праєвропейським словом» [6]. У «Словнику української мови в 20 т.» діалектний статус лексеми збережено, проте ілюстративний матеріал містить тих самих авторів, що подано у СУМ-11: О. Стороженко, М. Коцюбинський, О. Гончар. Упорядники 20-ти томного видання не врахували факту активного використання слова відомими українськими письменниками і залишили ремарку *діалектне*, натомість додали ще дві цитати до ілюстрації слова з науково-популярної літератури [27].

На нашу думку, слово має всі підстави отримати статус нормативного, адже ремарка *застаріле* також не відповідає сучасним тенденціям використання лексеми, як і позначка *діалектне*. У корпусі ГРАК можна знайти не тільки приклади вживання *бринзи* у творах нової української літератури, а і у різних інтернет-ресурсах, наприклад інтернет-газета «Версії»: «Господарство виготовляло бринзу з овечого і коров'ячого молока» (2015 р.) [3]. У цьому прикладі бачимо, що *бринза* вже не тільки сир з овечого молока, як фіксує СУМ-11, слово розширило свою семантику і стало загальновідомим.

Не слід вважати, що абсолютно всі лексеми без однослівних відповідників можуть в подальшому актуалізувати своє значення, зокрема слово *барани* закріпилось у мові на позначення травоїдної тварини у множині, тому

розширення семантики цього слова на загальному рівні мало ймовірно. Омонімія серед діалектизмів часто впливає на функціонування слова не в літературному значенні, тому певна група лексики залишається поза увагою широкого загалу і не може отримати статус регіонально чи стилістично нейтрального слова. Серед представленої групи іменників вдалось виокремити такі приклади: *барани, баштан, било, бичок, бранка, булка, бурса, бут, веприна, відділ, відміна*.

Бранка, и, жін. 1. нар.-поет. Жіночий рід до бранець. [Панас:] *Заберемо бранок з татарських базарів* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 442); *Стоять з гарему звалища сумні, Садок і башта; тут в колишні дні Вродливі бранки вроду марнували* (Леся Українка, I, 1951, 71); — *Чуєш, Ваня, дома я! Вже не бранка, не сірома, Вірна подруга твоя* (Сергій Воскресенко, 3 перцем!, 1957, 43). 2. тільки одн., діал. Рекрутський набір. — *Е, ні, пане. То не така бранка. То перед війною бранка, така, що лише кривого та сліпого пустять* (Іван Франко, VII, 1951, 302) [26]. У цьому випадку ймовірно друге значення не прищепиться у мовній практиці носіїв, тому що загальновідомий варіант на разі дуже поширився і актуалізувався у використанні. Хоча лексема бранка могла б замінити іншомовне слово *рекрутинг*, та через сильні асоціації з словом на позначення полоненої особи популяризація іншого варіанту лексеми мало ймовірна. Окрім Івана Франка слово *бранка* у значенні *рекрутинг* також використовують Олександр Надрага «Серед львівських парків» (1944): «*В касарнях відбувалася бранка і т. зв. мустерунки*»; також слово засвідчено у лексиконі адміністративних джерел в офіційно-діловому стилі: «*1879 і 1880 відбувала ся бранка до войска в повіті равскім, до котрого належить Угнів, Козловській пробував по-за границями держави в тій ціли, щоби ухилити ся від войскової служби, чим допустив ся провини зф. 45 закона з дня 11 цвітня 1889 ч. 44 В. з. д., а за те підлягає карі строгого арешту від місяця до одного року, або гривні від 100 — 1000 зр.*» [3]. Отже, позначка *діалектне* у цьому випадку використана безпідставно, рекомендовано переключувати лексичну одиницю *бранка* у 2 значенні на *застаріле* слово.

Інші розглянуті слова теж підпадають під динаміку витіснення загальномовним значенням вузько вживаного через сильні асоціації носіїв з певними явищами чи предметами. Наприклад, *бичок*, що у першому значенні «зменшувальна форма до бик», а у 2 значенні «недокурюк цигарки» — обидва варіанта давно функціонують у літературній мові, що підтверджує корпус текстів ГРАК. У «Словнику української мови в 11 т» запропоновано ще одну семантику слова, яка вірогідно не актуалізується найближчим часом: «лежак на горищі для виходу диму» - *хата в його з рундучком і піч не з бовдуром, а так, як у панів, є бичком (Ганна Барвінок, Опов., 1902, 424)* [26]. Важливо зауважити, що у «Словнику української мови в 20 т.» ненормативне значення взагалі прибрати з реєстру, проте немає у 20-ти томнику і нормативного варіанту «недокурюк цигарки», тому це скоріше непослідовний підхід упорядників нового видання, аніж зникнення слова з ужитку.

Отже, за результатами дослідження тематичних груп іменників з позначкою *діалектне* можна зробити висновок, що серед діалектизмів представлено багато слів зі сфери ботаніки та зоології, які зафіксовані у етимологічних словниках, тобто отримали позначку *діалектне* помилково. Частина лексики може потенційно стати літературною, адже не має однослівних відповідників в українській мові, описує унікальну семантику чи задовольняє актуальну потребу в збагаченні українського лексикону питомими словами. Нормативний статус також можуть отримати багато лексичних одиниць з релігійної сфери вжитку, через помилкове зарахування до діалектної групи у зв'язку з політикою радянського режиму.

2.3. Семантичні діалектизми.

У межах 1 тому академічного видання «Словника української мови в 11 томах» вдалось поділити всі лексеми з позначкою *діалектне* на 3 групи: слова, які мають тільки діалектне значення; багатозначні лексеми; мовні одиниці, в яких розвинулась омонімія значень. Найбільшу кількість становлять слова, що мають суто діалектне значення:

Іменник: аїр/аєр, аляр, алькир, антико, анцибол, анциболот, анциболотник, арідник, бабешки, бабця, багачик, бадіка, байбара, бакай, бакша, балабайка, балабон, балабончик, балабуха, балабушка, балаканка, баламкання, бали, банелюки, бануш, бараболя, бараболька, барани, бардина, баришівник, баркан, бартка, бархатин, батура, бахмат, бахурни, бачність, бджоляник, бевка, безвстидник, безвстидниця, безвстидність, бездолля/безділля, бездух, безздоров'я, безличник, безличниця, безличність, безпровиння, безрадість, безсилок, безслихи, безчельник, бербениця, бервення, бервено, берегиня, берегівка, береговина, бересклет, бештанина, билень, бинда, биндочка, бисаги/бесаги, бистрень, білля, бляння, бликання, блиндар, блудяга, бляга, бляск, бобир, бовкало, богобійність, боз, бокло, бокування, борушкання, ботей, бохтар/бахтир, боцюн/боцян, бочівка, бразолія, бранзолета, бранзолетка, братан, братанець, братаниця, братанич, брача, брех, бриндуша, бринза/бриндза, бруковиця, бюджетина/бюджанина, будз, буз, бузівок, бузько, бунда, бурдей/бурдій, буркун-зілля, бурло, бурта, бутелька, бутина, буцик, бучина, бушля, валах, валашання, валашок, валовина, валява, вандри, вандрівець, вандрівка, вандрівник, вареха, варишка, варіят, варунок, варцаб, варцаба, ватерка, ватра, ватрище, вахляр, взгород, вдовець, вдяка, вегеря, вентер, вепринник, верем'я, верзуни, верітчина, вертипорох, вертунець, вертуни, верховик, веселиця, вечірня, вечорина, вечоринка, вивідки, видець, видій, виживлення, викладання, вимовка, винайм, винобрання, винохід/виноходець, виображення, вирло, виспа, виходеньки, вицвіт, вичити, вичуди, вишар, вишарець, вівкання, віда, віданнячко, відборона, відбут, відволога, відволока, відвуд, відговір, відкид, відливало, відліг, відмінча, відмока, відпадки, відпоручник, відступство, відталь, відтінь, візника, війстя, вісень, віскряк, вісьта, вітряниця, вітхнення, вітцівіщина, вітчина, віхало, віц, владник, вовниця, водокрут, водяничик, вожжжина, возвіз, возлісся, воловід, воріття, воробець, врем'я, вугля, вугляк, вуглячок, вугол, вудвуд, вудильно, вуєчко, вужівка, вузьмина, вуй, вуйчаник, вулень, вулій, вустілка, вутінка, вутка, вутя, вутятко, в'ятеріна, в'ятеринка, в'ятір.

Дієслово: баблятися, багнити, багнути, багнутися, баламкати, балювати, балюватися, банити, банувати, баскаличитися, бебехнути/бебевхнути, бегетати, бейкатися, белендіти, бештати, бідити, бляти, бликати, бликнути, блукатися, блякати, бляхувати, бовдуритися, бокувати, борушкатися, бочитися, бридити, бутіти, бухтіти, вагоніти, ваготіти, вагуватися, вадитися, валасатися, валашати, вандрувати, варувати, варуватися, вглибати, вдивлятися, вдуріти, вибанити, вибанітувати, вибештувати, вибліднути, виболіти, вибубнювати, вибуркувати, вибухатися, вивалашати, вивідуватися, вигинути, виготовлятися, вигулькнутися, видатися, видитися, видіти, видобрити, видовбувати/видовбати/видовбти, видолати, виживляти/виживити, виживлятися/виживитися, визиркати, визувати/визути, виклинати, вилупати, вилучатися/вилучитися, вимаглювати, вимайструвати, вимордувати, винаймати/винаймити/винайняти, виображувати/виобразити, виображуватися/виобразитися, випаковувати/випакувати, виплачуватися/виплатитися, випозивати, випоминати, випочивати/випочити, випроваджуватися, вистаратися, вистарчати/вистарчити, витичувати/витичити, витолковувати/витолкувати, витривати, витрудити, витручувати/витрутити, витуманити, вифуркнути, вихлестати, вихлювати, вихмелятися/вихмелитися, виховзуватися/виховзнутися, вихрякати, вихрякнути, вихудіти/вихуднути, вицілити, вичислювати/вичислити, вишатирити, вишрубувати/вишрубувати, вівкати, вівкнути, відвинути, відвинутися, відвінувати, відворкнути, віддружити, віджалувати, відзволяти/відзволити, відзискати, відказувати/відказати, відказуватися/відказатися, відкаснути, відкладати/відкласти/відложити, відкрадатися/відкрастися, відкроювати/відкроїти, відлуплювати/відлупати/відлупити, відлуплюватися/відлупатися/відлупитися, відмикувати, відстановляти/відстановити, відстаріти, відтерпіти, відтерпітися, відіткатися/відітнутися/відіткатися, відумерти, відхвалюватися, відхопитися, відцохнутися, відшпандорити, відцібати/відцебнути,

відцібатися/відщербнутися, віковічнити, вітрити, войдуватися, волосатися, вомпити, вонітувати, вонпити, ворогувати, встрягати/встрягти, втаскатися.

Прикметник: *бабкуватий, бакаюватий, бархатинний, бачний, безвстидний, безденний, бездольний/бездільний, бездужний, безздорівний/безздоровний, безличний, безмізкий, безнапасний, безодголосний, безодній, безпальчий, безприхильний, безпричальний, безпричасний, безрадний, безчасний, безчельний, бересклетовий, бесідливий, биндовий, благуватий, бляхований, богобійний, бомбаковий, борзий, бузовий, булий, бульбастий, бутний, буцматий, бучливий, вабкий, вальний, вандрівний, варівкий, вартний, вденішній, вельбучний, виблідлий, виділовий, викладний, вимордуваний, виображений, випозичений, вислий, витручений, вихлюватий, вихуділий, відтеплий, віскривий, вісний, вітхненний, вітцівський, вредний.*

Прислівник: *банно, бачно, безбач/безбаш, безлично, безодголосно, безпереч/безперіч, безпричасно, безрадно, богобійно, боржій, борзенько, борзо, борше, вабко, вайлом, варівко, ввесьденечки, ввишки, ввіччю, вглибшки, вгрубишки, вдвійку, вдвійці/вдвійзі, вділ, вдоліні, вдоліну, взад, виворотом, викладно, вистриба, витягом, витяжно, відатися, відбавлятися, відбавитися, відзавтра, відки, відтам, внутрі, вокруги, вперве, впервину, вполудне, вправді, вразно, втрійку.*

Займенник: *всеї.*

Частка: *ажень, відав, властиве.*

Вигук: *агій/агі, ади/ади-но, адіт/адіть, бебех, вара.*

Менш частотною за кількістю виявилась група слів, які мають інші значення в літературній мові:

Іменник: *адамашка, антихрист/анцихрист, баба, бабка, багаття, байда, байдак, баламут, банда, банька, батова/батава, бахур, баиштан, безум, березка/берізка, бесіда, біло, бирка, битка, бичок, блазень, бляха, бовдур, бовкун, бранець, бранка, братчик, брость, будник, бук, булка, бульба, , бурса, вагани, вагота, васаг, верета, верства, верх, верхняк, верчик, взір, виверт, вивіз, видаток, виклад, вилив, вимова, винниця, винуватець, виріст, виробка, виросток,*

вівсик, вівсьяниця, відання, відбуток, відворот/відворіт, віддих, відділ, відказ, відміна, відправа, вікнина, вікняр, вішало, власть, вовк, вогневиця, водяник, ворок, вуйко, вуйна.

Дієслово: *бавити, бавитися, багнітувати, банітувати, бгати, блудити, бовваніти, брати, брести, вадити, валити, вартувати, вбачатися/вбачитися, вгороджувати/вгородити, вередитися, вертіти, виговорюватися/виговоритися, визнавати/визнати, виладновувати/виладнувати, виладновуватися/виладнуватися/виладнатися, виляти, вилітувати, вимірити, вимовляти/вимовити, вимовлятися/вимовитися, винаходити/винайти, виносити, виповнювати/виповняти/виповнити, виповнюватися/виповнятися/виповнитися, випозичати/випозичувати/випозичити, виправляти/виправити, виправлятися/виправитися, виринати/вириннути/вирнути, висміюватися/висміватися/висміятися, виспівати/виспіти, вистроювати/вистроїти, вистроюватися/вистроїтися, витрясати/витрясти, вихилятися/вихилитися, вияснити/вияснювати/вияснити, відвертати/відвернути, відзиватися/відізватися, відкликати/відкликнути, відмикати/відімкнути, відписувати/відписати, відпитувати/відпитати, відплачуватися/відплатитися, відставляти/відставити, відтягати/відтягувати/відтягти/відтягнути, відтягатися/відтягуватися/відтягтися/відтягнутися, відхлинати/відхлиннути, відчісувати/відчесати, вмикатися/ввімкнутися, волити, воложити, встрявати/встряти/встрянути, втручати/втрутити.*

Прикметник: *блудний, бравий, вимовний, витяжний, вразливий, вчасний.*

Прислівник: *безмаль, безневинне, безперемінно, важливо, верхами, відати, впрост.*

Частка: *авжеж, адже ж, але.*

Сполучник: *аби, ай.*

Омонімію серед представленої частини лексики вдалось зафіксувати серед таких частин мови:

Іменник: *баба, бабка банник, банька, барда, бац, без, березка/берізка, било, бирка, бичок, білиця, блуд, бут, бутність, бушель, веприна, верства, виділ, відділ, волосянка.*

Дієслово: *блудити, брикнути, бубніти, бурити, буритися, валити, вальнути, вимикати, виносити, виспівати/виспіти, виставати/вистати, відкликати/відкликнути, відтикати/відітнути/відіткати, відхлипувати/відхлипнути, ворочати, ворочатися.*

Прикметник: *блудний, вразливий.*

Частка: *адже ж, але.*

Сполучник: *ай.*

Для кращого опрацювання мовних груп варто розглянути окремі випадки виникнення різної семантики серед слів з ремаркою діалектне.

«Бгати, бгаю, бгаєш, недок., перех. 5. діал. Вити (гніздо). Не бгай же гніздечка у діброві, А зобгай же гніздечко у степу, край дороги (Павло Чубинський, V, 1874, 1057). 6. діал. Підгортати, підгинати. Коло них лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди (Василь Стефаник, Вибр., 1945, 147)» [26]. У корпусі текстів ГРАК засвідчено вживання слова *бгати* у значенні «підгортати, підгинати» серед багатьох українських письменників, зокрема Валер'ян Підмогильний використовує лексему у своїх творах «Добрий Бог» (1918): «Потім малюнок міняється: натовп наскакує, бгає мене під себе, і врешті я маю прострелену руку!» та «Невеличка Драма» (1930): «Він з насолодою бгав, трощив її руку в своїй дужій руці, він вивертав їй руку, щоб вона впала додолу», також слово трапляється у тексті Івана Багряного «Тигролови» (1944): «Вони бгали під себе ноги і, похнюпившись безнадійно, проводили тремтливо плечима, втягали голови в плечі, либонь, при думці про лютий холод надворі і десь «вдома» [3]. Якщо слово *бгати* у значенні підгинати було популярним у вжитку серед визначних письменників минулого століття, то чи справді його варто зараховувати як діалектне, адже нормативні варіанти лексеми *бгати* так само функціонують в текстах української літератури, проте не отримали ремарку *діалектне*. Лексема *бгати* на позначення вити гніздо менш поширена в

літературному матеріалі, за джерелами ГРАКУ вдалось знайти приклад вживання слова у «Словарі української мови» Бориса Грінченка (1909): «Ой не бгай гніздечка при дорозі», можливо, у цьому випадку доцільніше надати слову позначку застаріле, аніж діалектне.

У СУМ-11 слово баба має 2 різних діалектних значення, у першому: «пелікан» *В небі крутились білі мартини й чайки, а здорові білі, з червоними носами баби, неначе лебеді, вкривали купами й море й береги (Нечуй-Левицький, II, 1956, 226)», а в другому: «рід великих груш», у цьому випадку ілюстративного матеріалу не додано [26]. Щодо першого варіанту використання лексеми, вдалось знайти слово *баба* у значенні пелікан в «Російсько-українському академічному словнику»: «зоол. (пеликан) ба́ба-пти́ця, пти́ця-ба́ба» [25, с.12], у цьому словнику упорядники послуговуються ремаркою *зоологічне* замість позначки *діалектне* як у СУМ-11. До того ж слово засвідчено у «Етимологічному словнику української мови» з семантикою значення: рід великих груш [6, с.102]. Юрій Шевельов звертав увагу у своїй праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття» на процес залучення діалектної галицької лексики до літературної мови. «В Академічний словник також включено багато галицьких слів і зворотів, декотрі з позначенням, що вони регіональні, декотрі без позначення, отже їх визнано нормальним складником літературної мови» [32, с. 162]. На цьому прикладі можна простежити схожу тенденцію, що описував Юрій Шевельов. Якщо академічний словник того часу фіксує слова *баба* без позначки діалектне, а також його можна відшукати у етимологічному словнику, то цілком ймовірно, що багато західноукраїнської лексики потрапило до СУМ-11 таврованими позначкою *діалектне* через намагання радянської системи зменшити вплив європейських мов на українську.*

У «Етимологічному словнику української мови» також зафіксовано обидва значення слова *бабка* з використанням ремарки ботанічне [6, с.104-105], натомість «Словник української мови в 11 т.» подає лексему *бабка* з позначкою діалектне у обох значеннях: «подорожник» [*Марина:*] *Ідть лиш у поле та нарвіть бабок (Марко Кропивницький, II, 1958, 318)* та «гриб підберезник»

Гайку, гайку, дай нам гриба і бабку! (Номис, 1864, № 340) [26]. У цьому випадку краще змінити позначку з діалектного на регіональне, однак з реєстру СУМ-20 взагалі прибрали обидва варіанта на позначення лексеми.

Для лексикографічного опрацювання цінними також є слова з більше ніж двома варіантами діалектних значень, зокрема лексема *бирка* зафіксована у СУМ-11 з позначкою діалектне з трьома поясненнями до мовної одиниці: «однорічна вівці; ярка», «лайл. Про нікчемну, погану жінку», «овеча шкура; смушок // смушева шапка» [26]. Проте за допомогою ГРАКу відстежуємо використання слова у науково-популярній, довідковій літературі, слово засвідчено у роботі Павла Богацього 1962 року «Мала літературна енциклопедія»: Повторюються певні слова, і, навіть, вирази, напр., - «Ой, полем, полем Килиїмським», «татарко», «татарко», «Правда, на козакові шати дорогії; а ще правда, на козакові постолы в'язовії...», «Правда, на козакові шапка бирка ...» і т. п.» [3]. До того ж у СУМ-11 до ілюстративного матеріалу залучили приклад з українських народних дум, творчості Андрія Малишка та Олександра Ільченка, а у СУМ-20 використано цитату з науково-технічного джерела: «Серед різноманітної продукції вівчарства важливе місце займають смушки, або бирки» [27]. Тож бачимо, що у значенні хутра чи хутряного виробу слово *бирка* використовувалось набагато ширше, ніж лексична одиниця певного діалекту чи як та, що належить до суто сільського мовлення, оскільки бирку можна знайти у різних стилях та жанрах української літератури, її не варто кваліфікувати як діалектизм, а краще подавати під позначкою застаріле.

Іменник *варцаб* функціонує у СУМ-11 в трьох значеннях: «лутка», «підвіконня», «*мн.* одвірок», що мають спільне семантичне ядро, пов'язане з елементами хатнього декору. У «Етимологічному словнику української мови» слово представлене як запозичення з польської мови, так само з трьома значеннями тієї ж семантики [6, с.335]. За матеріалами українського корпусу текстів ГРАК вдалось знайти використання *варцаби* багатьма письменниками, зокрема лексемою послуговувався Іван Франко, Юрій Смолич, Василь Щурат, Степан Ковалів, Михайло Стельмах, Василь Земляк та ін. На сьогодні слово не

втратило своєї актуальності, сучасні автори також вживають у творах *варцаба* у різних значеннях, зокрема Вікторія Гранецька, Наталя Тисовська, Богдан Коломійчук «Небо над Віднем» (2015): «Ляшевському достатньо було того, що віконна рама щільно прилягала до варцабу» [3]. Лексему *варцаба* потрібно перекваліфікувати зі статусу діалектизму на нормативну одиницю, адже її представлено у творах відомих українських письменників минулого століття і сучасного літературного процесу.

Отже, у результаті опрацювання різних семантичних груп серед діалектизмів у СУМ-11 вдалось визначити, що кількісно переважає частина лексем з винятково діалектним значенням, проте багато слів поєднують також низку літературних дефініцій, що вказує на тенденцію семантичного розширення. Важливим аспектом у ході аналізу окремих лексем можна виокремити превалювання західноукраїнської лексики у групі діалектизмів, що вказує на радянську політику обмеження проникнення запозичень з європейських мов. Більшість слів з обмежувальними позначками зафіксовано у текстах класичної та сучасної літератури, відтак цей факт зменшує ймовірність збереження мовних одиниць у статусі вузькодіалектних.

2.4. Лексеми з позначкою діалектне на літеру А.

Для ретельнішого дослідження стану діалектизмів у «Словнику української мови в 11 т.» варто зупинитись на лексемах, що охоплюють літеру А. Ця група слів представлена в СУМ-11 в найменшій кількості в межах 1 тому, тому простежити логіку та принципи, за якими певні слова отримували позначку діалектне за допомогою цих лексем буде найбільш показово. Слова поділено за частинами мови наступним чином: іменники — *адамашка, айр/аєр, аляр, алькир, антипко, антихрист/анцихрист, анцибол, анциболот, анциболотник, арідник*; частки — *авжеж, адже ж, ажень, але*; вигуки — *агій/агі, ади/ади-но, адім/адіть*; сполучники — *аби, ай*.

Серед вигуків, що починаються літерою *а*, не зафіксовано омонімії значень чи семантичних діалектизмів, проте вигук *адіт/адіть* пояснюють як *те саме, що ади/ади-но*. АДИ, АДИ-НО, *виг., діал.* Уживається при здивуванні або при

бажанні звернути чию-небудь увагу на щось; дивись, дивись-но. — *Переїжджаємо через рогачку, аж тут, ади, коло рогачкової будки сидить підстаркуватий панисько (Іван Франко, III, 1950, 212); Почала [дівчинка] шукати щось за пазухою. Витягла врешті довгий цукерок. — Ади! (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 311) [26].*

У корпусі ГРАК засвідчено активне використання усіх перелічених вигуків українськими письменниками у художній літературі. Слово *ади* можна найбільше побачити у «Землі» Ольги Кобилянської 1901 року: «*Ади , які в мене руки! - додав гордо, потішаючи її і простягнувши раптовим рухом вперед себе сильне мускулярне рам'я так, що від мускулів аж лоскотом пішло*», також часто трапляється у Івана Франка у таких текстах, як «Мавка», «Отець гуморист» «У кузні», «Свинська конституція», «Борислав», «Микитичів дуб», «Щука», «Вівчар» та у «Сестрах Річинських» Ірини Вільде [3]. До того ж у словниковій статті СУМ-11 для ілюстративності до слова додано приклади з творів Михайла Коцюбинського та Івана Франка, та попри укорінення в літературний процес, слово чомусь все одно тавроване ремаркою діалектне [26]. Сучасніші автори теж демонструють регулярне вживання вигуку *ади* у своїх творах, зокрема Юрій Винничук, Марія Влад, Софія Майданська, Тетяна Малярчук, Дара Корній, Володимир Єшкілев та інші [3]. Попри таку тривалу тенденцію використання слова *ади* в літературному середовищі, у «Словнику української мови в 20 т.» збереглась позначка діалектне біля вигуку, що свідчить про актуальність питання перегляду лексем з ремаркою діалектне.

Слова, що починаються літерою *a*, було перевірено за «Етимологічним словником української мови» як запозичення, відтак вдалось знайти такі лексичні одиниці: *адамашка, ади, ай, але, алькир, античко, анцибол та арідник*. Лексема *адамашка* з'явилась через польське посередництво запозиченою з середньолатинської мови «*adamascus* «дамаський» утворене, очевидно, від гебр. (ha) *Dammeseq* «Дамаск», де ha є артиклем, що дав слат. a- (пор. також лат. *Damascus* «Дамаск» з гебр. *Dammeseq* «тс.»» [6, с.48].

Якщо *адамашка* як і інші слова були запозиченими, то вони поширені на широкій території і не тільки у мовленні діалектоносіїв, а і у мовленні інтелігенції. Таким чином, слова іншомовного походження більш доречно зараховувати до регіоналізмів, а не до діалектизмів, адже діалектизми потрапляють в літературний вжиток під впливом мовлення сільського населення. Регіоналізм — це теж елемент діалектної мови, проте його виникнення зазвичай пов'язують «з міграцією носіїв говірки, інноваційним розвитком в межах окремої говірки» [30, с.153]. Відтак регіоналізм активно використовується не тільки у сільському середовищі, а і в міському.

Юрій Шевельов пов'язує безпідставне таврування ремарками діалектне слів іншомовного походження з обмеженням розвитку української мови з боку радянської влади, припинення її функціонування у різних стилях та жанрах, зокрема технічних. Крім того, «намагання очистити літературну мову від європеїзмів, незнаних у російській мові, і від західно-українських елементів» [31]. Цілком ймовірно, що багато запозиченої лексики записували до реєстру словника під сфальсифікованими ремарками, аби унеможливити чи зменшити вплив європейських мов на українську і відповідно її збагачення.

Адамашка, и, жін. 1. заст. *Гатунок шовкової тканини; // Вироби з цієї тканини. Стіни її [зали] прикрашували артистично викладені візерунки з дерева впереміж з малюванням, адамашки й венецькі дзеркала* (Петро Панч, Гомон. Україна, 1954, 44). 2. діал. *Дамаська шабля* [26]. Іменник *адамашка* подано у академічному «Словнику української мови в 11 т.» з двома значеннями: у першому слово має ремарку *застаріле*, а в другому — *діалектне*. За допомогою українського корпусу текстів ГРАК вдалось знайти 91 приклад вживання слова *адамашка* в творах української літератури.

Адамашку найчастіше вживають поруч з лексемами, що зазвичай описують тканину: *«З скарбу дано кожному по 10 ліктів адамашку і двісті золотих усім, але грошей не хотіли взяти, відказували, що перед тим завсіди на кожного запорозького посла давано по сто золотих., чому ми маємо бути гірші від давнійших»* (Михайло Грушевський 1917 рік) [3]. Ілюстративний матеріал,

що поданий у корпусі ГРАК, засвідчує про сталу динаміку використання *адамашки* у значенні «різновиду шовкової тканини», проте прикладів вживання слова у діалектному розумінні «дамаська шабля» не зафіксовано. Хоча у творі Юрія Косача «День гніву» (1948) біля слова *адамашка* стоїть слово *шабля*, це дає підстави припускати про ймовірність використання лексеми у другому значенні: «А козаки, й сірома, й німці, й татари серед дикого іржання табунів дерли собі з рук добичу, адамашки, шаблі, сулії з мальвазією, на собі тягнули сідла, тягли міхи у свої логова, під вози, в шатра, в курені, в ями, нашивидку викопані в землі» (Юрій Косач 1948 рік)[3].

Важливо звернути увагу на те, що у СУМ-11 не подано жодної ілюстрації до слова *адамашка* з ремаркою діалектне, це ускладнює процес з'ясування причини: чому слово могло отримати статус діалектного. *Адамашку* також фіксуємо у «Російсько-українському словнику» за редакцією Агатангела Кримського і Сергія Єфремова. *Адамашка* «(шелк. ткань) — одамашок. -ковий — одамашкові» [26]. У «Російсько-українському словнику» ця лексема наведена тільки у значенні «шовкової тканини», тому складно встановити, де це слово укладачі зафіксували у діалектному вжитку і якщо друге значення було поширене, то чому не отримало так само ремарку *застаріле*.

На нашу думку, *адамашка* має підстави отримати статус повноправного літературного слова, оскільки на сьогодні немає причин зараховувати це слово до діалектизмів. Якщо цією лексичною одиницею досі послуговуються у діалектах, то скоріш за все не в значенні дамаської шаблі, адже цей атрибут втратив свою актуальність. Виникнення 2 різних ремарок у лексеми *адамашка* результат відсутності послідовності у систематизації підходу до класифікації слів.

Предметом особливої уваги варто вважати статус діалектизмів у «Словнику української мови в 20 т.», адже більшість лексем, що безпідставно отримали позначку діалектне, залишилась незміненою і у новій редакції. Таким чином, *адамашка* знову зарахована до реєстру з двома ремарками. Упорядники змінили дефініцію, а саме деталізували: «*низькосортна камка, яку привозили в*

Європу із Дамаска», а також дібрали інший приклад з літератури до слова у 1 значенні, проте ілюстрація до *адамашки* у діалектному значенні наразі залишається відсутньою [27]. Упорядники не беруть до уваги недоліки укладання радянської редакції словника і припускаються тих самих помилок при створенні нового СУМ-20 та інших тлумачних словників.

Отже, аналіз групи лексики на літеру А став показовим для виявлення частини принципів маркування слів, попри найменший обсяг у реєстрі 1 тому словника. Поділ слів за частинами мови показав, що серед іменників не трапляється семантичної омонімії, проте деякі лексеми містять літературні варіанти значень. Значна кількість слів є лексикою іншомовного походження, розглянута в «Етимологічному словнику української мови», що вказує на вихід за межі сфери вузькодіалектного застосування.

2.5. Лексеми без ілюстративного матеріалу.

Серед зібраного матеріалу слів з позначкою *діалектне* вдалось виявити багато лексем без жодного пояснення чи ілюстрації, тому важливо з'ясувати причини цієї проблеми, адже непроілюстрована діалектна лексика у тлумачному словнику втрачає своє інформативне навантаження. Коли діалектизм не має точних вказівок на джерело чи територіальне поширення, складно встановити сферу його використання чи стилістично-емоційне навантаження та часову актуалізацію. Однією з причин зарахування таких слів до словникового реєстру може бути радянська цензура на твори українських письменників. Ідеться про те, що певне слово могли виписали з якогось тексту, який потім заборонили або ж і його автора, тому лексема лишилась, а приклад вживання зняли.

Найбільше слів без ілюстративного матеріалу зафіксовано у групі іменників: *адамашка, анцибол, анциболотник, бабешки, безвстидність, безличник, берегівка, бликання, богобійність, боцюн/боцюн, брача, будженина/буджанина, бутність, вагани, валашання, вандри, варцаба, вентер, вепринник, вертуни, верховик, верчик, вечоринка, винуватець, вівсик, вівсяниця, відання, відволога, відливало, вікняр, водяник, водяччик, ворок, вудильно, вузьмина, вуй, в'ятерина*. Такі слова як *анцибол* та *анциболотник* представлені

без дефініцій і прикладів, а з вказівками *те саме, що анциболот*, тобто проілюструвати вирішили лише слово *анциболот*, а синоніми зарахували як додаткові лексичні одиниці без власних прикладів. Проте така практика не дуже корисна для словникового реєстру, тому що якщо навіть значення слів збігаються важливо побачити в якому контексті його використовували і які автори ним послуговувались. У корпусі ГРАК є приклади вживання обох лексем, зокрема Всеволод Нестайко послуговується словом *анциболотник* у творі «Тереодори з Васюківки» (1963): «Ах ви ж гаспиди, іроди, анциболотники трикляті!», Михайло Жук у творі «Сливи» (1923) використовує лексему *анцибол*: «Раз, що воно господарське, а друге, що з'їсть його напевне гуляща людина, волоцюга який небудь, з тих анциболів, що по дорогам гуляються» [3]. У «Словнику української мови в 20 т.» пояснення *те саме, що* не прибрали, проте ілюстрації до цих слів додали. Аналогічна ситуація утворилась зі словами *варцаба* та *вуй*, у СУМ-11 немає ілюстративних прикладів до вживання цих слів, натомість приклади подали тільки до слова, що виконує роль основного серед синонімів, у СУМ-20 цитатний матеріал поновлено [26; 27].

Лексему *брача* не вдалось знайти у літературній практиці минулого століття за матеріалами корпусу «ГРАК», серед сучасної літератури лексема теж не вживається на позначення *кар'єра*, відповідно у СУМ-20 ілюстрація аналогічно відсутня [3; 26; 27]. Слово могло потрапити до картотеки зі старих літературних видань чи історичних записів, які згодом були архівовані чи заборонені для подальшого опрацювання, тоді мотивацію упорядників словника можна пояснити бажанням зафіксувати і зберегти слово у лексикографічному реєстрі.

Як зазначає Світлана Бибикич, часто ремарка *діалектне* надавалась лексичним одиницям, що були записані з усного мовлення носіїв [1, с.2-3], тому це може також частково пояснювати причини відсутності ілюстративного матеріалу у певних випадках. Без прикладів застосування слова у літературі, зокрема і на сучасному етапі, що засвідчує національний корпус текстів ГРАК,

лексему *брача* потрібно досліджувати детальніше, оскільки з якихось причин її зарахували до словникової бази, проте зараз слово втратило актуальність у мовній практиці. Якщо лексема трапляється у літературі дуже рідко, можливо, це вузькодіалектне слово, тому у цьому разі доцільніше вказувати конкретний говір, за наявності діалектних словників.

«Берегі́вка, и, жін., діал. Берегова ластівка; стриж, щур» [26], у корпусі ГРАК вдалось знайти використання лексеми у науково-популярному стилі серед дитячої літератури у книжці Володимира Пархоменка «Серед рідної природи» (1972): «Третій вид наших ластівок — берегівки, або шурики» [3], у цьому випадку бачимо, що слово функціонує у літературній мові у освітніх книжках у статусі нормативного для термінологічного позначення тварини, що підважує кваліфікацію лексеми як діалектної. До того ж, у академічному «Російсько-українському словнику» *берегівку* записано з позначкою *зоологічне* [25], тобто слово належить до наукової сфери і використовувалось не тільки в повсякденному мовленні, але і насамперед у фаховій комунікації. У текстах сучасної літератури також послуговуються лексемою *берегівка*, зокрема Анатоль Перепада у перекладних творах Альберта Камю «Чума» (1991): «Щебет берегівок у вечоровому небі над містом робився особливо крихким» та Марселя Пруста «У пошуках утраченого часу. У затінку дівчат-квіток», а також у перекладі Інни Паненко роману «Дівчинка у потязі» (2015): «Низько в небі носяться берегівки» [3]. У СУМ-20 ілюстративний матеріал до слова *берегівка* так само не поданий, хоча у новому виданні простежується тенденція до розширення цитатного матеріалу, тому в більшості слів приклади все-таки є на відміну від СУМ-11 [26;27].

Слова, що зараховані до першого тому «Словника української мови в 11 т.» з позначкою *діалектне* та без ілюстрації прикладів також трапляються серед таких частин мови: прикметник *безмізкий, безодгосний, безчасний, вабкий, вандрівний, вартний, викладний, вісний*; дієслово *бляхувати, вдуріти, вибліднути, вибуркувати, вивалашати, видолати, виладновувати/виладнувати, виладновуватися/виладнуватися/виладнатися, вилітувати, випоминати,*

вихрякати, вишрубувувати/вишрубувати, відцібатися/відцебнутися, віковічнити; прислівник *вабко, витягом*; займенник *всей* [26].

Дієслова *виладновуватися, виладнуватися, виладнатися* подані у «Словнику української мови в 11 т.» як семантичні діалектизми. У першому значенні «вивантажуватися звідки-небудь», а в другому «навантажуватися», проте останню дефініцію проілюстровано цитатою з твору Михайла Коцюбинського: «Бричка уцертъ виладновувалась жінками та кучерявими дітьми» [26], а першу упорядники залишили без прикладу використання у літературі. У джерельній базі ГРАКу так само немає ілюстрації використання слова у значенні «вивантажуватись звідки-небудь», проте СУМ-20 подає приклад із журналу: «Чималий віз виладнали посудом та іншим хатнім начинням» [27]. Відсутність підтвердження функціонування слова у літературному процесі суттєво обмежує його шанси отримати статус нормативного слова. Ймовірно, що через протилежну семантику значень у цих дієсловах одна дефініція укорінилась у мову сильніше, ніж друга.

Отже, за результатами аналізу групи лексики з ремаркою діалектне, що представлена без ілюстративного матеріалу в 1 томі СУМ-11, вдалось зробити висновок, що цитатна база словника має низку проблем, пов'язаних з повнотою та принципами формування прикладного матеріалу. Без достатньої кількості покликань на показові джерела використання діалектних лексем в українській літературі практична функція та загальна цінність слова з обмежувальною позначкою значно знижується. Відповідно упорядники майбутніх тлумачних словників мають переосмислити критерії добору ілюстрування лексичних одиниць.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

Опрацювання лексичних одиниць з ремаркою діалектне у 1 томі «Словника української мови в 11 томах» дозволило оцінити можливості переходу аналізованої лексики до активного фонду слів. Під час роботи вдалось встановити, що частина лексем має потенціал отримати статус нормативної одиниці, оскільки її використання засвідчено багатьма відомими письменниками української літератури. Водночас окремий сегмент діалектизмів має бути перекваліфікований на застарілу чи регіональну лексику, адже явище або реалія на позначення яких вживали марковане слово, могли втратити актуальність у сучасному житті, відповідно і в мовній практиці. Деякі словникові одиниці мають обмежений ареал поширення, що зумовлює збереження діалектного статусу.

Аналіз ілюстративного матеріалу показав недостатнє наповнення джерельної бази цитатним матеріалом, що значно ускладнює процес тлумачення слів і їхнього подальшого використання. До того ж без подання прикладного матеріалу, діалектна лексика втрачає свою словниково-семантичну цінність, через відсутність можливості відслідкувати контекст і специфіку її використання, а також територію поширення.

Завдяки поділу слів на частини мови, вдалось простежити, в якій лексичній групі зафіксована найбільша кількість діалектних значень і де зберігається найвища концентрація омонімії. Крім того, у межах іменникової групи було сформовано більше двадцяти тематичних категорій лексики з позначкою діалектне, що свідчить про функціональні межі та сфери її використання.

Результати дослідження можуть стати підґрунтям для підготовки наступних лексикографічних матеріалів, адже отримані напрацювання допоможуть удосконалити організацію системи маркувань та покращити репрезентативність подання мовних одиниць у словниковому реєстрі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бибик С. Стилістична ремарка: дозвіл чи заборона? *Культура слова*. 2000. Вип. 55 — 56. С. 1— 4.
2. Винник В. Як створювався академічний тлумачний “Словник української мови” в 11-ти томах. *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія*. 2013. С. 16 — 26.
3. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, М. Крук, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк. — Київ, Осло, Єна: 2017—2021. URL: <http://uacorpus.org>.
4. Горещький П. Історія української лексикографії. Київ : АН УРСР, 1963. 241 с.
5. Грінченко Б. Словарь української мови. Київ: Київская Старина. 2971 с.
6. Етимологічний словник української мови: перший том (А—Г). Наук. думка, 1982. 633 с.
7. Дзюбишина-Мельник Н. Статус у сучасній літературній мові слів з ремаркою «діалектне». *Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи*. 2013. С. 74 — 82.
8. Зайцева О. Історія формування системи ремарок у словниках української мови. *Наукові праці. філологія. мовознавство*. 2012. Т. 195, № 183. С. 36 — 39.
9. Зайцева О. Ремарка як лексикографічна категорія. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. № 9. С. 167— 171.
10. Зайцева О. Ремарки «застаріле» та «рідковживане» у словниках української мови другої половини ХХ — початку ХХІ ст. *Матістеріум. Мовознавчі студії*. 2009. № 37. С. 30— 36.
11. Капріловська Є. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги. *Мовознавство*. 2008. С. 148—158.
12. Капріловська Є. Зміни в структурі сучасної української мови та можливості їх моделювання. *Українська мова*. 2-ге вид. 2001. С. 3—18.
13. Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є. Українська наукова мова в академічному російсько-українському словникові за редакцією а. кримського та с. єфремова. *Лексикографія та міжмовні зв'язки*. Київ, 2008. С. 110—115.

14. Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. — Київ : 2005. — 335 с.
15. Лексикографічний бюлетень : зб. наук. праць / відп. ред. Є. А. Карпіловська. — Вип. 31. — Київ, 2022. — 242 с.
16. Мейзерська І. Лексикографічна параметризація: *Вісник СумДУ. Серія філологія*. 2007. Т. 1, № 1. С. 151—155.
17. Мовчун Л. Додатковий том «словника української мови» в 11 томах: досвід і проблеми укладання. *Українська мова*. 2018. № 1. С. 112 — 121.
18. Мовчун Л. Словник української мови: додатковий том. Історія укладання та підсумки роботи. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 74 — 81.
19. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію. *Українська мова*. 2012. № 3. С. 3 — 28.
20. Пономарів О. Що нового в новому словнику? (Про «словник української мови» у 20 т.). *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. 2011. С. 276 — 277.
21. Ренчка І. Репрезентація лексики економічної сфери у «Словнику української мови» в 11 томах. Наукові записки НаУКМА. Мовознавство. 2018. Т. 1. С. 64—67.
22. Ренчка І. Семантичні та оцінні модифікації тлумаченні релігійної лексики в сучасних словниках української мови. Мова: класичне - модерне - постмодерне : збірник наукових праць. 2-ге вид. 2016. С. 145—162.
23. Ренчка І. Формування ідеологічної картини світу в українському словникарстві радянської доби. Києво-Могилянська академія. Київ. С. 81—100.
24. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. / максим рильський. Київ : Наук. думка, 1987. Т. 16 : Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. 597 с.
25. Рильський М. Словник і питання культури мови. *Культура слова*. 2020. № 92. С. 242 — 252.
25. Російсько-український словник / за ред. А. Ю. Кримського, С. Єфремова. — Київ: Державне видавництво України, 1924. — Т. 1. — 480 с.
26. Словник української мови: в 11т. Київ, 1970 —1980.

27. Словник української мови в 20 т. Т. 1 — 8. Київ, 2010 — 2017.
28. Тараненко О. Словники української мови в діяльності Академії наук України. *Народна творчість та енологія*. 2018. № 4. С. 5 — 13.
29. Ткачук М. Діалектна мова і нормативна лексикографічна практика. *Українська мова*. 2018. № 3. С. 54 — 62.
30. Торчинська Н. Українська діалектологія: навчальний посібник — Хмельницький, 2017. — 158 с.
31. Шевельов Ю. Літературна мова. *Енциклопедія українознавства*. Т. 4, С. 1361—1363. URL: http://litopys.org.ua/rizne/eu_lit1.htm (дата звернення: 06.05.2025).
32. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). *Сучасність*, 1987. 294 с.
33. Ясакова Н. Мовчання колонізованих в українських словниках радянського періоду. Київ, 2024. С. 82–85.

ДОДАТОК

Слова з позначкою діалектне за матеріалами 1 тому «Словника української мови в 11 томах».

Аби, *спол. діал.* Починає підрядні речення допустові; хоча б, хоч би.— Я аби хотів що попові дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має що здерти (Стеф., I, 1949, 122).

Авжеж, *част. діал.* Уживається в значенні, близькому до адже. Авжеж ти знаєш про це! (Сл. Гр.).

Агій, агі, *виг., діал.* Виражає подив, обурення, роздратування, осуд, неприязнь.— Калатаю — не докалатаюся, а далі гадаю собі: «А гій, та чого я ту калатаю» (Фр., V, 1951, 315);— Слухайте, пани, агій на вашу голову! (Вишня, II, 1956, 32).

Адамашка, *и, ж. діал.* Дамаська шабля.

Адже, *част. у сполуч. з ж, діал.* Уживається як стверджувальна частка при відповідях; так, авжеж, звичайно. — Чи ти підеш туди? — Адже ж/ (Сл. Гр.).

Ади, ади-но, *виг., діал.* Уживається при здивуванні або при бажанні звернути чию-небудь увагу на щось; дивись, дивись-но.— Переїжджаємо через рогачку, аж тут, ади, коло рогачкової будки сидить підстаркуватий панисько (Фр., III, 1950, 212); Почала [дівчинка] шукати щось за пазухою. Витягла врешті довгий цукерок,- Ади! (Коцюб., II, 1955, 311).

Адіт, адіть, *виг., діал.* Те саме, що ади, адй-но. Адіть, я весь мокрий, так утомився (Фр., IV, 1950, 342).

Ажень, *част. підсил., діал.* Аж (див. аж х). Він отямився ажень, коли знов узято його за плече (Фр., IV, 1950, 484); Голуби ажень вилискують від ситості й гарного догляду (Донч., I, 1956, 53).

Аїр, *діал. аєр, у, ч.* Трав'яниста багаторічна рослина з довгими мечоподібними листками й гострим запахом; татарське зілля, лепеха. Вогкість у повітрі, специфічний дух болота та аєру давали знати про близькість річки (Коцюб., I,

1955, 205); Долина Хрещатого яру та Козяче болото густо заросли очеретами, айром та дикими півниками (Тулуб, Людолови, I, 1957, 135).

Ай, *спол., діал.* Уживається для поєднання сурядних речень або членів речення із значенням протиставлення; та, але.

Але, *част. діал.* Цілком, зовсім. Без мене одного ніхто, але то ніхто., не міг би під час зими виглянути з хати (Фр., III, 1950, 196).

Аляр, *у, ч., діал.* Шум, крик. В хоробах аляр і огні (Щог., Поезії, 1958, 199).

Алькир, *а, ч., діал.* Альков. Милян жив по-панськи. В нього були дві світлиці й алькир і кухня (Мак., Вибр., 1954, 211).

Антипко, *а, ч., діал.* Чорт.— Ну, ну, ти, антипку! Цур тобі та дзусь! (Фр., IX, 1952, 419).

Антихрист, *діал.* **анцихрист**, *а, ч.* 1. У християнській релігії — противник Христа, який нібито з'явиться перед кіпцем світу. Розказує [дяк], яке то лихо людям буде, як народиться анцихрист (Кв.-Осн., II, 1956, 239). 2. розм., заст. Уживається як лайливе слово. — Ой-ой! А в мене ж мужики, то анафеми, злодії, антихристи!.. — бідкався о. Артемій (Н.-Лев., IV, 1956, 52);— Втік [Семен] анахтема, втік антихрист, а мене оце в тюрму запроторив,— плакав старий Коструб (Чаб., Катюша, 1960, 175).

Анцибол, *а, ч., діал., лайл.* Те саме, що анціболот.

Анциболот, *а, ч., діал., лайл.* Болотний чорт. — Всі оці легіонери Пілсудського й отого їхнього Галлера, що скинула нам на шию Америка,— анциболоти,— сказав раз Юркові Штефан (Козл., Ю. Крук, 1957, 361).

Анциболотник, *а, ч., діал., лайл.* Те саме, що анціболот.

Арідник, *а, ч., діал.* Злий дух; чорт, дідько. Знав [Іван], що на світі панує нечиста сила, що арідник править усім (Коцюб., II, 1955, 307).

Баба, *и, ж., діал.* Пелікан. В небі крутились білі мартини й чайки, а здорові білі, з червоними носами баби, неначе лебеді, вкривали купами й море й береги (Н.-Лев., II, 1956, 226).

Баба, *и, ж., діал.* Рід великих груш.

Бабешки, *шок і шків, мн. діал.* Нутрощі тварини; потрух. Вареники з свинячими бабешками.

Бабка, *и, ж., діал.* Подорожник. [Марин а:] Ідіть лиш у поле та нарвіть бабок (Кроп., II, 1958, 318).

Бабка, *и, ж., діал.* Гриб підберезник. Гайку, гайку, дай нам гриба і бабку! (Номис, 1864, № 340).

Бабкуватий, *а, є, діал.* Старкуватий, зморшкуватий. Він став зовсім бабкуватий (Сл. Гр.); Бабкуватим обличчям сміється сторож (Стельмах, Хліб., 1959, 266).

Баблятися, *яюся, яєшся, недок., діал.* Набратися. Мелашка мила руки, але руки в тісті не швидко обмивались.— Чого ти там бабляєшся? Мий хутчій руки..! — вже крикнула Кайдашиха (Н.-Лев., II, 1956, 324); А я не піду баблятися в мокрому картоплинні! (Ле. Право., 1957, 24).

Бабця, *і, ж., діал.* Бабуня. Старій бабці добре і в шапці (Номис, 1864, № 8673); Кругом столу дітвора. Пестить бабця їх стара І онукам самі ласі Подає шматочки м'яса (Шпак, Вибр., 1952, 72).

Бавити, *влю, виш; мн. бавлять; діал.* Гаяти, барити. Не бавте нас. Бавити час — проводити час. [М и х а й л о:] Хіба не можна чесно та мило бавити часу без всяких зальотів? (Стар., Вибр., 1959, 148). *Діал.* Баритися, гаятися. Де ти бавиш, біловусе, де, мій ясний світе! (Федьк., I, 1960, 71).

Бавитися, *влюся, вишся; мн. бавляться; недок. діал.* Баритися, гаятися. Ой їдь, милий, та не бався (Чуб., V, 1874, 12); — Не бався ж довго,— мовила мати услід [синові] (Л. Укр., III, 1952, 563).

Багаття, *я, с., діал.* Вогонь. Крешіть, дядьку, багаття (Сл. Гр.); Приставляла [жінка] в печі до багаття горшки (Л. Укр., IV, 1954, 262).

Багачик, *а, ч., діал., зневажл.* Зменш, до багач. —/ все наше присихало кожний раз до багачиків (Козл., Сонце., 1957, 40).

Багнйти, *ню, нйш, недок., перех., діал.* Бруднити. У цьому ставку мити —тільки шмаття багнитм, (Сл. Гр.).

Багнітувати, *нітую, нітусш, недок., перех., діал.* 1. Бруднити. 2. Псувати, нівечити щось. Образно. Хіть напала мандрувати, Аж молодшає чуття; Годі ум багнітувати над питаннями життя (Граб., I, 1959, 193).

Багнути, *ну, неш, недок., діал.* 1. з інфін. Дуже хотіти, бажати. Мій син багне йти до школи так, що ну! (Сл. Гр.); Він багне забути і про свій немолодий вік, і про осоружну хворобу (Дмит., Обпалені., 1962, 14). 2. за чим, чого. Прагнути до чого-небудь. — Добре, коли молодий чоловік привикає любити правду, шукає її, багне за новими науками (Мак., Вибр., 1954, 71).

Багнутися, *неться, недок., безос, діал.* Хотітися. Багнеться бути [Семенкові].. кондуктором (Еллан, I, 1958, 123); — Тобі, чернеча душе, багнеться на вольную волю (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 261).

Бадіка, *и, ч., діал.* Старший віком чоловік; дядько (в 2 знач.). Літній вечір спускався сивим соколом додолу, прохолоджував зрошених потом бадіків (Черемш., Тв., 1960, 66); За візком ступає повільно високий бадіка (Козл., На переломі, 1947, 13).

Байбара, *й, ж., діал.* Довгий батіг у пастухів. Замакали вівці, заляскали байбарами підпасичі, розлучаючи по дворах (Головко, II, 1957, 226); У селі є вигін, на якому пасуться телята, свині, гуси, вівці, кози, і коли голова сільради Гнат Рева їде куди-небудь.., то наказує кучерові, одноокому Кузьмі, розганяти їх байбарою, щоб не задавити котрогось (Тют., Вир, 1960, 6).

Байда, *и, рідко. тільки ж., діал.* Шматок чого-небудь ламкого або крихкого (хліба, цукру, дерева). Галаган маю в хустині зав'язаний, булок повні пазухи та й цукри добрії байду (Стеф., III, 1954, 41).

Байдак, *а, ч., діал.* Те саме, що байда. Дід бив сокирою байдаки й стругав ложки (Янов., Мир, 1956, 190).

Бакай, *я, ч., діал.* 1. Вибій з водою, калюжа на дорозі; баюра. ідуть наші молодцями, Навмання, скрізь манівцями; Бакаї.. їм ніпочім (Манж., Тв., 1955, 168); А деякі шофери то й самі норовили грюкнути машиною в бакай коло своєї хати чи біля воріт куми (Кучер, Трудна любов, 1960, 60). 2. Глибока яма в річці, ставку. Вона [річечка] повиривала на своєму шляху глибокі темні бакаї, і в них, виставляючи круглі, як веретена, спини, плавала форель (Загреб., Європа 45, 1959, 98).

Бакаюватий, *а, є, діал.* З бакаями (про дорогу). Попід кручею вився вузький шляшок, вибоїстий і бакаюватий (Н.-Лев., IV, 1956, 271).

Бакша, *і, ж., діал.* Баштан. Кого і до ратуші приведуть, піймавши на бакші з огірками (Кв.-Осн., II, 1956, 175); Влітку дід Гусак наймався глядіти бакші, так у нас називали баштани, а ми ходили до нього красти кавуни (Сенч., На Бат. горі, 1960, 174).

Балабайка, *и, ж., діал.* Балалайка. Лушня у танцях, як не перерветься, музику перетанцьовує; Пацюк на язиці, як на балабайці, вибиває (Мирний, II, 1954, 194); Молодий боєць уже не в силі був розплутати — існує перед ним сонце, обриси недалекого міста, бренькіт балабайки.. чи це він все ще снить (Сміл., Зустрічі, 1936, 7).

Балабон, *а, ч., діал.* Брязкальце, бубонець. / грали балагульські балабони, І машталір хитавсь на передку (Рильський, I, 1956, 203).

Балабончик, *а, ч., діал.* Зменш, до балабон. / дзвоник, і балабончики, і на скрипці музика ріже (Барв., Опов., 1902, 513); Очікували поїзда десятки візників із

дзвониками та балабончиками на кінських шиях, на наритниках, навіть на віжках (Ле, Міжгір'я, 1953, 8).

Балабуха, *її, ж.*, *діал.* 1. Гуля. Під плечем така балабуха (Сл. Гр.); 3 тих балабух, що понависали над очима, полилася якась мутна вода (Мирний, III, 1954, 173). 2. Невелика булочка. У порівн.— А жіночка в нього яка? — своє товче Івга.— Кругла та пухла, немов балабуха (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 93).

Балабушка, *и, ж.*, *діал.* Зменш.-пестл. до балабуха. [Х и м а:] Чи коржа і балабушки печете вже? (Кроп., III, 1959, 13); Завелось у хаті деяке хазяйствечко; у неділю повелись пиріжки, балабушки; одно слово — Горпина зажила добре (Л. Янов., I, 1959, 40).

Балаканка, *и, ж.*, *діал.* Балакання, розмова. Кузня мого тата., була., місцем збору, нарад та приязної балаканки для всіх сусідів (Фр., IV, 1950, 463); їй лупалося лиш дуже рідко забігти на яку там балаканку (Коб., II, 1956, 57).

Баламкання, *я, с.*, *діал.* Дія за знач, баламкати і звуки, утворювані цією дією. Мідне баламкання наче пливе-хилитається в затужавілій тиші (Речм., Весн. грози, 1961, 322).

Баламкати, *аю, аєш, недок.*, *діал.* 1. Бити в дзвін; дзвонити. На дзвіниці., монотонно баламкав одинокий дзвін (Гжицький, У світ., 1960, 11). 2. Недбало махати. А впорожні йшла [Улянка] помалу, човгаючи ногами і безсило баламкаючи руками (Л. Укр., III, 1952, 664).

Баламут, *а, ч.*, *діал.* Риба макрель; скумбрія. Невід був повнісінь і кий баламутів, осятрів, білуги (Н.-Лев., II, 1956, 249).

Бали, *ів, мн.*, *діал.* Розмови, балачки. Всі ж не з балами стояли, Всі були по ділу тут (Котл., I, 1952, 301); [П р і с ь к а:] Так чуєш, Максиме, яке діло. [М а к с и м:] Нема коли слухати мені ваші бали (Вас, III, 1960, 86). Бали точити (розводити) — вести пусті розмови, балачки. — До світу бали точать, а допівдня

вилежуються (Вас, I, 1959, 271); — Чого ж мовчиш, бабо? — Нема мені про що з тобою бали розводити (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 651).

Балювати, *юю, юєш, недок., діал.* Балувати; бенкетувати. Отоді приходь, Іване, В мене балювати!.. (Рудан., Тв., 1956, 122); В дворі із паном день у день Балює [староста], бавиться, полює (Фр., X, 1954, 329).

Балюватися, *ююся, юєшся, недок., діал.* Те саме, що балювати. Ов, довго щось балюються панотчикові гості! (Фр., I, 1955, 184); Валювалися раз пани. Але запросили межи себе одного мужика — може, аби посміятися з нього (Україна.., I, 1960, 74).

Банда, *и, ж., діал.* Група музикантів. Ось жнива. Скочно граючи, женців провадить банда (Фр., XI, 1952, 276).

Банелюки, *ів, діал.* О Банелюки плести — говорити дурниці. Що ти мені банелюки плетеш? (Гал.-руські приповідки, I, 1901—1905, 21).

Банити, *ню, ниш, недок., перех., діал.* 1. Мити. Довго напередодні мама банила йому голову лугом, материнкою (Ю. Янов., Мир, 1956, 156). 2. кого, перен. Бити.— Гамселити [панів],— підказав Покиван.— Банити! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 368); //Лаяти.— От же лукаве зілля, —..без угаву банив чоловік свою жінку (Баш, Надія, 1960, 215).

Банітувати, *ую, уєш, недок., перех. діал.* Дуже сильно лаяти кого-небудь. Василь., радо слухав, як мати баніту вала сестру (Мирний, IV, 1955, 28); [Домаха:] Мамо! краще мене банітуйте, а не паскудьте моєї дружини! (Стар., Вибр., 1959, 336).

Банник, *а, ч., діал.* Банщик. Входить [Бассім] в лазню.. Втім до нього наближаєсь Той, що вслугує, банник (Фр., XII, 1953, 404).

Банно, *безос. присудк. сл., діал.* Шкода, жаль, сумно. Банно, милий, мій миленький, банно, А вже ж мов біле личко ціловане давно (Чуб., V, 1874, 280);

То так йому банно було за своєю ненею, що сама лишається (Черемш., Тв., 1960, 118); — Мені здається, Що тужно і банно йому за кимсь (Галан, Гори., 1956, 88).

Банувати, *ую, уєш, без додатка і за ким, чим,недок., діал.* Сумувати, журитися. — Почав я банувати. А найгірше за Марією (Коцюб., I, 1955, 141); Наче замерцем, за Петриком банувала [баба] (Черемш., Тв., 1960, 38); — Діду, ви не бануйте. От побачите, що все буде наше: і земля, і заводи, всі ліси і полонини, — говорить Василько дідові (Турч., Зорі., 1950, 133).

Бануш, *а, ч., діал.* Кукурудзяний куліш на овечім салі. Тут [при волах] уже не покушаєш.. ані бриндзи, ані бануша (Фр., IV, 1950, 27); //Кулеша на сметані. Кожного дня на столі й голубці, і локша в молоці, а то й бануш — дуже смачна мамалига, зварена у сметані (Мур., Бук. повість, 1959, 129).

Банька, *и, ж. діал.* Очне яблуко. Олексій Іванович був чоловік неабиякий: височенного зросту, плечистий, рукатий, цибатий,, вуси, руді та довгі, униз загнулися, очі — бульками, з червоними жилочками на білих баньках (Мирний, IV, 1955, 200).

Бараболя, *і, ж., діал.* Картопля. За кілька хвилин на столі стояла миска з смаженою бараболею (Кочура, Зол. грамота, 1960, 39); Так Хомі й не довелося на цей раз засадити Маковея чистити бараболю (Гончар, I, 1954, 305). Неначе (як) бараболя — товстий, круглий (звичайно про ніс). [Уляна:] їв кого він такий удався? Кривомордий, рудий і ніс неначе бараболя!.. (Кроп., III, 1959, 330).

Бараболька, *и, ж., діал.* Зменш.-пестл. до бараболя.— Я оглух, осліп, їсти не їв, хіба барабольку і трохи води (Стеф., I, 1949, 218).

Барани, *їв, мн., діал.* Кожух з овечих шкур. Врешті він накинув барани й вийшов (Коцюб., I, 1955, 410).

Барда, *и, ж., діал.* Сокира, тесак. їм [дітям] часом, здавалось, що вони чують чийсь хід потайний, глухе гупання барди, хекання втомлених грудей (Коцюб., II, 1955, 312); Були [в руках] сокири, барди, ломи, кії, рогачі (Смолич, II, 1958, 35).

Бардина, *и, ж., діал.* Те саме, що барда. Як глухо гупають бардини (Забашта, Вибр., 1958, 190).

Баришівник, *а, ч., діал.* Баришник. Ходить собі такий баришівник по торговиці, чи кінській чи худоб'ячій, та й лиш пасе оком, хто з чим показується на торг (Фр., VIII, 1952, 353).

Баркан, *а, ч., діал.* Паркан. Якраз проти вікна, звичайно під барканом, Дворовий пес Бровко лежав (Гл., Вибр., 1951, 115); Город був обведений кругом дощаним барканом (Григ., Вибр., 1959, 332).

Бартка, *и, ж., діал.* Маленька сокира. [Іван] затряс барткою в Юри перед лицем (Коцюб., II, 1955, 343); Довбушеві опришки-ремісники робили ножі та такі бартки, що ними можна було тесати каміння (Укр..казки, легенди., 1957, 445).

Бархатин, *у, ч., діал.* Рід тканини. Стоять скрізь столи, застеляні дорогими килимами, рядочками креселка з червоного бархатину (Вас, I, 1959, 107); Міліціонери непорушно стояли при дверях, занавішених червоним бархатином (Тич., III, 1957, 14).

Бархатинний, *а, є, діал.* Прикм. до бархатін; //Зробл. з бархатину. Бархатинні штанці.

Баскаличитися, *чуся, чишся, недок., діал.* Упиратися, пручатися. Сивилла в дальший путь таскала — Не баскаличивсь би та йшов; І так швиденько поспішала, Еней не чув аж підошов (Котл., I, 1952, 129);— Район наказав нам переселяти хутори.— А ти чого баскаличишся? Переселення — це теж війна,— рипить шкірянкою Гнат (Тют., Вир, 1960, 172).

Батова, батава, *и, ж., діал.* Юрба, валка. Аж онде яка батова од шинку йде (Сл. Гр.).

Батура, *и, ж., діал.* Великий батіг. Звелів кучерові стьобонути цигана батурою (Чуб., II, 1878, 583); На толоці пастухи. Ціла юрба з батурами, з кийками — торбинки через плече (Головко, I, 1957, 363).

Бахмат, *а, ч., діал.* Бойовий верховий кінь. В голові загону на сильних бахматах, черкаючись стременами, їхало троє в однакових чорних киреях і в однакових високих шапках (Панч, Гомон. Україна, 1954, 209); Важко дихав його., кінь-бахмат (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

Бахур, *а, ч. діал.* Хлопець; дитина. Лиш небіжка Доця зо мною йшла, а бахурі полетіли, як вітер.,. (Стеф., I, 1949, 42); На вулиці десь сусідка Петриха «любко солоденька» періщить, чути, бахура, аж у вухах лящить від вереску (Козл., Ю. Крук, 1957, 12).

Бахурни, *ї, ж., збірн., діал.* Діти, дівчора.— Кукурудза готова/ Гей, до кукурудзи, бахурня! — кличе Стефко (Фр., VI, 1951, 150).

Бац, *а, ч., діал.* Старший вівчар.— То ти, Паньку? — питає бац ізсередини (Фр., IV, 1950, 27).

Бачний, *а, є, діал.* Обачний, обережний. Петрій урвав оповідання і пильним, бачним оком став поглядати довкола себе (Фр., V, 1951, 25).

Бачність, *ності, ж., діал.* 1. Абстр. ім. до бачний. До права треба мати два мішки: один грошей, а другий бачності (Номис, 1864, № 7387). О Мати себе на бачності — бути обачним: бути насторожі. Воно [нещастя] приходить і відходить, а коли не маєш себе па бачності., то відтак приходять другі і кажуть тобі, що ти є., і ти є пропаций (Коб., III, 1956, 425). 2. у знач. виг. Уживається при потребі звернути чиюсь увагу на небезпеку, закликати когось до обережності.— Бачність! — скрикнув Максим.— Звір наближається! (Фр., VI, 1951, 14).

Бачно, *діал.* Присл. до бачний. Йшов [жандарм] стежною понад рікою., і бачно роззирався довкола (Фр., II, 1950, 27).

Баштан, *а і у, ч., діал.* Рід дитячої гри. Проте — сама нянька — ще дитина,— хочеться з подругами в баштана на шляху погуляти (Степан Васильченко, Вибр., 1950, 187).

Бгати, *бгаю, бгаєш, недок., перех. діал.* Вити (гніздо). Не бгай же гніздечка у діброві, А зобгай же гніздечко у степу, край дороги (Чуб., V, 1874, 1057). *б. діал.* Підгортати, підгинати. Коло них лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди (Стеф., Вибр., 1945, 147).

Бджоляник, *а, ч., діал.* 1. Омшаник. У хаті була піч, ..одним одно віконечко — мале, як оддушина у бджоляниках, виглядало збоку на шлях (Мирний, II, 1954, 81). 2. Пасіка.— Я на перепутті, їдучи через Вербівці, завернув до свого небожа. Там наш бджоляник укупі стоїть (Барв., Опов., 1902, 11).

Бебех, *діал. Бебевх, виг.* 1. Звуконаслідування, що відтворює звук від падіння, удару по чомусь м'якому, пострілу. 2. *розм.* Уживається як присудок за знач, бебехнути і бебехнутися. Хома дума собі: «Чому сей скарб та не розсипається? Еге, знаю!» Та з сим словом хряп дідуся по щоці... а той бебех об землю... (Кв.-Осн., II, 1956, 230); Інший рветься з усієї сили За долею; от-от догнав І — бебех в могилу! (Шевч., I, 1951, 274); Налетіла друга [муха] — і бебевх у молоко (Крупі., Буденний хліб, 1960, 30).

Бебехнути, *діал. Бебевхнути, ну, нені, док., розм. I. перех.* Кинути з силою. Як бебехнув його об землю! (Сл. Гр.); Мерщій його за грудки та з коня, мов сніп проса, і бебехнув його додолу (Морд., I, 1958, 128). 2. *перех.* Сильно вдарити. 3. *неперех.* Вистрілити. [Шрам:] Марцевий звір!..Ану, стара, бебехни! (Стріляє) (Стар., Вибр., 1959, 488); // безос. [Пан Душечка:] Сиди та й озирайся, що ось-ось улетить каменяка у вікно. А то гляди, ще й із рушниць бебехне (Вас, III, 1960, 398). 4. *неперех.* Важко, з шумом упасти. Погасив [сотник] світло та й бебехнув на ліжку... та й захріп на всю хату (Кв.-Осн., II, 1956, 205); Кінь бебевхнув у пропасть (Сл. Гр.).

Бевка, *и, ж., діал.* 1. Пійло з борошна. 2. Рідка страва з борошна або крупів; бовтанка. Вона дає йому якусь бевку,— він того не хоче їсти (Укр.. казки, 1951, 329);— Коби якого борщику [дала] або бевки (Стеф., I, 1949, 47).

Бегетати, *ечу, ёчеш, діал.* Мекати. А вони [вівці], біднятка вже навіть не бегечуть, тільки зіб'ються в купку і чекають тихо своєї смерті (Фр., IV, 1950, 25).

Без, у, ч., діал. Бузок. Як гарно зацвів без (Сл. Гр.); У порівн. Семениха попісніла: побіліла, як стіна, губи стали сині, як без (Март., Тв., 1954, 105).

Безбач, безбаш, присл., діал. 1. Без мети, врозбрід. Вбога царина змарніла, Сіножаті — пожари, Череда он зачуміла Бреде безбаш по горі (Манж., Тв., 1955, 72); Ось гноми безбач дріботять, Іти у парах не хочять (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 234). 2. Наосліп, не дивлячись. Навмання перегортав [Мамай] сторінку за сторінкою, помацав безбач томики Скаррона та Сореля (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 70).

Безвстидний, а, є, діал. Безвстидний, безсоромний. Безвстидна! Чого вона тільки не виробляла, ота родима відьма! (Коцюб., II, 1955, 333).

Безвстидник, а, ч., діал. Безвстидник, безсоромник.— Безвстиднику.. Мило надула [Марічка] губи і так лукаво поглядала на нього [Івана] (Коцюб., II, 1955, 346).

Безвстидниця, і, ж., діал. Жін. до безвстидник.— А, так ти їдеш до неї, до тої... тої безвстидниці! — скрикнула вона (Фр., III, 1950, 421).

Безвстидність, ності, ж., діал. Абстр. ім. до безвстидний.

Безденний, а, є, діал. Бездонний. Безденна миска (Сл. Гр.); Нам остогидли переднівки в байраках, темних, понурих, безденних (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 8), Образно. Люта, голодна, безденна зима! (Іван Франко, XIII, 1954, 169).

Безділля, я, с., діал. Ледар, нероба. «Доню ж моя, доню, Да яке ти ледащо.., Да яке ти безділле [безділля]» (Чуб., V, 1874, 905).

Бездоля, діал. **Безділля, я, с.,** Відсутність долі, талану в житті; безталання, нещастя. Як твоя, доню, доля, то накупить чоловік і поля; а як безділля, то продасть і подвір'я (Номис, 1864, № 1661); Сюди, харківські міщани і народ, ударивши лихом об землю, сходяться одвести душу і задавить горе свого

бездолля (Стор., I, 1957, 76); — Чув, пане голово, про наше бездолля. У цій же кам'яниці чув (Стельмах, I, 1962, 382).

Бездольний, *діал.* **Бездільний**, *а, є.* Який не має долі, талану в житті; безталанний, нещасний. Найгірше тим, що марно світом нудять у полоні, як отой бездольний лицар (Л. Укр., I, 1951, 395); Царював він, воював, Люд бездольний грабував (Перв., Райдуга., 1960, 108);* Образно. Я не літав в надзоряні країни, А все державсь бездольної землі (Граб., I, 1959, 595).

Бездужний, *а, є, діал.* Безсилий. Панський двір і Одрада сумно позирають на те вогненне море, бездужні що-небудь зробити, як-небудь допомогти горю (Мирний, IV, 1955, 248).

Бездух, *а, ч., діал.* Боягуз.— Хіба ж не соромно тобі, старому рицареві, ватажкувати над такими бездухами, що тільки в юрбі смілі, мов барани..? (Фр., VI, 1951, 83).

Бездорівний, **безздоровний**, *а, є, діал.* Кволий, хворобливий. Вона така безздоровна: ніякої роботи важкої не може робити (Сл. Гр.); Ростом вона була невеличка, безздоровна; життя ледве-ледве тліло в її жилах (Мирний, I, 1954, 46).

Безздоров'я, *я, с, діал.* Кволість, хворобливість.— Хай господь того покарає, хто сміється з твого безздоров'я, а тобі, сину, не можна встрявати у важку роботу (Л. Янов., I, 1959, 91).

Безличний, *а, є, діал.* Безсоромний, безстидний. [М а т р о н а (соромливо закриваючись):] Матрона варвара цілує/ Ганьба/ ..[П а т р и ц і й:] А чоловік стоїть і — хоч би слово/ Безлична секта... (Л. Укр., 11, 1951, 539); Нагнічений і злобний погляд ще раз прошив водяві, безличні очі (Кач., II, 1958, 330).

Безличник, *а, ч., діал.* Безсоромник, безстидник.

Безличниця, *і, ж., діал.* Жін. до безличник. [Й о г а н н а:] Що він для мене — висловить несила. [Х у с а (люто):] Безличниця!/ (Л. Укр., III, 1952, 160).

Безлічність, *ності, ж., діал.* Абстр. ім. до безлічний. [П а н:] Дивіться, пане суддя, що за безличність! (Март., Тв., 1954, 90).

Безлично, *діал.* Присл. до безлічний. [Пан (сердиться):] Та як можна безлично брехати? (Март., Тв., 1954, 90).

Безмаль, *присл., діал.* Мабуть, певно. Сусідки хитали головами над дитиною та пророкували, що, безмаль, з неї нічого не буде (Л. Укр., III, 1952, 667).

Безмізкий, *а, є, діал.* Безмозкий. Безмізкі голови.

Безнапасний, *а, є, діал.* Який не зазнає лиха, напасті. Та хто ж не зна, як-то слухати легкі речі безнапасного щасниці при своїй лихій годині? (Вовчок, 1, 1955, 216).

Безневинне, *присл., рідко., діал.* Без причини, безпідставно.— Точнісінько так! 8 ринських з мене безневинне злупив (Фр., IX, 1952, 67).

Безодголосний, *а, є, діал.* Неголосний.

Безодголосно, *діал.* Присл. до безодголосний. Я ледве дочула: безодголосно такечки вона гомоніла (Вовчок, I, 1955, 253).

Безодній, *я, є, діал.* Бездонний. Безодньої бочки не наллєш (Укр.. присл., 1955, 165); Над головою стеля з глибокого безоднього неба, синього, аж темного (Н.-Лев., I, 1956, 154); Мічурін почав роздавати членам ревкому яблука.., добуваючи їх з безодніх кишень свого сюртука (Довж., Зач. Десна, 1957, 226).

Безпальчий, *а, є, діал.* Безпалий. Його [Андрія Волика] брали за руку і уважно роздивлялись безпальчий цурпалок, наче бачили вперше (Коцюб., II, 1955, 85).

Безперемінно, *присл., діал.* Обов'язково, неодмінно.

Безпереч, **безперіч**, *присл., діал.* Безперестанку. Конон безпереч чадів люлькою (Кочура, Зол. грамота, 1960, 223); Ніч ішла, як всі вони Безперіч ідуть,— Одному — щоб мучитись, Другому — заснуть (Щог., Поезії, 1958, 176).

Безприхильний, *а, є, діал.* Безпритульний. — Де ж я тепер дінусь? Куди я голову прихилю з сиротами? ..Тепер вже я нещаслива й безприхильна навіки! — голосила Онися Степанівна (Н.-Лев., III, 1956, 195).

Безпричальний, *а, є, діал.* Безпритульний. — Я хочу стати за няньку або за економку, боя, бачте, безприхильна й безпричальна удова (Н.-Лев., IV, 1956, 277); Образно. Ось налетіла [думка] одна промениста, як метеор безпричальна, вогниста і пролетіла... її не спинить... (Л. Укр., I, 1951, 271).

Безпричасний, *а, є, діал.* Байдужий. На духмару вона походила з своїм нездвиженим обличчям, із своїм поглядом безпричасним... (Вовчок, I, 1955, 253).

Безпричасно, *діал.* Присл. до безпричасний. Розбігалася чутка, що його [Кармелюка] голоса чути, його погляду стріти, а його краси бачити — ніхто в світі не приміг безпричасно та недбало (Вовчок, I, 1955, 361).

Безпровиння, *я, с, діал.* Безневинність. Його дитина легше вибачила б йому найтемнішу справу, ніж його безпровиння (Вільде, Винен., 1959, 74).

Безрадний, *а, є, діал.* Безпорадний. Всі вояки оніміли з переляку і стояли з карабінами в руках, безрадні, як барани, призначені на заріз (Фр., VI, 1951, 453); Син схилив голову вниз і почав тихо плакати. Старий був безрадний (Коб., II, 1956, 104).

Безрадність, *ності, ж., діал.* Стан за знач, безрадний. Вони ж, мов вівці ті в кошарі, спали; Безрадність і зневіра в власні сили їм обережність навіть відібрали (Фр., XII, 1953, 342).

Безрадно, *діал.* Присл. до безрадний. Одну хвилину вона стояла безрадно (Коб., III, 1956, 176).

Безсилок, *лка, ч., діал.* Безсила людина. Тепер люди маленькі й безсилки (Барв., Опов., 1902, 423).

Безслихи, *ів, мн., діал.* Глушина. А там, по суворих диких верхах, десь., в безслихах гніздиться всяка мара, ворожа сила, з якою тяжко боротись (Коцюб., II, 1955, 322).

Безум, *у, ч., діал.* Безумець.— В чім, в чім тобі допомогти, ти, безуме якийсь? (Фр., III, 1950, 173).

Безчасний, *а, є, діал.* Безщасний.

Безчельний, *а, є, діал.* Безсоромний, нахабний. Горе тому, хто словами безчельними Грізну богиню образить здола (Л. Укр., I, 1951, 158).

Безчельник, *а, ч., діал.* Безсоромник, нахаба. Як зобачила [молодиця] дядька Володька, зірвалась з місця.. — Ти, безчельнику... ти, проява... (Вовчок, VI, 1956, 283).

Бейкатися, *аюся, аєшся, недок., діал.* Тягтися, плентатися. Сиділа б ти лучче [краще] дома, чого його по грязі бейкатися (Сл. Гр.).

Белендіти, *джу, дйш, недок., діал.* Базікати. От белендить нісенітниці/ (Фр., IX, 1952, 13); Ну, я почав йому белендіти про оті всякі чутки про сироїдів (Козл., Ю. Крук, 1950, 235).

Бербениця, *і, ж., діал.* Діжечка, барило. Гості набирали у бербениці бриндзи та., знову спускались в долини (Коцюб., II, 1955, 327).

Бервення, *я, с, збірн., діал.* Колоди, багато колод. У воді стояли почорнілі соснові слупи, сьак-так по-собою подовжніми балками. Ледве хто наважувався ступати на півзогниле бервення (Перв., Материн., хліб, 1960, 6).

Бервено, *а, с, діал.* Колода. У людей бачиш запороху в оці, а в себе і бервена не бачиш (Чуб., I, 1872, 273); Де-не-де., виглядали повалені останки печей або чорні перепалені обломки бервен (Фр., VIII, 1952, 242).

Берегиня, *і, ж., діал.* Русалка. Численні фантастичні істоти, якими східні слов'яни населяли навколишню природу,— Дів, русалки, або берегині, лісовики,

водяники і т. ін.,— усе це стародавні божества, які уособлювали природу (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

Берегівка, *и, ж., діал.* Берегова ластівка; стриж, щур.

Береговина, *й, ж., діал.* Прибережні простори. Крута гора ясно виступає на синьому небі і виразно видається серед рівної задніпрянської береговини (Н.-Лев., II, 1956, 384); — Хто далі? — жваво горлав він до дівчат, навантажуючи по черзі всіх очеретяними снопами, зв'язаними зеленою осокою, яка ще не втратила пахощів береговини (Логв., Літа., 1960, 178).

Березка, *рідше берізка, и, ж. діал.* Дереза. Тин увесь увитий хмелем., та колючою березкою, що, як прядиво, спускалася сюди своєю мичкою (Мирний, I, 1954, 219).

Бересклет, *а, ч., діал.* Бруслина. Враз я нахиляюся до кружечка ніздрястого снігу, що зеленкуватим ковніром охопив молоденького бересклета (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 34).

Бересклетовий, *а, є, діал.* Прикм. до бересклет. Дівчинка почала розглядати бересклетову сережку (Донч., IV, 1957, 52).

Бесіда, *и, ж., діал.* Мова, мовлення. Петрикові лють бесіду відобрала, стояв, як свічка (Черемш., Тв., 1960, 38).

Бесідливий, *а, є, діал.* Балакучий. Якась дитиняча веселість охоплює серце Кранцовської. Стається тоді такою бесідливою, що не може вдержати свого язика (Март., Тв., 1954, 323).

Бештанина, *и, діал.* Лайка, дорікання.— За се я., зроблю [Будзиновському] таку бештанину на з'їзді, що в чотирьох водах не обмиєся [обмиється] (Стеф., III, 1954, 43).

Бештати, *аю, аси, недок., перех., діал.* Ганити, лаяти. Не вважає архірей, Що сам не без того, а бештає за гріхи Вдівця молодого (Рудан., Тв., 1956, 151).

Билень, *льня, ч., діал.* Бич від ціпа.— Ціпивно хтось держить у руці, а билень кінцем загруз у болоті (Фр., IV, 1950, 274); Все чомусь летіло з рук.. Вже другий раз билень з ціпа злітає (Іваничук, Край., шляху, 1962, 282).

Било, *а, с, діал.* Стебло. На однім билі [кукурудзи] по два стрюки було (Сл. Гр.); Струнке било. Листя синяво-зелене. На довгих черешках поодинокі цвіти, що як кров свіжа (У. Кравч., Вибр., 1958, 289); // Гілка дерева. Схилились дерева... На їх розчепірених билах кора зашкарубла й покрили її лишай (Дмит., Присяга..., 1937, 24).

Бинда, *и, ж., діал.* Стрічка. [В устя:] Ой, зберіться, хлопці, по грошу —Купіть мені бинду хорошу! (Стар., Вибр., 1959, 246); Висіли довгі, русі, у червоних биндах коси (Кобр., Вибр., 1954, 163); // чого, перен. Смуга. Біліє широка бинда гречки, і пахоці повівають (Коцюб., I, 1955, 459); Внизу, між борами, химерно вивалася.. атласна бинда річки (Донч., IV, 1957, 263); // Пов'язка на руці і т. ін. На рукаві в нього червоніла широка бинда (Донч., II, 1956, 516); Траурна бинда; II військ. Стрічка кулемета та ін. Хо Ю-ме швидко подавав йому бинду набоїв (Ірчан, II, 1958, 26); // техн. Пас. Транспортерна бинда. »

Биндовий, *а, є, діал.* Прикм. до бинда. В нашому цеху ми будемо користуватися переважно биндовими конвейєрами (Шнян, Магістраль, 1934, 278).

Биндочка, *и, ж., діал.* Зменш, до бйнда. Угорі, під хмарами, гуде літак.. Це розвідувач. Біплан з білими биндочками на крилах (Трубл., I, 1955, 54); Срібляста биндочка Прута кривульками порізала зелені береги (Коцюб., I, 1955, 196).

Бирка, *и, ж., діал.* 1. Однорічна вівця; ярка. * У порівн. Мокра, як бирка, Параска з верещанням кинула кашкета Данилові в обличчя (Ле, 10. Кудря, 1956, 168). 2. *лайл.* Про нікчемну, погану жінку. Вона буде мовчати, а він бігатиме по чужих, а він буде любитися з тою биркою, з тою слинявою Настею (Коцюб., I, 1955, 29). 3. Овеча шкура; смушок; // Смушева шапка. А ще на козаку, бідному летязі, шапка-бирка, Зверху дірка (Укр.. думи., 1955, 73); Будь-який козак волів радніше вийти поміж люди без штанів, ніж без бодай драної бирки на голові чи

в руках... (Льч., Козацьк. роду... 1958, 23); / припилила зір важка пилюка, На бирки випала, на кунтуші (Мал., Звенигора, 1959, 85).

Бисаги, бесаги, *ів, мн., діал.* Подвійна торба; сакви. Готовились [тухольці]..., складаючи в невеличкі дорожні бисаги печене м'ясо, паляниці, сир (Фр., VI, 1951, 10); Наймити повні бесаги колачів на возі примістили (Черемш., Тв., 1960, 200).

Бистрень, *я, ч., діал.* Бистрінь.— Ось дерева, гори-кручі, Онде бистрень клекотить, Прямовисно вниз летючи (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 462).

Битка, *и, ж., діал.* Варене яйце, яким б'ються навбійтки; розбите яйце. У мене є з двадцять биток (Сл. Гр.); — Оцей рудий дідько., на великдень бере не тільки цілі крашанки, але й битки: він дуже ласий до яєць (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 46).

Бичок, *чка, ч., діал.* Лежак на горищі для виходу диму. Хата в його з рундучком і піч не з бовдуром, а так, як у панів, є бичком (Барв., Опов..., 1902, 424).

Бідити, *джу, дйш, недок., діал.* Бідувати. Нарід дуже з голоду бідив (Сл. Гр.); Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив (Фр., IV, 1950, 25); — Як побралися ми з Юхимом, то вже не одна бідила, а вдвох (Гончар, Південь, 1951, 102).

Білиця, *і, ж., діал.* Білка. Білиця сипала внизпід смереку об'їдки шишок (Коцюб., II, 1955, 317).

Білля, *я, с, діал.* 1. Білила. На тобі, дівчино, таляра на білля, а сто злотих на мило (Сл. Гр.). 2. Білизна. Иди, бабо, уберися, візьми своє білля,— хочу тебе повести хоч раз на весілля (Сл. Гр.); Ходила [мати] пішки до Львова, щоби забирати білля до прання (Март., Тв., 1954, 398); Він переодягнувся в чисте білля і святочну одержу (Коб., III, 1956, 489).

Благуватий, *а, є, діал.* Недоумкуватий, дурнуватий. Сміх її тепер був неприродний і тупий. Так сміються тільки хворі чи благу ват і люди (Сміл., Зустрічі, 1936, 127).

Блазень, *зня, ч., діал.* Молокосос, малюк. Чи не сором такому блазневі горілку пити? (Сл. Гр.); Тату, я не вітер, я вже не хлопець, не блазень (Кв.-Осн., II, 1956, 584).

Блеяння, *я, с, діал.* Бекання. Йому пригадалися зелені ниви.., почулося блеяння овець (Фр., I, 1955, 95).

Блеяти, *блею, блесні, недок., діал.* Бекати. Мечуться пси, блеють овечки (Коцюб., II, 1955, 323); Трава стелиться буйною зеленню, а там вівці блеють з голоду (Кобр., Вибр., 1954, 170).

Бликання, *я, с, діал.* Дія за знач, блікати. Бликання очима.

Бликати, *аю, аеш, недок., діал.* Блимати. Пес тільки бликає на всіх спідлоба (Донч., III, 1956, 134).

Бликнути, *ну, непі, діал.* Однокр. до блікати. Явдоха, сидячи на лаві, тільки бликнула на Кирила очима (Мирний, III, 1954, 72); Перше ніж отець Олександр бликнув на мене й зібрався щось сказати, я вибіг із вівтаря (Мик., II, 1957, 153).

Блиндар, *я, ч., діал.* Жебрак, старець.— Палажці тільки б сліпих блиндарів водити по селах, а не людей до Києва (Н.-Лев., II, 1956, 336).

Блуд, *у, ч., діал.* 1. Неправильна, помилкова дія, думка, помилкове твердження; помилка. / кожний блуд слізьми я полоскав, І топтано мене, і гнано, й клято (Фр., XIII, 1954, 177); Вони [пуристи] раді-радісінькі, коли можуть., поначеркувати синім олівцем по кільканадцять блудів язикових (Фр., XVI, 1955, 175). 2. Блукання. О Блудом ходити (іти) — блукаючи, шукати шляху; блукати. Зашуміли темні лози Козакові при дорозі. По дорозі блудом ходить, Вороного свого водить (Федьк., Буковина, 1950, 27).

Блудити, *блуджу, блудиш, недок. діал.* Помилятися, робити помилки. Я блудив багато, блудив, бо правди і добра шукав, в добро і правду віруючи свято (Фр., XIII, 1954, 52). Блудити очима (поглядом) — переводити очі, погляд з одного предмета на інший, не спиняючись ні на чому. Горпина.. довго блудила

тривожним поглядом по хаті, шукаючи Якова (Мирний, I, 1954, 208); Блудити словами — говорити несвідомо, безтямно; марити. Ой ти, дівчино, словами блудиш, Сама не знаєш, кого ти любиш (Чуб., V, 1874, 14); В камері [тюрми] тихо, парко.. Всі сплять, часом зо сну блудячи словами (Вас, II, 1959, 67).

Блудний, *а, є, діал.* Помилковий, неправильний. Була се душа дуже грішна, то й очевидне діло, що блудна стежка завела її просто до пекла (Фр., II, 1950, 121).

Блудяга, *и, ч. і ж., діал., зневажл.* Волоцюга, бродяга. Пили та гуляли, переховували всяких блудяг, переводили крадіжку (Мирний, II, 1954, 133).

Блукатися, *аюся, аєшся, недок., діал.* Блукати (в 1 знач.).— Я по усіх шляхах битих блукаюся (Вовчок, I, 1955, 174); Образно. Без ладу блукалися [думки] в його знесиленій голові (Фр., III, 1950, 174).

Блявкати, *аю, аєш, недок., діал.* Базікати. Старий бовдур блявкав, не даючи Ананію можливості вставити хоч би словечко (Ю. Янов., I, 1954, 132).

Бляга, *и, ж., діал.* Базікання. Се., справді недобра і немудра бляга (Л. Укр., V, 1956, 366).

Бляск, *у, ч., діал.* Блиск. Червоний світ., сполоснув білу стіну, криваво-червоним бляском засвітилось скло та позолота на іконах (Вас, II, 1959, 7).

Бляха, *и, ж., діал.* Деко, лист. Вкладають [печеню] на бляху., і печуть (Сл. Гр.); — Чую дрібне цокання підошов [дерев'яних] у камінь.. Наче хтось сипле на бляху волоські горіхи (Коцюб., II, 1955, 406).

Бляхований, *а, є, діал.* Дієпр. мин. ч. до бляхувати; // у знач, прикм. Вуздечки були не прості, а циганські, бляховані (Сл. Гр.).

Бляхувати, *ую, уєш, недок., перех., діал.* 1. Покривати бляхою (в 1 знач.). 2. Прикрашати металевими пластинками.

Бобир, *я, ч., діал.* Дрібна прісноводна риба з великими колючими плавцями; йорж. Тут [у басейні Дніпра] водяться:., верховодка, щипавка, бобир тощо (Наука.., 10, 1960, 31).

Бовваніти, *ію, ієш, недок., діал.* Сидіти, стояти непорушно, як бовван; стовбичити.— Я не гірша від них, а мушу отут бовваніти в темній, брудній кухні (Фр., III, 1950, 101); Праворуч від воріт бовваніло одне-однісіньке дерево з ріденьким листям (Хижняк, Тамара, 1959, 165).

Бовдур, *а, ч., діал.* Стовп диму, клуб туману, хмар і т. ін. З.. хмари виривались грізні бовдури (Козл., Мандрівники, 1946, 38); Образно. Виступали, щораз виразніше, темні стіни лісів, стіжкуваті бовдури розрізнених дерев (Фр., II, 1950, 92).

Бовдуритися, *ться, недок., діал.* Збиратися клубами, купою, стовпом. Тут бовдуривсь туман у яр лісистий (Фр., XIII, 1954, 175); На суворому небі неспокійно бовдурились багрянисті дими й хилиталися в темряві (Козл., На переломі, 1947, 127).

Бовкало, *а, с, діал.* 1. Біло (у дзвоні). Юнак підскочив до нього [дзвона] і зірвав ковпачок з металевого бовкала (Донч., III, 1956, 358). 2. Калатало. О, який то був знайомий стукіт — сухий і голосний звук дерев'яного бовкала, яке прив'язують коровам до шиї (Донч., VI, 1957, 149).

Бовкун, *а, ч., діал.* Віл, якого використовують у роботі без пари. їде чоловік бовкуном (Сл. Гр.); * У порівн.— Я б свого [пана] зараз, як бовкуна, застріг у санчата — та по дрова (Мирний, II, 1954, 66).

Богобійний, *а, є, діал.* Богобоязливий. З цим богобійним різником, що наскрізь пропахся овечим лоєм, старий Хаджі вічно мав справи (Коцюб., I, 1955, 287).

Богобійність, *ності, ж., діал.* Властивість за знач, богобійний.

Богобійно, *діал.* Присл. до богобійний. В церкві йде відправа. Люд богобійно то входить, то виходить; часами чути співи духовні (Стар., Вибр., 1959, 537).

Боднар, *я, ч., діал.* Бондар. [Н у та:] То, певно, твій боднар пішов сьогодні в ліс по обручі? (Фр., IV, 1950, 12).

Боз, *у, ч., діал.* Бузок.— По-моєму, поберіться навесні. Це найкращий час, як усе зачне розцвітатися. Буде боз, будуть уже конвалії, будуть уже лілеї (Коб., III, 1956, 268); Панна Маня зірвала гілочку бозу, що цвів понад ослоном (Мак., Вибр., 1954, 34); * У порівн. Лице., було синє, як боз (Фр., III, 1950, 46).

Бокло, *а, с, діал.* Боклаг. Серед рожевого полум'я, наче червоні бокла, стоїть-колишеться сонячне коло (Мирний, IV, 1955, 322).

Бокування, *я, с, діал.* Дія за знач, бокувати. Чорний здіймаю бич Проти всіх, чий девіз — бокування (Рильський, Вибр., 1937, 112).

Бокувати, *ую, уєш, недок., діал.* Ухилятися від кого-, чого-небудь, сторонитися, уникати когось. Бокує чогось від мене (Сл. Гр.); Від читальників він завсіді бокував (Март., Тв., 1954, 113); Він бокував від її тривожно вивідуючих очей (Коб., I, 1956, 392).

Бомбаковий, *а, є, діал.* Бавовняний. Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки (Коцюб., I, 1955, 187).

Боржій, *присл., діал.* Вищ. ст. до борзо. А сонечко наче сміється та гонить: «Скоренько! боржій! мерщій! Поспішайся, поживай світа!» (Вовчок, VI, 1956, 312).

Борзенько, *присл., діал.* Зменш. до борзо. Борзенько я обкрутив перевеслами путо і прив'язав його до ноги (Фр., II, 1950, 24);— Ластівочко моя, перепеличко моя, їдь здоровенька, вертай борзенько! (Черемш., Вибр., 1952, 270).

Борзий, *а, є, діал.* Прудкий, швидкий, моторний. Та як же ти найшов мені ба такий лік борзий (Сл. Гр.); Так мерщій на борзі коні І летім, де Дон шумить, Де об землю половецьку Я волю спис зломить! (Олесь, Вибр., 1958, 352); Не

полюбляв він борзих молодців, Що настрочили безліч дифірабів (Забашта, Калин, кетяг, 1956, 181).

Борзо, *діал.* Присл. до борзий. Руш, хлопці, до школи, Борзо, не поволі! (Федьк., Буковина, 1950, 51); Станула [Романиха] коло дверей та й почала борзо крізь плач говорити (Стеф., I, 1949, 78).

Борушкання, *я, с, діал.* Дія за знач, борушкатися. В окопах зчинився дружний регіт і якесь борушкання (Кучер, Чорноморці, 1956, 209).

Борушкатися, *аюся, аеишся, недок., діал.* Борюкатися. Школа була ще замкнена. Не бігали [учні], не борушкались, говорили стиха (Вас, II, 1959, 224); // Копошитися. Вони [бджоли] борушкались на дні яблуневих квіток (Кучер, Чорноморці, 1956, 59).

Борще, *присл., діал.* Швидше. Проти багачів та силачів один одинокий робітник не встоїть, а всі як зберуться докупи, то, певно, борше зможуть устояти (Фр., V, 1951, 364); — Скажи, чи встав ти коли борше від мене? (Стеф., Вибр., 1949, 196).

Ботей, *ю, ч., діал.* Отара. Цілий ботей овець іде за двома вівчарами (Сл. Гр.); Гірськими пляями, ізворами пливуть та й пливуть ботеї овець, череди корів (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 290).

Бохтар, бахтир, *я, ч., діал.* Оповісник, вістовець. Ніколи ще сільський бохтар Сава Шепя не бубнив так урочисто й переможно, як у цей день (Скл., Карпати, II, 1954, 407).

Боцюн, боцян, *а, ч., діал.* Лелека.

Бочитися, *чуся, чйишся, недок., діал.* Відвертатися; сторонитися; цуратися. Ганна явно уникала його, бочилась і не бажала зустрічатися (Коз., Сальвія, 1956, 277).

Бочівка, *и, ж., діал.* Бочка, діжка. Заходилася [Меланія].. укладати заховане під сидінням добро: горщик з топленим маслом, бочівку з бринзою (Вільде, Сестри..., 1958, 458); * У порівн. Пан директор., колишеться, як бочівка, коридором (Черемш., Вибр., 1952, 292).

Бравий, *а, є., діал.* Добрий. Є і пиво, імед бравий, І ренського вволю (Гл., Вибр., 1957, 258).

Бразолія, *ї\ ж., діал.* Темно-синій сандал. А там, бринять під ятками Усякі розкоші: ..Калган, перець, бразолія, Бодян і кориця (Гл., Вибр., 1957, 243).

Бранець, *нця, ч., нар.-поет. діал.* Рекрут, новобранець.

Бранзолета, *и, ж., діал.* Браслет. * У порівн. / досі чорніли на зап'ястях глибокі смужки, мов бранзолети (Панч, Гомон. Україна, 1954, 233).

Бранзолетка, *и, ж., діал.* Браслет. Вона звернулася до Орядина і попросила його заціпнути їй бранзолетку на правій руці (Коб., I, 1956, 318).

Бранка, *и, ж. тільки одн., діал.* Рекрутський набір.— Е, ні, пане. То не така бранка. То перед війною бранка, така, що лише кривого та сліпого пустять (Фр., VII, 1951, 302).

Братан, *а, ч., діал.* Племінник по братові, небіж. У нас залізничників повна родина. В депо працювали мої братани (Перв., II, 1958, 335).

Братанець, *нця, ч., діал.* Те саме, що братан. Коли се прийшов у ложу молоденький графчик, братанець баронеси (Л. Укр., III, 1952, 542).

Братаниця, *ї, ж., діал.* Племінниця по братові, небога. Сказав він таке, що у Львові живе його братаниці сестра за кондуктором (Мак., Вибр., 1954, 89).

Братанич, *а, ч., діал.* Те саме, що братан. Зоня гостра, мов бритва, а пан «братанич» хоч і привітні, але такі вже неприступні, що крий боже! (Коб., I, 1956, 141).

Брати, *беру, береш, недок. перех. і без додатка, діал.* Приймати дитину під час пологів.—Чи такая баба брала — Щастя, долі не вгадала (Чуб., V, 1874, 34).

Братчик, *а, ч. діал.* Братик. Боками попри дорогу біжуть [біжать] її дві менші сестрички і братчик (Черемш., Тв., 1960, 107).

Брача, *ї, ж., діал.* Кар'єр.

Брести, бреду, бредеш; мин. ч. брив, брела, ло, мн. брели; наказ, сп. бреди; недок., *через що і діал. що*. Переходити вбхід, перебродити (річку, струмок, болото і т. ін.). Брести тобі дві річеньки, а третій Дунай (Сл. Гр.); Звільна, обережно переступаючи з ноги на ногу, він почав брести ріку (Фр., IV, 1950, 424); Доводилось і через болота брести (Шиян, Партиз. край, 1946, 28).

Брех, у, ч., *діал.* Гавкіт, гавкання. Рев сурем, дзвін броні, брех панських хортів, І гвалт навіжений мов з пекла злетів (Стар., Поет, тв., 1958, 215); Кінське ржання, брех собачий! Сміх і гук мисливських сурем! (Л. Укр., IV, 1954, 169).

Бридити, джу, диш, недок., *діал.* 1. перех. Викликати в кого-небудь огиду. Підкупство бридило його гірш усього (Кобр., Вибр., 1954, 36). 2. неперех. Бридитися. Чого ти став такий вередливий? Усім бридиш (Сл. Гр.).

Брикнути, ну, неш, док., *діал.* Упасти, перекинутися. Іде, іде вівця і раптом захиталася, брикнула і край (Кучер, Прощай..., 1957, 19).

Бриндуша, і, ж., *діал.* Шафран сітчастий. Білі плескаті зуби [овець] вигризають у корінь солодку бриндушу (Коцюб., II, 1955, 321); Троє дівчат., принесли пучок білих бриндуш та пролісків (Коз., Сальвія, 1959, 225).

Бринза, *діал.* **Бріндза**, и, ж. Сир з овечого молока. Малай варили з просяного борошна на воді без солі, бо їли його з солоним сиром або з бринзою (Стор., I, 1957, 266); Гості набирали у бербениці бриндзи та в мирності знову спускались в долини (Коцюб., II, 1955, 327); Жінки незабаром стали переобідувати хлібом та овечою бринзою (Олесь Гончар, Таврія..., 1957, 578).

Брость, і, ж., *діал.* Гроно, кетяг. На столах чекають нас давно страви, яблука і винограду брості (Дор., Передгрозя, 1935, 107); Вітер шумів листям дуба і гойдав багрянні брості горобини (Шиян, Партиз. край, 1946, 211).

Бруковиця, і, ж., *діал.* Брук, бруківка. Машина з гуркотом вилітає по бруковиці на Царичанський шлях (Гончар, Маша..., 1959, 27).

Бубніти, іє, *діал.* Набрякати, бубнявіти. Бубніє пашня, як надворі мокро (Сл. Гр.).

Будженина, буджанина, и, ж., діал. Будженина.

Будз, у, ч., діал. Свіжий овечий сир. З подри [полиці під дахом], де сохнуть великі круглі боханці будзу, повіває на ватага вітер (Коцюб., II, 1955, 324).

Будник, а, ч., діал. Сторож, будочник. Дорко визирає крізь вікно в ліс, бачить будника, як стоїть біля своєї хати (Мак., Вибр., 1954, 37).

Буз, у, ч., діал. Бузок. Навколо цвів мигдаль і буз... (Олесь, Вибр., 1958, 332); *У порівн. Пошила Мотря сорочку, випрала й наділа. Товсте полотно синіло, неначе буз (Я.-Яев., II, 1956, 295).

Бузівок, вка, ч., діал. Бузимок, назимок. За один цільничок обіцяла [мати] бузівка подарувати (Стор., I, 1957, 57); Чіпка на поминки заколов свиню, зарізає три овечки, убив великого бузівка (Мирний, II, 1954, 292); Враз у прогалину на бур'яни як стрибне бузівок — потолочив їх (Головко, II, 1957, 17).

Бузовий, а, є, діал. Прикм. до буз; бузковий. Червоний мак на синім тлі, На чорній грядці куц бузовий (Рильський, Поеми, 1957, 188).

Бузько, а, ч., діал. Лелека. На одній сіножаті й віл пасеться, і бузько жаби ловить (Номис, 1864, № 155); Заклекотів запізнений бузько на сусідовій хаті (Фр., I, 1955, 66); * У порівн. Критикували [Дарка з Ориською] у ньому [Костику] все: і його розгойдану ходу, і його довгі, як у бузька, ноги, і його широкі, як лопати, долоні (Вільде, Повнол. діти, 1960, 13).

Бук, а, ч., діал. Ціпок, палиця, кий. Чого^просьба не докаже, то докажуть буки (Номис, 1864, № 1059); Я з п'ющими за пліт не виливаю, з їдцями їм, для бійки маю бук (Фр., XI, 1952, 61).

Булий, а, є, діал. Колишній. На булих товаришок — сільських дівчат і спідлоба не поглянула [Мася] (Свидн., Люборацькі, 1955, 63); Підбились ми, дастьбі булої сили,— Розгублена в дорозі зниклих літ... (Стар., Поет, тв., 1958, 60).

Булка, и, ж., діал. Дерев'яна куля; рід гри з такою кулею. Учора я дививсь, як хлопці Гуляли на толоці,, в дучку булку заганяли (Греб., I7 1957, 80).

Бульба, *и, ж., діал.* Картопля. — У діброві дикі стадами ходять, шкоду страшенну роблять по полю. На самій бульбі люди тисячні шкоди понесли (Фр., VII, 1951, 323); Копала [Санда] бульбу.., а далі встала й понесла недалеко коло хати сполоскати її (Коб., III, 1956, 486).

Бульбасти́й, *а, є, діал.* Схожий формою на бульбу (в 3 знач.). Інколи Леус повертав голову, і тоді перед Чумаком хитався його широкий засмаглий лоб.., бульбасти́й ніс, поритий глибокими старечими порами (Юрій Збанацький, Переджнив'я, 1960, 132).

Бунда, *и, ж., діал.* Рід верхнього 07Цігу. На нім був короткий кожушок без рукавів, так звана бунда (Фр., I, 1955, 51); — Скидай свою бунду! — крикнув на зарослого чоловіка Славко (Март., Тв., 1954, 260).

Бурдей, бурдій, *я, ч., діал.* 1. Житло, викопане в землі; землянка. Окрім хати, що стояла недалеко панського дому, мали ще тут два бурдеї (Коб., II, 1956, 27); Такі землянки.., були розкидані скрізь по запорізьких займищах і називалися бурдеями (Панч, Гомон. Україна, 1954, 14); // Благенька хата; халупа. Зайдімо в бурдій; подивимось, як воно тут в школярській стації (Свидн., Люборацькі, 1955, 20); На гиблому ґрунті якоюсь купиною стоїть не то хатка, не то старий бурдей (Стельмах, Хліб.., 1959, 143). 2. Дім розпусти. Ну, і була [Сусана] в бурдеї, але потому вони законно звінчались (Коцюб., II, 1955, 367).

Бурити, *рить, недок., діал.* Литися, сильно текти. Бурить як з барила (Сл. Гр.).

Бурити, *рю, риш, недок., перех., діал.* Хвилювати. Всі живемо боротьбою, Всім хитрий демон часто бурить кров (Фр., XIII, 1954, 294).

Буритися, *риться, недок., діал.* 1. Хвилюватися. —А тут з усіх боків вісті, що народ по селах буриться, варти стоять і не пускають нікого (Фр., III, 1950, 299). 2. *перев. безос.* Збиратися на бурю (в 1 знач.). Хмариться, буриться,— дощ буде... (Сл. Гр.); Небо бурилося, грізно гурчало, хмурилося (Горд., 1,1959, 485).

Буркун-Зілля, *я, с., діал.* Лугова і лісова трава з вузьким трійчастим листям і дрібними квітками; буркун білий. В огороді буркун-зілля по тичині в'ється (Чуб., V, 1874, 1029); Сіно таке слизьке, гладеньке, так гарно пахне, що кортить., зворушити мертве стебло і пустити з неволі придушений там дух материнки, горошку та буркун-зілля (Коцюб., II, 1955, 62).

Бурло, *а, с, діал.* Збити бурло —зняти бучу, шарварок. Хлопці гасали по припічках і збили таке бурло, що не видно було світа (Вас, I, 1959, 166); Текти бурлом — текти бурхливо. Вода у Дніпрі тече бурлом, а не тихо, як у Донці (Сл. Гр.).

Бурса, *и, ж. і. діал.* Юрба, гурт. Чимала бурса косарів пішла,— чи не на Дін (Сл. Гр.); // Табун, згряя. Від різдва до водохреща вовки бурсами бігають, лютують (Сл. Гр.).

Бурта, *ії, ж., діал.* Бурт. Біжить вона [вода] з крутих бурт і/ глибокі долини (Мирний, III, 1954, 66).

Бут, *у, ч., діал.* Молода зелена цибуля. Він і веде нас до себе на город молодий бут поливати (Морд., I, 1958, 56).

Бутелька, *и, ж., діал.* Пляшка. Тисячі бутельок [для бенкету] виставляли рядочками (Стор., I, 1957, 370); — І не забудь про бутельку коньяку (Фр., IX, 1952, 368).

Бутина, *и, ж., діал.* 1. Рубання лігу Ось він чує, як наближається гуркіт возів. Це з Коломиї повертаються порожняком по бутині, думає він (Гялан, Гори., 1965, 115). 2. Лісова ділянка, призначена на -<руб; лісосіка. Особливо жваво говорив селянин Кирило Тупчик, який., то чабанував, то рубав ліс на бутинах (Скл., Карпати, II, 1954, 346).

Бутіги, *бучу, бутиш, недок., діал.* Глухо ревіти. Десь ревнула скотина, бугай бутить на все село (Мирний, III, 1954, 364).

Бутний, *а, є, діал.* Пихатий, чванькуватий. Вона була горда і бутна, і її гнало, мов орла, вивинутися у висоту, і за те лежить тепер із розтрісканими крилами і ледве дише! (Коб., I, 1956, 364); Вони [пани] на нього звисока гляділи й жартами бутними Принижували бідака (Фр., X, 1954, 283).

Бутність, *ності, ж., діал.* Властивість за знач. бутний.

Бухтіти, *іє, недок., діал.* Глухо звучати, бухати. Бубон, як грім серед літа, бухтів (Мирний, II, 1954, 249).

Буцик, *а, ч., діал.* Коржик. Невістка напече книшів, пиріжків, буциків і плескачів (Барв., Опов., 1902, 130).

Буцматий, *а, є, діал.* Повноцокий, повновидий. Я гадав собі, що повернете з Криворівні таким буцматим та здоровим, а Ви... ще гірше кашляєте... (Коцюб., III, 1956, 278).

Бучина, *и, ж., діал.* Букове дерево; бук. Тужив, гукав., голуб на бучині. Зажурився мій миленький по своїй дівчині (Пісні та романси..., I, 1956, 276).

Бучливий, *а, є, діал.* Неспокійний, тривожний. Який учорашній день був для неї тихий та радісний, такий сьогодні бучливий та непривітний (Мирний, III, 1954, 155).

Бушель, *шля, ч., діал.* Бусол. Здалека чується — клекоче орел, лопотить своїм носом бушель (Мирний, III, 1954, 293).

Бушля, *і, ж., діал.* Чапля. Ласуха Бушля до Рибок..., Крива і одноока, Не здужала бродить глибоко За Рибами в ставок (Бор., Тв., 1957, 141); У воді [степового озера] стирчали.. попелясті бушлі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 53).

Вабкий, *а, є, діал.* Який легко приваблюється; // Який охоче береться до чого-небудь. Вабкий до роботи.

Вабко, *діал.* Присл. до вабкий.

Вагани, *ів, мн. діал.* Ночви.

Вагоніти, *їю, їєш, недок.у діал.* 1. Вагітніти. Дівка не повинна їсти усього близнята — яблука там, чи що, бо буде вагоніть усе близнятами (Номис, 1864, № 286). 2. перен. Лежати тягарем; тяжіти. Напала моя Горбоносиха на другу тему, що вагоніла на її думках (Барв., Опов., 1902, 429).

Вагота, *й, ж., діал.* Вагітність. Сестра у ваготі ходить (Сл. Гр.).

Ваготіти, *ваготію, ваготієш і діал. вагочу, ваготійш, недок., заст. ким, діал.* Бути вагітною. Та й в «обителі» я змалечку. Матінка моя обрікалась — дітей довго бог не давав... Ось, як мною ваготіли, дак і оддали мене богу (Григ., Вибр., 1959, 372).

Вагуватися, *уюся, уєшся, недок., діал.* 1. Вагатися. Борис хвилю вагувався, немов шукаючи слів (Фр., III, 1950, 35). 2. Сваритися, сперечатися. Вони щодня вагуються. Така звяга йде в дому (Барв., Опов., 1902, 536).

Вадити, *джу, диш, недок. на кого, діал.* Наговорювати. Чи хто всміхнеться..., панночка біжить до старої: «Бабуню, мене не шанують!» .. Та на всіх такеньки вадить та й вадить навадниця наша (Вовчок, I, 1955, 111).

Вадитися, *джуся, дишся, недок., діал.* Сваритися. Не зжиться двом добрим молодцям; Із-за лі є не все вадіться вони (Фр., XI, 1952, 472); — Не вадьтєся, буде обом [картопля]! — заспокоїла мати дітей (Чендей, Вітер., 1958, 203).

Важливо, *присл., діал.* Поважно, велично. Начальник вийшов, буркнув два слівця До машиніста і пройшовсь важливо Здовж поїзду (Фр., X, 1954, 195).

Вайлом, *присл., діал.* Юрбою, натовпом. По сіль або там по рибу не ходять по одному, а все вайлом (Сл. Гр.).

Валасатися, *аюся, аєшся, недок., діал.* Тинятися, блукати. Мабуть увесь рід її, всі баби і прабаби з пращурами і пращурками були такі ледачі, що по світу валасались та крали (Барв., Опов., 1902, 366).

Валах, *а, ч., діал.* Кастрований баран. Самих овець має [дука] вісімсот, не рахуючи баранів, кіз і валахів (Гжицький, Опришки, 1962, 8); Розмови ведемо

про такі речі, як валахи, ярки та вовна, та норми виробітку (Гончар, Тронка, 1963, 103).

Валашання, *я, с, діал.* Дія за знач, валашати.

Валашати, *аю, аєш, недок., перех., діал.* 1. Каструвати. Чабани заходжують валашать ягнячі баранчики (Сл. Гр.). 2. Обрізувати кінці бадилля кавунів (щоб воно не розросталося). Кавуни валашають (Сл. Гр.).

Валашок, *шка, ч., діал.* Зменш, до валах; молодий валах. Вже випито першу чарку, і молодий, відварений по чабанському способу, валашок парує в мисках (Гончар, Тронка, 1963, 10).

Валити, *валю, валиш, недок.перех. і неперех., діал.* Бити. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах (Стеф., I, 1949, 23); Вона [коняка] складала вражено вуха взад і валила скажено задніми копитами (Коб., I, 1956, 548).

Валовина, *и, ж., діал.* 1. Те саме, що вал 2. — Мені здається... — ...що тринадцятка снується, а то проста валовина, — перехопила Олександра (Коцюб., I, 1955, 62). 2. Тканина з валу (див. вал2). Це ж вона, природна ткаля, навчила його любить і просте, селянське полотно, і валовину (Стельмах, Хліб., 1959, 497).

Валява, *и, ж., діал.* Велика кількість. Валявою йдуть люди (Сл. Гр.); // Безладне нагромадження чогось. Не пізнаю двора: Все в валяві — руїна на руїні! .. А де була теплиця — купа гною... (Стар., Поет, тв., 1958, 174); У валяві черленої дубини, У грамузді політ, дощок і брусся, Мов пелехатий величезний джміль, Гула на все Посулля пилорама (Вирган, Квіт, береги, 1950, 119).

Вальний, *вальна, вальне, діал.* 1. Якого є багато. Такий вальний сніг на дорозі, що й не пройдеши (Сл. Гр.); // Численний. Не ножем, а гарматами воює, то ціла армія вальна (Ле, Україна, 1940, 228). 2. Гарний. А Михасьо з Мариною там-то вальна пара (Сл. Гр.).

Вальнути, *ну, неш, док., перех. і неперех., діал.* Однокр. до валити. Гринь Воробець хопив за тріпачку, вальнув раз Якіма по спині (Ков., Світ., 1960, 8).

Вандри, *ів, ми., діал.* Мандри.

Вандрівець, *вця, ч., діал.* Мандрівець. Барани з полонин дадуть нам [опришкам] печені., А грошей достарчать вандрівців кишені (Пісні та романси., II, 1956, 68).

Вандрівка, *и, ж., діал.* Мандрівка. По кількадемній вандрівці він зайшов до Лютовиськ (Фр., VIII, 1952, 376); Пишний, майже безмежний великан [ліс] неначе у вандрівці задержався ось тут та задумався над тихими полями (Коб., II, 1956, 7).

Вандрівний, *а, є, діал.* Мандрівний. Вандрівний чоловік.

Вандрівник, *а, ч., діал.* Мандрівник. Швидко біжать легкі саночки, як тільки можна швидко,— але якою тихою здається та їзда молоденькому вандрівникові! (Л. Укр. III, 1952, 473).

Вандрувати, *ую, уеш, недок., діал.* Мандрувати. Ой зійшли, зійшли два місяці ясних — Та й вандрували два товариші красних (Чуб., V, 1874, 96);— Наші офіцерики до Румунії крешуть, нам (жовнірам] вандрувати з ними неохота. Шукаємо добрих людей, щоб до полону стати (Ю Янов., I, 1958, 253).

Вара, *виг., діал.* Геть. В ара, вара з-під віконця, хлопче (Чуб., V, 1874, 156); // Не можна, не смій. Чи ласка панська, чи кара — Все, мов нехибний божий суд, Паде на смирний, темний люд, І навіть писнуть, сплакати — вара! (Фр., X, 1954, 268).

Вареха, *и, ж., діал.* Ополоник. Коли у котлах сухо, кашовар бубнить варехою у відро (Козл., Ю. Крук, 1950, 263).

Варишка, *и, ж., діал.* Ополоник. Казибрід стоїть під рябиною. Довкола нього різні люди, хто з батогом, хто з граблями, баби з варишками (Фр., IX, 1952, 63).

Варівкий, *а, є, діал.* 1. Небезпечний. Робота коло машини варівка,— роби і бійся (Сл. Гр.). 2. Нерішучий, боязкий.

Варівко, *присудк. сл., діал.* 1. Небезпечно. Варівко на Гавріїла орати (Сл. Гр.).

Варіят, *а, ч., діал.* Божевільна людина.— Варіят! — крикнув староста й утік до сусідньої кімнати (Март., Тв., 1954, 187).

Вартний, *вартна, вартнє, діал.* Вартий (у 1, 3 знач.).

Вартувати, *ую, уєш, недок., неперех., діал.* Коштувати. Вона [праця] дома ж таки втрое більше вартує (Сл. Гр.); — Або я вже в тебе нічого не вартую, що дарунка не хочеш приймати? (Коб., II, 1956, 145).

Варувати, *ую, уєш, недок., перех., діал.* Берегти. Лиш варуйте серце (Черемш., Тв., 1960, 34).

Варуватися, *уюся, уєшся, недок., діал.* 1. Не наважуватися. Бачу, хоче щось оповістити і варується (Вовчок, VI, 1956, 332); // Соромитися. Вони вже не варувалися його та вкладали йому всі поголоски, що котилися по кутку про його дочку (Коцюб., I, 1955, 274). 2. Остерігатися, берегтися. Котрий іде у старости, то най ся варує (Сл. Гр.).

Варунок, *нку, ч., діал.* 1. Вариво, приварок. За що [набавляти таксу]? За ту гнилу рибу, що, не маючи ніякого варунку, покористувався бідний чоловік піймати з його ставу?.. (Мирний, III, 1954, 310). 2. Біль у животі. Я хоч що їм, то мені ніякого варунку нема, не так, як буває іншим (Сл. Гр.).

Варцаб, *а, ч., діал.* 1. Лутка. Сьогодні діду Семену будівельна бригада заклала хату, і сьогодні ж на ній вирости віконні варцаби (Стельмах, Правда., 1961, 371). 2. Підвіконня. То прийшли судільниці чотири, На вікна варцабі посідали (Фр., XI, 1952, 428). 3. мн. Одвірок. Данило тільки тепер помічає на порозі біля варцабів дівчинку в білому (Стельмах, Кров людська., I, 1957, 71).

Варцаба, *и, ж., діал.* Те саме, що варцаб 1, 2.

Васаг, *а, ч., діал.* Верхня частина воза, саней і т. ін.; ящик. Страшилище, мое блискавка, кинулось на першу повозку і., учепилося васага (Фр., VIII, 1952, 258); Старі трухляві копили зламались, васаг лежав нарізно від санок (Коцюб., I, 1955, 80).

Ватерка, *и, ж., діал.* Зменш, до ватра. А донечка на ватерці Снідання готувить (Федьк., I, 1960, 165); — А побила б тебе сила божа, як мені жили позсотувало! Вже собі й суччя на ватерку не врубаю (Крупі., Буденний хліб., 1960, 169).

Ватра, *и, ж., діал.* Вогнище, багаття. В печі ватра горіла, жінки обід на похорон варили (Черемш., Тв., 1960, 67); На майдані запалювались ватри, біля яких пританцьовували, гріючись, солдати (Панч, О. Пархом., 1939, 50); * У порівн.— Поверни ти [Вишенський] на Україну, зігривай нас своїм словом, будь між нами мов та ватра у кошарі пастухів (Фр., XI, 1952 I 208).

Ватрище, *а, с, діал.* Вогнище, багаття. Ватрища тихі уночі горять (Шпорта, Мужність, 1951, 66).

Вахляр, *а, ч., діал.* Віяло. Одна з пань перерво замахала пальмовим вахлярем, хоча в тому не мала жодної потреби, бо з моря подихало тихою прохолодою (Дн. Чайка, Тв., 1960, 45); * У порівн. Меценас ізняв капелюх і, мов вахлярем, холодив ним спітніле лице (Фр., VII, 1951, 189).

Вбачатися (убачатися), *ається, недок., Вбачитися (убачитися)*, *иться, док., діал.* Мати побачення; бачитися. Ми крадькома вбачалися (Барв., Опов., 1902, 82).

Ввесьденечки (увесьденечки), *присл., діал.* Протягом усього дня.— Я увесьденечки то на подушках валявся, то сидючи дрімав (Кв.-Осн., II, 1956, 245).

Ввишки (Увишки), *присл., діал.* Заввишки. Як земля вширшки, до неба ввишки (Сл. Гр.).

Ввіччю (увіччю), *присл., діал.* Перед очима, в очах. Ввічню стояла., постать Шарфи (Ле, Ю. Кудря, 1956, 175).

Вглибати (углибати), *аю, аєш, недок., діал.* Спускатися. Легш їй було у безодню углибати неуважно, ніж на кручі висіти обмираючи... (Вовчок, I, 1955, 171).

Вглибшки (углибшки), *присл., діал.* Завглибшки. Річка в чоловіка вглибшки (Сл. Гр.).

Вгород, *у, діал.* Город. Мати пішла на вгород по буряки (Мирн., IV, 1955, 28).

Вгороджувати (угороджувати), *ую, уєш, недок., Вгородити (угородити)*, *оджу, одиш, док., //діал.* Всаджувати, поміщати- щось куди-небудь. Музики устанавляють амфору, угородивши її в пісок (Л. Укр., II, 1951, 318); 3 трудом, при допоміж панича 3., вгородив його [мішок] на поличку над своєю головою (Фр., III, 1950, 220).

Вгрубшки (угрубшки), *присл., діал.* Завтовшки. Дав же орач калач, Оттакий вгрубшки, Оттакий вдовшки (Пісні та романси..., I, 1956, 120).

Вдвійку (удвійку), *присл., діал.* Вдвох—Я сам уже хотів пуститися на сю експедицію, але потім розміркував, що вдвійку ліпше (Фр., VII, 1951, 359).

Вдвійці (удвійці), вдвійзі (удвійзі), *присл., діал.* Вдвох. Була собі стара баба; жила вона удвійці з онукою (Україна..., I, 1960, 233); На моє жадання оповідає він мені про море і його красу, а за те я мушу йому оповідати, коли ми йдемо вдвійці, про своє минуле життя (Коб., I, 1956, 263); Прокіп мене дожидає. Перейме та постоїмо удвійзі, погорюємо обойко (Вовчок, I, 1955, 128).

Вденішшій (уденішній), *я, є, діал.* Денний. Саїд на правах господаря не спав, хоч і говорив, що вденішній сон., він особливо полюбляє (Ле, Міжгір'я, 1953, 344).

Вдивлятися (удивлятися), *яюся, яєшся, діал.* **Вдивлюватися (удивлюватися)**, *ююся, юєшся, недок., Вдивитися (удивитися)*, *вдивлюся, вдивишся, док., у кого — що, рідко на кого — що.* 1. Дуже пильно, уважно дивитися кудись, на кого-, що-небудь. Усі очі козацькії вже у той бік вдивлялися (Вовчок, I, 1955, 333); — Ну, як же ж там... дівчино, як ви рішилися? — спитав [суддя] із однаковим супокоем, удивлюючися в неї (Коб., III, 1956, 504); / мати й дочка видерлись на

пiл, рядком прищулились до вiкна, пильно i мовчки вдивлялися на двiр (Вас, I, 1959, 199); Юхим удивлявся в шелюги, аж рiзало в очi й затiкали вони сльозою (Ле, Вибр., 1939, 132); [Б а р а б а ш:] Вдивiться в оцю пику. Сам себе, дурень, в осла перетворив (Корн., Чому посмiх, зорi, 1958, 96). 2. тiльки док. Втупитися очима. Це я вдивився у те трекляте вiкно, i мана вiд його морочить мене (Мирний, I, 1954, 321); —Варко? Не ведуть? —Повели [Гордiя], матусю...,— прошепотiла крiзь сльози i вдивилася на хвору, безпомiчну матiр (Iрчан, II, 1958, 32).

Вдiл (удiл), *присл., дiал.* Униз. Хитаючися i незважаючи на стежку перед собою, пiшов Довбущук вдiл (Фр., VIII, 1952, 118); Дехто поривається скочити на арену — сусiди утримують; багато людей збiгають по сходах удiл (Л. Укр., II, 1951, 530); її руки звисали вдiл (Коб., II, 1956, 244).

Вдовець (удовець), *вдiвця, ч., дiал.* Вдiвець. Був Максим удовець, мав двi дочки (Вовчок, I, 1955, 90); Вiн був вдовець, бездiтний (Фр., I, 1955, 345).

Вдолiнi (удолiнi), *присл., дiал.* Унизу. Задержалися [студентки], заким вийшли в залу нагору, в долини коло старого портьера [швейцара] унiверситету i спитали, чи професор Чорнай буде сьогоднi читати (Коб., III, 1956, 324).

Вдолiну (удолiну), *присл., дiал.* Униз. Ударився сердешний Василище лiктем о стiну i без сили сiв на лавцi, понуривши голову в долину (Фр., I, 1955, 159); Семен поглянув на неї [Олену], почухався в голову й усмiхнувся заклопотано. Вiдтак спустив знов очi в долину (Март., Тв., 1954, 123).

Вдурiти, *iю, їєш, док., дiал.* Одурiти.

Вдяка, *и, ж., дiал.* Вдячнiсть. Приймiм достойно вдяку чи невдяку, працюючи, в майбутнє зiр звертаймо! (У. Кравч., Вибр., 1958, 167).

Вегеря, *i, ж., дiал.* Вид танцю. Пiдтикався та й давай вегерi скакати перед громадою (Кв.-Осн., II, 1956, 176).

Вельбучний, *а, є, дiал.* Поважний, знатний. Я не вельбучний чоловiк,— їм i рибу просту i хлiб (Сл. Гр.); Тихо, уважно оточили народного спiвця й молодицi, й

діти, й баби й з розчуленим серцем вчували ті/ думу, захватну та вельбучну (Стар., Облога., 1961, 48).

Вентер, а, діал. Ятір.

Веприна, и, ж., діал. Ягода агрусу. Він вибрав кілька пригорщів самих достиглих веприн, великих, як терносливи (Фр., V, 1951, 342).

Вепринник, а, ч., діал. Агрус.

Вередити, джу, дійш, недок., перех. Завдавати болю, уражати хворе місце. Той регіт гострим ножем упивався Христі в серце, вередив і без того нетерплячу болість руки (Мирний, III, 1954, 77); Образно. [П р і с ь к а:] Де ж вона, бідна, була до сього часу? [Пилип:] Не питаю, дочко, не питаю. Не хотілося болячки вередить (К.-Карий, I, 1960, 469).

Вередитися, джуся, дійшся, недок. діал. Голосно кричати. А нуте, хлопці, зв'яжіт[ь] їх обоє, зав'яжіт[ь] їм роти, щоб не вередилися (Фр., VIII, 1952, 161).

Верем'я, я, с, діал. Гарна погода. Тимофій зійшов на дорогу і привітався з кумом, а відтак став вихвалити сьогоднішнє верем'я (Черемш., Вибр., 1960, 98).

Верета, и, ж., діал. Різнокольоровий килим з грубої вовни. Тепер на Гуцульщині виготовляються такі домоткані килимарські вироби: «ліжники», «коверці», «верета» і «бесаги» (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 64); Якби Василькові батьки були більш маєтні, то годилося б., понад ліжницею красуватися добротним веретам, рушникам, кожушкам (Турч., Зорі., 1950, 29).

Верзуни, ів, мн. (одн. верзун, а, ч.), діал. Постоли. Тепер він берега пустився і так злиденно іскривився, Що став похожим на верзун (Котл., I, 1952, 290); На худих ногах були великі верзуни (Панч, Гомон. Україна, 1954, 183).

Верітчина, и, ж., діал. Ряднина.— Ви будете на лавиці спати; от я зараз вам дам і подушку під голову і яку верітчину або й що інше (Коб., III, 1956, 537); Лютий [Никола] на Костика, що втік,— каже,— боягуз дурний і не міг розігнати ос верітчиною (Козл., Ю. Крук, 1950, 87).

Верства, *й, ж.у заст., діал.* Вік; вікова група / з менчої [меншої] верстви вчаться всі (Сл. Гр.).

Вертипорох, *а, ч., діал.* Вітрогін. Йому й невтямки, чого вона., йоржиться. Чи він якийсь вертипорох, як-от Тиміш, чи баламут та шелихвіст, як Боровий? Не з таких! (Грим., Незакінч. роман, 1962, 278).

Вертіти, *рчу, ртїш, недок., перех. і неперех., діал.* Бентежити, непокоїти. Тільки се одно мучить, і гризе, і вертить мою душу (Фр., III, 1950, 249); В душі його виколоувалася., думка: збутися тяжкого ворога, що вертів мозок, прошибав душу (Кобр., Вибр., 1954, 65).

Вертунець, *нця, ч., діал.* Кажан. Одні тільки вертунці часом літали перед його очима (Мирний, II, 1954, 226).

Вертуни, *ів, мн. (одн. вертун, а, ч.), діал.* Вергуни.

Верх, *у, ч., у знач, прийм., діал.* Поверх, зверху. Знать, з давніх давен ніхто не ткнув її [сіль], бо насіло верх неї густо диму й порохів (Фр., XIII, 1954, 58); Одні виносили дошки., другі відбирали та подавали їх далше, треті складали їх одних верх других (Коб., I, 1956, 461). О з верхом — вище країв посудини або іншої тари, з надлишком (про що-небудь насипане, набране). А в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська: вісім з верхом (Кв.-Осн., II, 1956, 10); — Федоре! Я вам ще набавлю мішечок бараболі. З верхом наберу... (Ковінька, Кутя., 1960, 9); Під верх — під сідло, для їзди верхи (про коня). Об'їжджав він під верх коней і був такий сміливий, що нічогісінько на світі не боявся (Стор., 1, 1957, 202); Скакати по верхах — розповідати, міркувати про щось поверхово, не ґрунтовно.— / все то не по верхах скаче, а розумним словом глибоко гвоздить (Мирний, III, 1954, 190); Слухати через верх — слухати неуважно, не задумуючись, не вникаючи в сказане; нехтувати чимось. Як батько казав: «не важся за його йти», то я слухала його через верх (Барв., Опов., 1902, 258); Через верх — в дуже великій кількості; багато, надмірно. Вихопилося в нього через верх самолюбство і заступило людей (Чорн., Потік., 1956, 315).

Верхами, *присл., діал.* Зверху, нагорі. Долиною сльози, верхами глум (Коцюб., II, 1955, 41).

Верхняк, *а, ч., діал.* Металева кришка люльки. Чіпка одкрив верхняк, потяг люльку,— огонь осіяв сіни (Мирний, II, 1954, 226). Верховий вітер, діал.— вітер, що дме з верхів'я ріки. Вночі повіяв верховий вітер (Горд., Дівчина..., 1954, 126).

Вёрчик, *а, чол., діал.* Плетений бублик.

Верховик, *а, ч., діал.* Вершник.

Веселиця, *і, ж., діал.* Веселка. Поглянув Ной на небо: Дощик не стихає, Та на небі перегнуласть Веселиця й грає (Рудан., Тв., 1956, 496).

Вечірня, *і, ж., діал.* Вечерня.— Оце вже вечірня йде давно, — озвався служка (Вовчок, VI, 1956, 254); Вдарило на дзвіниці в дзвін — до вечірні мабуть (Головко, II, 1957, 162).

Вечорина, *и, ж., діал.* 1. Вечір (у 1 знач.). А я молод, діжду вечорини, Гей, піду гулять до дівчини (Нар. лірика, 1956, 228); Від світань до вечорини Із серпом в гарячі дні. Несміливий плач дитини Ледве чути на стерні (Мал., Серце..., 1959, 129). 2. Вечеря (в 2 знач.). Да спасибі, сину, за сю вечорину (Сл. Гл.). 3. заст. Дівич-вечір; вечорниці.

Вечоринка, *и, ж., діал.* Зменш.-пестл. до вечорина.

Взад, *присл., діал.* Назад.— Взад вертать!—Куди вертати?—Годі йти! Лягаймо спати! (Фр., XIII, 1954, 375). Взад і вперёд — туди-сюди, з одного боку в інший. Блукаємо поміж дерева, широким шляхом, взад і вперед.Отут десь., десь завернути... повинна ж бути дорога... (Коцюб., II, 1955, 235).

Взір (узір), *взору, ч., рідко., діал.* Зір, погляд. Жандарм надармо натужував взір і слух — годі було добачити або почути що-небудь (Фр., II, 1950, 29); Востанне взір борця зайнявся з гніву і з стогоном в несилі тяжкій згас (Стар., Вибр., 1959, 20).

Вибанити, *ню, ниш, док., перех., діал.* Вимити (звичайно теплою водою). Вивернули вони той шапчик, вибанили (Сл. Гр.); Улас повів Микитку до комори, за якою було влаштовано душ, власноручно вибанив його (Ю. Янов., Мир, 1956, 156).

Вибанітувати, *ую, уєш, док., перех., діал.* Виляяти. Вибанітував на всі боки (Номис, 1864, № 3804); Юнак., грубо вибанітував одного з своїх підлеглих (Гончар, Новели, 1954, 74).

Вибештувати, *ую, уєш, док., перех., діал.* Виляяти. Вибештував, буде з його (Номис, 1864, № 3804); З великої досади вибештували вони добре своякиню, що невтішно ридала (Боккаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 262).

Виблідлий, *а, є, діал.* Зблідлий; // перен. Вицвілий. Старанно читав [капітан] написи на вивісках, виблідлі та сполоскані дощами (Фр., VI, 1951, 461).

Вибліднути, *ну, неш, док., діал.* Збліднути; //перен. Вицвісти.

Виболіти, *ію, ієш, док., діал.* Зазнати болю, мук, страждань.— А що вже цьому Андрійкові безталанному, то й за всіх краще: і вихворів і виболів (Вас, її1959, 281); Трапляється ж у житті й таке, про щонікому не хочеш і не можеш розповісти. Мусиш пережити, виболіти і сама ж приховати все десь аж на самому дні душі... (Коз., Сальвія, 1956, 361); // перех. Створити що-небудь, подолавши переживання, вагання.[Світловичов:] Я всю душу вклав у цей проект! Виболів його (Баш, Дніпр, зорі, 1953, 23).

Вибубнювати, *юю, юєш, недок., Вибубнити*, *ню, ниш, док., неперех. і перех., діал.* Бити в барабан,бубон, публічно сповіщаючи про що-небудь. Сьогодні в місті чую: витрублюють, вибублюють на ринку (Фр., VIII, 1952, 22); Бохтар Шепа, за наказом..., вибубнив на кутках, що родини Романа Хижняка й Івана Човбана заслані в табори каторжної праці (Скл., Карпати, II, 1954, 103).

Вибуркувати, *ую, уєш, док., перех., діал.* Вибрукувати.

Вибухатися, *аюся, аєшся, док., діал., фам.* Дуже вирости. Дивись, яка вибухалась: уже й батька переросла (Сл. Гр.).

Вивалашати, *аю, аєш, перех., діал.* Док. до валашати.

Виверт, *у, ч., діал.* Вивертець. Повзучі зелені поясники вилися попід ноги, плуталися поміж корінням величезних вивертів (Фр., VI, 1951, 11).

Вивідки, *док, мн. (одн. вйвідка, и, ж.), діал.* Розвідування, розвідка.— Це ж мої тіточки, мої непрохані наглядачки., послали її до тебе на вйвідки (Н.-Лев., IV, 1956, 238); Це правда, що Ганна сама не була в партизанах, але знала ж їх усіх.. Хто ходив для них аж у місто на вивідку? Ганна (Ю. Янов., Мир, 1956, 55).

Вивідуватися, *уюся, уєшся, недок., діал.* Вивідувати. Він про все турбувався, про все вивідувався (Фр., V, 1951, 412).

Вивіз, *возу, ч., діал.* Ділянка дороги, що має схил; узвіз. Поуз водопаду викутий був у скалі вузький вивіз, яким ішлося вгору (Фр., VI, 1951, 23); Звідси починався славний Боричів вивіз, доїзд до княжого острогу, який займав собою схили і вершок горба (Оп., Іду1., 1958, 33).

Виворотом, *присл., діал.* Навиворіт. А відтак усе скінчилося. Все пішло виворотом. Він почав пити (Фр., I, 1955, 307).

Вигибати, *ає, недок., Вигинути, не і діал. Вигибти, бне, док.* Гинути, вмирати (про всіх або багатьох). Тріскались дерева по лісах. Вигибали сади (Довж., Зач. Десна, 1957, 241); Зубожів мій брат: то хліб не вродив, то худоба вигинула (Вовчок, I, 1955, 4); Дикі Вівці давно вигибли від пазурів та зубів Вовків та інших хижаків (Фр., IV, 1950, 120); — Тікайте на піч, бо вигинете, як мухи! — гукнув на дівчурі Іван Побиваний (Чендей, Вітер., 1958, 10).

Виговорюватися, *ююся, юєшся, недок., Виговоритися, рюся, ришся, док., діал.* Виправдуватися.— Не бійсь слави, не бійсь слави, Не бійсь поговору, Я за славу сама стану, Ще й виговорюся (Чуб., V, 1874, 83).

Виготовлятися, яється, недок., діал. Готуватися. Настя нагадала, що треба виготовлятися до поминального обіду (Л. Янов., I, 1959, 397).

Вигулькнутися, нуся, нешся, док., діал. Вигулькнути. Вигулькнувся щупачок на широкій річці; Поклонився Іван дівчині Марійці (Чуб., V, 1874, 262).

Видатися, аюся, аєшся, недок., діал. Бачитися. Я в товариствах рідко буваю і з тими панами видаюся хіба тоді, коли зволять до мене загостити (Фр., VII, 1951, 166).

Видаток, тку, ч., діал. Кількість вимолоченого зерна. Гречка стеблом була путяща, а не було доброго видатку (Сл.Гр.).

Видець, дя, ч., діал., заст. Глядач. Побачила сестру свою Згоду, що бліда, як крейда, вся тремтячи з переляку, стояла в першому ряді видців, і підійшла до неї (Фр., III, 1950, 120); Костьол був багато освітлений, набитий видцями і повний голосного шепоту (Коб., I, 1956, 354).

Видитися, ться, недок., діал. Увижатися. / сняться й видяться Сашкові .. Нові будинки ажурові, Новежиття без перепон... (Рильський, Поеми, 1957, 36); Чудний видиться Лізі привид (Ю. Янов., I, 1958, 182); // Здаватися.— А мені видиться, що він багато бреше (Фр., II, 1950, 348).

Видій, дою, ч., діал. Доїння. Корові привиділося, мабуть, що то Фенчучка йде її доїти та й несе пашу, бо то якраз час до видною (Черемш., Тв., 1960, 73); // Удій.

Виділ, у, діал., заст. Відділ. Тепер я у виділі польської читальні (Стеф., III, 1954, 37).

Виділовий, а, є, діал., заст. Прикм. до виділ. Сьогодні щасливий день пана Ямайського, виділового цензора (Сам., II, 1958, 219).

Видіти, джу, диш, недок., діал. Бачити. Розповідають люди, що виділи на власні очі [машину], і не можуть нахвалитися (Фр., II, 1950, 38); Виділа я, що на нашому полі Гарне в цьому році вродилося жито (Павл., Бистрина, 1959, 105).

Видобрити, *рю, риш, док., перех., діал.* Угноїти. Землю гарно видобрили гносм (Сл. Гр.).

Видовбувати, *ую, уєш, недок., Видовбати*, *аю, аєш і діал. Видовбти*, *бу, беш, док., перех.* 1. Довбаючи, робити заглибину або отвір в чому-не-будь. Я брав невеличкою волоського гарбуза, зрізував меншу половинку, видовбував більшу і потім приробляв покришку (Мик., Кадильниця, 1959, 3); Вояки вийшли на гору, видовбали яму на краю гори (Чорн., Пісні., 1958, 53). 2. Довбаючи, виймати, витягати що-небудь звідкись. Дятлові доводиться дерево дзьобом колупати і з-під кори комах видовбувати (Коп., Як вони., 1948, 36); Видовбали, нарешті, в один із сонячних весняних днів і ми [в'язні] ту першу заповітну цеглину (Збан., Єдина, 1959, 217). 3. *діал.* Викльовувати.— У неприятеля є й Орли, і Шуліки, і всяка погана птиця; як будемо йти вроздріб, готові нам очі видовбувати (Фр., IV, 1950, 68); Ворон ворону ока не видовбає (Номис, 1864, № 7953).

Видолати, *аю, аєш, док., перех., діал.* Подолати.

Виживлення, *я, с, діал.* Дія зазнач, виживляти і виживлятися. Звірі., не знали іншої війни, крім тої, якої вимагало їх власне виживлення (Фр., IV, 1950, 117).

Виживляти, *яю, яєш, недок., Виживити*, *влю,*

виш; мн. вйживлять: *док., перех., діал.* Годувати, жити.— Але таку громаду народа виживити, то треба величезної суми грошей! (Фр., V, 1951, 380); Треба було себе духовно виживляти тим, що зберігала та місцевість з культури, літератури (Коб., III, 1956, 537).

Виживлятися, *яюся, яєшся, недок., Виживитися*, *влюся, вишся; мн. вйживляться;* *док., діал.* Годуватися, житися. Два рази в рік відбувалися величаві посмертні обіди. Один восени, а навесні, як бідним людям найтяжче виживитися — другий (Коб., II, 1956, 247).

Визиркати, *аю, аєш, док., перех., діал.* Придивляючись, вибрати. Я визиркала таку годину, що люд поховавсь трохи, ..та й у гай (Барв., Опов., 1902, 94).

Визнавати, *наю, наёш, недок.*, **Визнати**, *аю, аеш, док. із спол. що, діал.* Дізнаватися. Знайшли у його замок, та по тому й визнали, що він украв гроші у скрині (Сл. Гр.).

Визувати, *аю, аеш, недок.*, **Визути**, *ую, уеш, док., перех., діал.* Роззувати. Сень роздяг його [Василя], визу в і поклав спати (Фр., I, 1955, 172); Ярусів [Кирило] за хат,ою, визув черевик, підкотив штанку і заліплював м'якушкою хліба рану (Ірчан, II, 1958, 88).

Виклад, *у, ч., діал.* Лекція. На викладах професор Чорнай трактує, викладає гарно (Коб., III, 1956, 313).

Викладний, *а, є, діал.* Зрозумілий, ясний.

Викладно, *діал.* Присл. до викладний. Здається так викладно він [Шекспір] пише (Мирний, V, 1955, 362).

Викликання, *я, с., діал.* Аукціон. Десь ще з осені зїхала комісія з банку., та й каже: — Або гроші, або пускаєм маєток на викликання (Стеф., Вибр., 1945, 68).

Виклинати, *аю, аеш, недок., перех. діал.* Проклинати. [Матрона:] Не хочу, щоби люди нас виклинали.. (Фр., IX, 1952, 412).

Виладновувати, *ую, уеш, недок.*, **Виладнувати**, *ую, уеш, док., перех. діал.* Вивантажувати що-небудь звідкись. Викопували [циганки] зі смітників брудні й подерті ганчірки і виладновували увечері з гарби., силу різнорідних речей (Коцюб., I, 1955, 371). діал. Навантажувати що-небудь чимсь.

Виладновуватися, *ується, недок.*, **Виладнуватися**, *ується і Виладнатися, ається, док. діал.* Вивантажуватися звідки-небудь. діал. Навантажуватися. Бричка ущерть виладновувалась жінками та кучерявими дітьми (Коцюб., II, 1955, 174).

Вилив, *у, ч., діал.* Повінь. Побудовані були кашиці (загати).., щоб охоронити село від виливу (Фр., VI, 1951, 27).

Виливати, аю, аси, недок., **Вилити**, ллю, ллеш і рідко **Вилляти**, ляю, ляеш, док., перех. діал. Розливатися.— Сеї ночі впали дощі в горах, а по кожній зливі наш потік виливав (Фр., VI, 1951, 123).

Вилітувати, ую, уєш, док. перех., діал. Прогодувати протягом літа.

Вилупати, аю, аєш, док., перех., діал. Виломати, відколоти. Герман велів при собі вилупати першу брилу воску (Фр.. VIII, 1952, 410).

Вилучатися, ається, недок., **Вилучитися**, иться, док. діал. Траплятися. Чи вилучаються там у вас бенкети і танці? (Вовчок, I, 1955, 378); // безос. Одного разу, у дорозі, вилучилося мені заночувати на селі (Вовчок, I, 1955, 345).

Вимаглюгати, юю, юєш, док. діал. Викачати (білизну). Ой виперу, вимаглюю Козацьку сорочку (Чуб., V, 1874, 106).

Вимайструвати, ую, уєш, док., діал. Майстерно виготовити яку-небудь річ.— Невже це ваш син вимайстрував? Ну й руки ж у хлопця (Стельмах, II, 1962, 405).

Вимикати, аю, аєш, док., перех., діал. Вирвати. —Горох також ще відновиться. Раз якось уже й зацвів був, та як ударив град, то стовк його дочиста. Люди вимикали, а я лишив (Круш., Буденний хліб.., 1960, 44).

Вимірювати, юю, юєш і **Виміряти**, яю, яєш, недок., **Виміряти**, яю, яєш і рідко **Вимірити**, рю, риш, док., перех., тільки вимірити, діал. Націлитися. Я швидко вхопився за револьвера і вимірів у неї (Ірчан, II, 1958, 50).

Вимова, и, ж. діал. Домовленість, умова. П'є пляшку пива без склянки, а як одним душком не вип'є, то поставить літру горілки. Хто має поставити, якби Кранцьовський випив, на це не було вимови (Март., Тв., 1954, 261).

Вимовка, и, ж., діал. Відмовка. Пінуччо, юнак не дуже-то хитрий, помітивши, що так уклепався, не придумав жодної вимовки, щоб викрутитись (Боккаччо, Декамерон, нерекл. Лукаша, 1964, 549).

Вимовляти, *йю, яєш, недок.*, **Вимовити**, *влю, виш; мн. вимовлять; док., перех., діал.* Дорікати.— То через тебе,— почала мати Масі вимовляти,— то ти йому щось зробила... (Свидн., Люборацькі, 1955, 87); Нагорний, розгніваний, пробрав Радивона за спекуляцію. Довго вимовляв за негідний вчинок (Горд., Дівчина., 1954, 121), *діал.* Відмовляти. Другого дня через Осипову вимовила [Целя] Темницьким помешкання (Фр., II, 1950, 337).

Вимовлятися, *яється, недок.*, **Вимовитися**, *иться; мн. вимовляться; док. діал.* Відмовлятися від чого-небудь, пояснюючи причини. Як мені вимовляться та оправдуватись, то нема гірше (Л. Укр., V, 1956, 9); Ілля пив справді, а Домніка вимовлялася (Коб., II, 1956, 118).

Вимовний, *а, є. діал.* Красномовний. А був він на язык проречистий, вимовний (Фр., XIII, 1954, 382); [Наталя:] Я не хочу [виходити заміж]... мене ніхто не може присилувати... [Золотни.цький:] Надто вимовна і досуперечності скваплива зробилася! (Гр., II, 1963, 548), *діал.* Докірливий. Служащий хліб добрий, та тільки вимовний (Чуб., V, 1874, 1020).

Вимордуваний, *а, є, діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до вимордувати. Рядом з ним стоїть лікарка-словачка. Вона така вимордувана, що Василькові хочеться припасти до неї і обмити її всю своїми слізьми (Турч.,Зорі., 1950, 262).

Вимордувати, *ую, уєш, док., перех., діал.* 1. Повбивати. Видамо їм війну, то будьмо певні, що не дочекаємо й першої ночі: вони нападуть на нас і вимордують усіх до остатка (Фр., IV, 1950, 97). 2. Вимучити.

Винайм, *у, ч., діал.* Дія за знач, винаймати. Заки священник полагодив з громадою формальності винайму дяківки [дякової хати] на школу, почалася ..осінь (У. Кравч., Вибр., 1958, 389).

Винаймати, *аю, аєш, недок.*, **Винаймити**, *млю, миш; мн. вйнаймлять; і
Винайняти, *йму, ймеш, док., перех., діал.* Наймати що-небудь, арендувати. Винаймали [зарібники] собі поле й ходили на роботу (Коб., II, 1956, 29); У двох товаришів, що винаймали окрему хату, сходився., таємний кружок (Мак., Вибр.,*

1954, 57); 3 початком літа винаймив Василь для «своїх» човен на ставі (Вільде, На порозі, 1955, 59); Винайняв [Степан] двадцять два морги поля й обробляє його (Круш., Буденний хліб..., 1960, 47).

Винаходити, *джу, диш, недок.,* **Винайти**, *йду, йдеш, док., перех., тільки док., діал.* Відшукати.— Але може би ви винайшли для мене яку роботу? (Фр., II, 1950, 11).

Винниця, *і, ж., заст., діал.* Виноградник.

Винобрання, *я, с, діал.* Збір винограду.— Куди ви, діду? — спитав його Синичка.— На винобрання,— і палицею постукав по відрі.— Допоможу гроно збирати (Томч., Закарп. опов., 1953, 63); Щоб в день щасливий винобрання В веселій нашій стороні Про труд, про дружбу, про кохання Бриніли на устах пісні (Перв., II, 1958, 139).

Винести, *су, сеи; мин. ч. виніс, несла, ло; док.,перех., діал.* Дорівнювати, становити. Скільки виносив цей капітал, цього ніхто ніколи від братів не довідався (Фр., VI, 1951, 203).

Винохід, *хода, Виноходець*, *хїдця, ч., діал.* Іноходець. Спочили вони з матір'ю, осідлали коня-винохода і поїхали собі (Сл. Гр.); В тебе кінь крилатий чарівницький,— Як майне, то не збіжать і турки на своїх арабських виноходцях (Л. Укр., I, 1951, 387).

Винуватець, *тця, ч., діал.* Боржник.

Виображений, *а, є, діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до виобразити. Чоловік, виображений на карточці, був старший брат Андрія Івановича — Іван Іванович (Смолич, Сорок вісім..., 1937, 138).

Виображення, *я, с, діал.* 1. Зображення. 2. Уявлення. Можу хіба позавидіти тому, у кого ся ентузіастична тирада викличе яке-небудь ясне виображення, а не сам тільки шум у вухах (Фр., XVI, 1955, 255).

Виображувати, *ую, уєш, недок.*, **Виобразити**, *ажу, азиш, док., перех., діал.* 1. Зображувати. Степапида виобразила на обличчі щось подібне до привітної посмішки (Коп., Дуже добре, 1937, 187). 2. Уявляти.— / як же ви, пані, виображуєте собі нашу дальшу подорож, нашу будущину? (Фр., III, 1950, 169).

Виображуватися, *ується, недок.*, **Виобразитися**, *иться, док., діал.* 1. Зображатися. Він став поруч з Стахурським.., і на його фізіономії виобразилось безмірне здивовання (Смолич, Ми разом.., 1950, 32). 2. Уявлятися.

Випаковувати, *ую, уєш, недок.*, **Випакувати**, *ую, уєш, док., перех., діал.* Розв'язуючи, розкриваючи пакунок, виймати що-небудь, а також вивантажувати. З малих і великих пачок випаковувала вона цукрові фігурки (Кобр., Вибр., 1954, 71); Бігають [слуги] від'мажі до мажі, випаковують і припаси, і начиння всяке"(Стар., Облога.., 1961, 22); Випакував [Мендель] усе, що було в мішку (Фр., II, 1950, 234).

Виплачуватися, *ується, недок.*, **Виплатитися**, *иться, док., безос, з інфін., діал.* Давати користь, окупатися. Більше виплачується випасати воли, ніж вівці (Фр., IV, 1950, 27).

Виповідати, *аю, аєш, недок.*, **Виповісти**, *ім, іси, док., перех. діал.* Відмовляти в чому-небудь.— А що, якби ви зараз, нині ще всім виповіли помешкання (Фр., V, 1951, 432).

Виповнювати, *юю, юєш і Виповняти*, *яю, яєш, недок.*, **Виповнити**, *ню, ниш, док., перех. діал.* Виконувати що-небудь. Вони .. виповнювали розпорядження молодого провідника (Фр., VI, 1951, 11); Татове я виповняю бажання (Навл., Бистрина, 1959, 111); / він трохи стих, міркуючи, як би виповнити свій замір (Коцюб., I, 1955, 442).

Виповнюватися, *юється і Виповнятися*, *яється, недок.*, **Виповнитися**, *иться, док., діал.* Минати, сповнюватися (про роки). А коли йому виповнилось уже шістнадцять років, він поступив чорноробом у депо (Панч, II, 1956, 451).

Випозивати, *аю, аєш, док., перех., діал.* Відсудити. Старі пани гудили молодого блазня, що недавно випозивав від дядька батьківську худобу (Мирний, III, 1954, 232).

Випозичати, *аю, аєш і Випозичувати, ую, уєш, недок., Випозичити, чу, чии, док., перех. діал.* Позичати. Вона обіцяла комусь випозичати свої книжки (Л. Укр., V, 1956, 388); Я .. читав німецькі повісті, які він для мене випозичував (Черемш., Тв., 1960, 379).

Випозичений, *а, є, діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до випозичити. Едмундова кімнатка, чистенька і елегантна.., з гарними меблями, випозиченими у хазяїна (Фр., III, 1950, 341).

Випоминати, *аю, аєш, недок., діал.* 1. Нагадувати. 2. Дорікати кому-небудь. [Жандарм:] Мені, може, дехто більше зробив злого, а я нікому не випомінаю (Фр., IX, 1952, 127).

Випочивати, *аю, аєш, недок., Випочити, чу, чии, док., діал.* Відпочивати. Я так люблю в неї [у матері] випочивати (Коб., III, 1956, 268); Вечоріло. Я страшно змучений, пити хочеться, болить усе тіло. Конче треба десь випочити (Фр., II, 1950, 25).

Виправляти, *яю, яєш, недок., Виправити, влю, виш; мн. виправлять; док., перех., діал.* Виряджати кого-небудь кудись. Сонце щойно пішло з полудня, як Савчиха виправляла свого сина до Львова (Мак., Вибр., 1954, 94); — В наших був? — Був. Молодці! Сьогодні виправили кільканадцятьох з літературою на села (Ірчан, II, 1958, 14).

Виправлятися, *яюся, яєшся, недок., Виправитися, влюся, вишся; мн. виправляться; док., діал.* Вирушати куди-небудь. Виходило, що, не оженившись, ніяк не можна на Томську виправлятися, бо без жінки не можна буде з дітьми обійтися ні в дорозі, ні на новому місці (Григ., Вибр., 1959, 290);— Такий полковник Лобода! Днини не всидить без бійки, знов, кажуть, на Дунай виправляється (Ле, Наливайко, 1957, 130).

Випроваджуватися, *уюся, уєшся, недок. діал.* Вибиратися, виїжджати. Випроваджується хто з містечка, продає меблі, то тоді вона вже щось і для хати купить (Кобр., Вибр., 1954, 71); Заявила мені [мати] категорично.., що з днем, у котрім введу я Обринську як свою жінку в дім, вона випроваджується від мене до Дори (Коб., III, 1956, 263).

Випулений, *а, є, діал.* Широко розкритий (звичайно про очі). Іван видивився на Діда широко випуленими очима (Фр., III, 1950, 140); Вона гляділа вперед себе хвилю живо, задумана, з випуленими очима (Коб., II, 1956, 165).

Випулити, *лю, лиш, док., перех., діал.* Витріщити. Герман кивнув головою і випулив на нього очі (Фр., VIII, 1952, 336).

Виринати, *аю, аєш, недок.,* **Виринути**, **вирнути**, *ну, неш, док. діал.* Витікати (про джерело). Ой у городі криниченька одна, да виринає холодная вода (Сл. Гр.).

Вирікатися, *аюся, аєшся, недок.,* **Виректися**, *ечуся, ечешся, док., заст., діал.* Відмовлятися, зрікатися. [Чирняк:]Я його [сина] вирікся, він собі пішов у світ і нехай робить, що хоче (Фр., IX, 1952, 369).

Виріст, *росту, ч., діал.* Зріст. На виріст, і на силу, й на личко у батька удавсь (Вовчок, I, 1955, 277).

Вирло, *а, с, діал.* 1. Дишель. Запрягали коняку до приводу кінної молотарки, коняка ходила по колу, тягла вирло, крутила динамку, яка давала струм для картини (Ю. Янов., II, 1958, 297). 2. Важіль, підойма. * У порівн. Рукою грубо, як залізним вирлом, відгорнув захисника, аж той поточився серед хати (Ле, Міжгір'я, 1953, 335).

Виробка, *и, ж., заст., діал.* Виріб (у 1 знач.). На довгих столах цілі оберемки огню-світу.., цілі купи усяких наїдків та напиків; вистави штучних виробок з скла (Мирний, III, 1954, 261).

Виросток, *тка, ч., діал.* Підліток. Біля Тясмину над кручею самотньо стояв хлопець — виросток дванадцяти-тринадцяти років (Ле, Хмельницький, I, 1957, 4).

Вислий, *а, є, діал.* Навислий, звислий. З-під сивих, вислих, як острішки, брів грають завязані й уперті очі (Стельмах, Хліб;, 1959, 227).

Висміюватися, *ююся, юєшся і рідко Висміватися, аюся, аєшся, недок., Висміятися, іюся, ієшся, док., з кого, діал.* Насміхатися. В молодих сільських хлопців не тішилась Рахіра симпатією. Вони погорджували нею явно і висміювалися з неї голосно (Коб., II, 1956, 75); Боярська служба., похіпніша з одних гордо висміватися, а перед другими низенько хилитися (Фр., VI, 1951, 11).

Виспа, *и, ж., діал.* Острів. Так була, кажу, попід панським садом, на великому ставу, роблена виспа (Вовчок, VI, 1956, 297); Там, мій сину, на тім морі, На гирлі Дунаю, Стоїть виспа невелика з крутими скалами (Рудан., Тв., 1956, 83).

Виспівати, *аю, аєш, недок., Виспіти, ію, ієш, док. діал.* Встигати зробити щонебудь вчасно.— Поможіть, щоб я сьогодні виспіла до панянки нашої хорунжівни (Кв.-Осн., II, 1956, 194); Кажу Вам: не виспію, не зможу виспіти з другою частиною «Повії» (Мирний, V, 1955, 362).

Виставати, *стає, недок., Вистати, стане, док., діал.* Виступати (у 2, 4 знач.). Ніч лягла на землю та й вкрилась великою, чорною плахтою, з-під котрої виставали якісь страшні, темні мари (Кобр., Вибр. 1954, 174); Наперед виставав, високо підмурований ганок (Фр., VIII, 1952, 281).

Вистаратися, *аюся, аєшся, док., діал.* Домогтися чого-небудь власними стараннями. Порадив дати його в університет, щоб він вистарався на доктора (Н.-Лев., I, 1956, 181); // Прислужитися, догодити. Дбаємо про те, щоб і проти бога і проти людей вистаратись гаразд (Барв., Опов., 1902, 442).

Вистарчати, *ає, недок., Вистарчити, ить, док., діал.* Вистачати. Той дїм, на вигляд такий тихий, був цілим її щастям, вистарчав їй у всім (Кобр., Вибр., 1954,

И); [Ю л і я:] Ми тут тільки четвертий день, але стільки гризоти зазнали, що й на рік би вистарчило (Фр., IX, 1952, 179).

Вистриба, *присл., діал.* Вистрибом. Я йому таке скажу, що він від мене вистриба піде (Сл. Гр.).

Вистроювати, *юю, юєш, недок., Вистроїти, ою, оїш, док., перех. діал.* Гарно, святково одягати кого-небудь.

Вистроюватися, *ююся, юєшся, недок., Вистроїтися, оюся, оїшся, док. діал.* Гарно, святково одягатися. Вистроїлась, як лялечка (Номис, 1864, № і 1184).

Витичувати, *ую, уєш, недок., Витичити, чу, чиш, док., перех., діал.* Намічати, прокладати пряму лінію на поверхні землі з допомогою тичок. Бенедьо працював цілими днями при своїй фабриці, витичував плани будинків (Фр., V, 1951, 356).

Витолковувати, *ую, уєш, недок., Витолкувати, ую, уєш, док., діал.* Пояснювати, тлумачити. Все., він витолковував собі на добро (Фр., VII, 1951, 240); Витолкуйте їм, що я борше не можу приїхати, бо маю тут справу (Стеф., III, 1954, 244).

Витривати, *аю, аєш, док., діал.* Витримати. Йому ще байдуже, але бідна Настя навряд чи витриває (Коцюб., I, 1955, 46).

Витрудити, *джу, лиш, док., перех., діал.* Натрудити. Витрудив Грицько руки ту весну й те літо (Мирний, II, 1954, 79). О Гору (гори) труда витрудити — дуже багато попрацювати. / попоробив же ж я, якби ти знав.. Не менш, як оту гору труда витрудив... (Вишня, I, 1956, 33); Не боявся в житті найтяжчої роботи — гори труда витрудив, гори солі із Сиваша на собі виносив (Гончар, Таврія., 1957, 639).

Витручений, *а, є, діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до витрутити. [Т а н я:] Я хіба Не витручена з-між людей, хіба Не нап'ятована знаком погорди..? (Фр., IX, 1952, 23).

Витручувати, *ую, уєш, недок., Витрутити, учу, утиш, док., перех., діал.* 1. Виганяти. Як не витрутив, то випхав (Номис, 1864, № 8031); Недарма ж жінка та

діти витрутили тебе з хати! (Коцюб., III, 1956, 9). 2. Виривати, відбирати щонебудь. Якась невидима рука витручувала йому з рук роботу (Фр., III, 1950, 165); Чує дід, що сон його ломить, до сина його голову нахилиє і притискає, із рота папіроску витручує, очі йому заклеює (Черемш., Тв., 1960, 252).

Витрясати, *аю, аси, недок.*, **Витрясти**, *су, сеи, мин. ч. витряс, ла, ло; док., перех. діал.* Танцювати. З цим словом лівою рукою взявся в боки, а праву відставив, як наче держить панянку, і ну витрясать польки, приграючи на губу (Свидн., Люборацькі, 1955, 142).

Витуманити, *ню, ниш, док., перех. діал.* Видурити, виманити. Я не такий, як отой вїт із глихого села, що витуманить у дурного п'ятку (Март., Вибр., 1949, 213);— Одну часть проп'є він сам, а три часті витуманять і вкрадуть у нього його добрі товариші (Коб., II, 1956, 284).

Витягом, *присл., діал.* Протяжно. О їхати витягом — їхати цугом.

Витяжний, *а, є. діал.* Протяжний. Пісня та не дрібна, не швидка та весела, а жалібна, витяжна, плакуча (Н.-Лев., I, 1956, 89).

Витяжно, *присл., діал.* Протяжно. Розпочав [співати] чумака голосно та витяжно (Н.-Лев., I, 1956, 80).

Вифуркнути, *ну, неш, док., діал.* 1. Швидко, з шумом вилетіти звідки-небудь (про птахів). Волове очко., вифуркнуло зі своєї схованки (Фр., II, 1950, 257). 2. перен. Швидко вийти, вибігти. Я розлютилася., та й вифуркнула з хати! (Коб., I, 1956, 492).

Вихилятися, *яюся, яєшся, недок.*, **Вихилитися**, *люся, лишся, док.* 1. Висуватися з чого-небудь або звідкись, з'являтися, показуватися назовні. Сам [Мемет] вихилявсь у двері, щоб одітхнути вогким холодком (Коцюб., I, 1955, 389);— Що там таке? — запитав він., вихилившись через вікно (Кобр., Вибр., 1954, 208); За чорною книжковою полицею щось грюкнуло, і з-за неї вихилилася мала постать короткозорого Шибая (Ірчан, II, 1958, 46). 2. тільки недок. Згинатися в різні боки;

звиватися. Не біжить [Галочка], а, мов рибонька, прудко пливе і рученятами не мота, а тільки вихиляється, мов той молоденький ясенок (Кв.-Осн., II, 1956, 321); Пішли навприсядки, напідскоки, вихиляються, руками вимахують — усі разом, як одно (Вас, I, 1959, 304); Коли я розповідаю щось, то обов'язково розмахую руками, вихиляюся всім тілом (Сміл., Сашко, 1957, 7). 3. діал. Вигинатися. А чого, коню, вихиляєшся? Чи я важко на тобі сидю? (Сл. Гр.).

Вихлестати, *ещу, ещеш, док., перех., діал.* Вихлебтати (в 2 знач.). Наварила борщу, та й не вихлещу (Номис, 1864, № 12312).

Вихлювати, *юю, юєш, недок., діал.* Хитатися, коливатися. Коло грубок стоїть червоне сяйво; по кутках вихлюють тіні (Вас, I, 1959, 228).

Вихлюватий, *а, є, діал.* Хиткий. Вихлюватий човен (Сл. Гр.).

Вихмелятися, *яюся, яєшся, недок., Вихмелитися*, *люся, литися, док., діал.* Витверезуватися. З горя удвох з дядьком Мусієм випили півкварти, яку приніс із собою. І з цього вечора вже і не вихмелявся Грицько всі оці дні дома (Головко, II, 1957, 515); Щоб трохи, вихмелитись, він., пішов пішки (Мирний, III, 1954, 275).

Виховзуватися, *уюся, уєшся, недок., Виховзнутися*, *нуся, нешся, док., діал.* Вислизати. Огонь розгоряється. Зразу він немов боязко виховзується з-поміж вугля синявими язичками (Фр., IV, 1950, 188); Зелено-золотиста ящірочка виховзнулася безшелесно з-під каміння (Коб., I, 1956, 238); Рівно з дзвінком Мігалаке виховзнувся із класу (Вільде, Б'є восьма, 1945, 38).

Виходеньки, *ньоки, мн., діал.* Походеньки. Вона почала пригадувати сьогоднішні виходеньки,— розмову з Горпиною (Мирний, III, 1954, 113).

Вихрякати, *аю, аєш, док., перех., діал.* Вихаркати.

Вихрякнути, *ну, неш, док., перех., діал.* Однокр.до вйхрякати. — Я її, — каже Сергій,— видно, добре струснув у своїм жалю, що вона й вихрякнула [каблучку] з гортані (Барв., Опов., 1902, 213).

Вихуділий, *а, є, діал.* Схудлий. Великі темні блискучі очі витріщилися з вихуділого лица на мене (Коб., III, 1956, 264).

Вихудіти, *ію, ієш і вихуднути*, ну, неш, док., діал. Схуднути. Його тіло вихуділо, його волосся за тих кілька день побіліло, як сніг (Фр., IV, 1950, 386).

Вицвіт, *у, ч., діал.* 1. Цвіт, квіти. Я вийшов з села. Знаю степу весняного вицвіт, Душею вітаю конвалію, сон і горицвіт (Криж., Срібне весілля, 1957, 41). 2. перен. Кращий витвір, краща частина чого-небудь. Там знайду завзяте плем'я, Люд свобідний і гулящий, Повний сили й волі, вицвіт Роду людського найкращий (Фр., XI, 1952, 309); У річці-Унаві прозорій, Колищі перших літ моїх, Відбилися Кремлівські зорі — Найвищий вицвіт дум людських (Рильський, 1, 1956, 328).

Вицідити, *лю, лиш, док., діал.* Влучити в ціль. — У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вицідити йому [ведмедеві] просто під ліву лопатку (Фр., IV, 1950, 26).

Вичислювати, *юю, юєш, недок., Вичислити*, лю, лиш, док., перех., діал. 1. Рахувати. Він [Павлик] уже до тисячі вичислить (Горд., Буян, 1938, 5). 2. Перераховувати. / тліють огні тут могуті; усіх тут вичислювать я не берусь (Фр., XI, 1952, 414); Іван присяг би, що професор не вміє сам вичислити всіх міст у Німеччині або всіх гір у Франції, а йому двійку дав за це (Крупі., Буденний хліб..., 1960, 59).

Вичити, *ів, мн., діал.* Повчання. Полюбились йому дідові вичити, розумні, правдиві, добрі (Мирний, I, 1949, 187).

Вичуди, *ів, мн., діал.* Чудеса. Ох, і вичуди на тій вулиці поробила зима! (Горд., Чужу ниву..., 1947, 167).

Вишар, *у, ч., діал.* Торішня трава. / на диво всім, заговорила Мелашка, розігнувшись від посланої по вишарі [вишару] скатертини (Ле, Наливайко, 1957, 13).

Вишарець, *рцю, ч., діал.* Зменш, до вйшар. Ранкова роса тільки зараз воложила вишарець (Ле, Ю. Кудря, 1956, 320).

Вишатирити, *рю, риш, док., перех., діал.* 1. Старанно обшукати. Як лис, по стежках покотив; Все вишатиривав, обходив (Греб., I, 1957, 111). 2. Старанно вимити.

Вишрубовувати, *ую, уєш, недок., Вишрубувати*, *ую, уєш, док., перех., діал.* 1. Вигвинчувати. 2. перен. Дуже піднімати, збільшувати, роздувати. «Спілка» випустила вже багато акцій і старалася при допомозі [допомозі] реклами вишрубовувати їх курс чимраз вище (Фр., V, 1951, 398).

Вияснити, *яю, яєш і Вияснювати*, *юю, юєш, недок., Вияснити*, *ню, ниш, док. перех., діал.* Пояснювати.— Загнати гуску? — запитала глуха бабуся, і Чимчикевич, не маючи охоти кричати голосніше, почав на пальцях вияснювати їй, чого йому треба (Фр., II, 1950, 184); Учитель вияснював Василеві, що там [у письмі] стоїть (Март., Тв., 1954, 68).

Вівкання, *я, с, діал.* Дія за знач, вівкати і звуки, утворювані цією дією. Чув, як вони [товариші] у воді хлюскалися та били ногами або з вівканням оббризкували себе долонями (Фр., IV, 1950, 396).

Вівкати, *аю, аєш, недок., діал.* Вигукувати звук і.— І-і-і-іхх! — вівкають дівчата, а обличчя не видно, тільки червоні хустки., миготять по колу (Іваничук, Край., шляху, 1962, 266).

Вівкнути, *ну, неш, док., діал.* Однокр. до вівкати. Ударив Сенько Юрця .. із усієї сили і сам вівкнув не своїм голосом (Ков., Світ., 1960, 92).

Вівсик, *а, ч. діал.* Вівсюг.

Вівсяниця, *і, ж., діал.* Вівсянка (див. вівсянка2).

Віда, *и, ж., діал.* Звістка, повідомлення. Друга знов віда така була, що вона [Кармелиха] у місті ходила на поденщину (Вовчок, I, 1955, 366).

Відав, *вставн. сл., діал.* Мабуць. Ой, відав, ти слабий, хорий (Сл. Гр.).

Відання, *я, с., діал.* Звістка, повідомлення.

Віданнячко, *а, с, діал.* Зменш.-пестл. до відання 3. Дають віданнячко (Сл. Гр.);
Впало до села віданнячко (Черемш., Тв., 1960, 179).

Відати, *аю, аєш, недок., неперех., діал.* Розвідувати, збирати відомості. Відаю я далі, у одного, другого, третього,— ба ні, таки правда. Кажуть, що вже є така машина (Фр., II, 1950, 38).

Відатися, *аюся, аєшся, недок., діал.* Мати з ким-небудь справу. Наприймали спершу чужих, не дали їм заробленої плати — от і відайтеся з ними! (Мирний, IV, 1955, 247).

Відбавлятися, *яюся, яєшся, недок., Відбавитися*, *влюся, вишся; мн. відбавляться; док., діал.* Відлучатися. Страшне життя почалося Варці; нікуди на сторони одбавитись (Вовчок, I, 1955, 173).

Відборона, *н, ж., діал.* Оборона, захист. Парубки були за ним кинулися, так він, схопивши у руки по каменяці, став на відборону (Вовчок, I, 1955, 176).

Відбут, *у, ч., діал., заст.* Збут. Велика дестилярня біля Дрогобича., здобула для Бориславської нафти широкий торговий відбут на всю Європу (Фр., VIII, 1952, 394).

Відбуток, *тку, ч., діал.* Втрата, розтрата. Кому на відбуток, а мені на прибуток (Гал.-руські приповідки, I, 1901—1905, 202).

Відвертати, *аю, аєш, недок., Відвернути*, *ерну, ернеш, док., перех. кому, діал.* Повертати щось назад, не прийнявши. У нас на селі ні одна дівка за його не хоче йти. Куди не потикались старости, так і одвернуть хліб (Барв., Опов., 1902, 517).

Відвинути, *ну, неш, док., діал.* Відвести, розправити (про руку). Як не відвине руку, як не вцідить чорта його власним дрюком по хребті (Фр., II, 1950, 122).

Відвинутися, *нуся, нешся, док., діал.* 1. Віхилитися. Він на мене з києм, я насилу відвинувся (Сл. Гр.). 2. перен. Уникнути, ухилитися. Ні ковальчуки, ні сам Корній Шутов не могли одвинути від кабальної роботи (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 516).

Відвінувати, *ую, уєш, док., перех., діал.* Наділити приданим. Він мав лише півхати і дві грядки в городі, та ще й сестру мав відвінувати (Кобр., Вибр., 1954, 193).

Відволога, *и, ж., діал.* Відлига.

Відволока, *и, ж., діал.* Зволікання. [В і с в а м і т р а:] Із свого дому і з усього краю Ти з жінкою своєю й сином маєш Ще нині геть іти без відволоки (Фр., X, 1954, 412); Воно, власне, ніби й абищо, оця одволока на день, на два (Головко, II, 1957, 317).

Відворкнути, *ну, неш, док., діал.* Відповісти, бурмочучи.— Максимове слово таке, що воно не має сили в устах іншого.— Ну, то чорт його бери/ —відворкнув гнівно боярин (Фр., VI, 1951, 106);— Ет, що ти знаєш/відворкнув Гримала (Мак., Вибр., 1954, 160).

Відворот, **відворіт**, *роту, ч., діал.* Відступ. Відворот монголів швидко перемінився на Безладну втіканину (Фр., VI, 1951, 84); Печеніги., збагнулидуже швидко, що по тому боці С ту гни нема вже вартових та що Олешич ладиться до відвороту, а не до нападу (Оп., Іду., 1958, 331).

Відвуд, *а, ч., діал.* Одуд. Краснее пір'я на відвуді, але сам смердить (Номис, 1864, № 11201).

Відговір, *вору, ч., діал.* Відмовка. У всякої Федори свої одговори (Укр.. присл., 1955, 195).

Віддих, *у, ч., діал.* Перепочинок.— Не бачите, яка я зігріта й без віддиху?.. Я мушу., відітхнути (Коб., III, 1956, 325).

Відділ, *у, ч., діал.* Загін.— Дозволь мені з десятитисячним відділом [монголів] іти тухольським шляхом (Фр., VI, 1951, 7 і).

Віддружити, *ужу, ужиш, док., діал.* Віддячувати, робити послугу кому-небудь за дружбу. — А коли хочеш мені віддяку вати.., так от чим мені віддружи...та гляди, не полінуйся і є збреши (Кв.-Осн., II, 1956, 250).

Віджалувати, *ую, уєш, док., перех., діал.* 1. Не пошкодувати дати що-небудь; віддати, подарувати. Є в нас трохи медку, то оджалуємо їй медку (Вовчок, VI, 1956, 326);— От якби так кожному членові трибуналу по вуликові чистого меду-патоки... Я би вже віджалував для спільного добра (Фр., IV, 1950, 126). 2. без додатка. Перестати шкодувати. Так мені скучно самому, не можу оджалувати, що тебе не намовив поїхати (Коцюб., III, 1956, 267).

Відзавтра, *присл., діал.* Починаючи з завтрашнього дня. Мендель розмовляв далі з ріпником, що відзавтра мав стати до роботи в тій самій ямі замість Івана (Фр., I, 1955, 107).

Відзволити, *яю, яєш, недок., Відзволити*, *лю, лиш, док., перех., діал.* Визволяти. Ти одзволив нас од смерті (Сл. Гр.); [Старий селянин:] Чимало є між нас таких, Що ваш покійний панотець Одзволив з пазурів чуми, Поклавши пошесті кінець (Гете, Фауст, перекл. Лукаша, 1955, 40).

Відзиватися, *аюся, аєшся, недок., Відізватися*, *в уся, вєшся, док. // діал.* Говорити до кого-небудь. [Мат и:] А ти, братуню, вже б не відзивався, коли не зачіпають! (Л. Укр., III, 1952, 226); *Образно. На недалекій дзвіниці відізався тоненький дзвоник., на знак, що зараз починається вечірня (Мак., Вибр., 1954, 203).

Відзискати, *аю, аєш, док., перех., діал.* Повернути собі що-небудь, отримати назад. Він хотів., назад відзискати свою страту (Фр., VIII, 1952, 120); А коли ввійшла у свою тиху простору кімнату., я відзискала давній настрій (Коб., I, 1956, 288).

Відказ, *у, ч. 1. діал.* Відмова. [Наталка:] Посватана. ..Що ж робить.. — Я і так.. всякий раз убивала її [матір] своїм одказом (Котл., II, 1953, 35); Хто б чого не попросив, ні в чім нікому не було одказу (Стор., I, 1957, 184). 2. *діал.* Відповідь. Чайченка тоді гарячка палила; без пам'яті сливе був він.. Питають: одкази його нерозумні, чудні... (Вовчок, I, 1955, 248).

Відказувати, *ую, уєш, недок.*, **Відказати**, *ажу, ажеш, док.*, *діал.* Відмовляти. — Спасибі тобі, мій таточку ріднесенький/ Не відкажи і теперечки,— та й устала навколішки, і цілує його руки (Кв.-Осн., II, 1956, 347).

Відказуватися, *уюся, уєшся, недок.*, **Відказатися**, *ажуся, ажешся, док.*, *діал.* Відмовлятися. —Та вже ж що буде, то й буде; а вже ви, дядьку або тітко, не відказу йтесь, услужіте сироті (Кв. -Осн., II, 1956,301); —Відказатися, віддати дитину назад якось ніяково... Сам просив, щоб дали (Коцюб., I, 1955, 440).

Відкаснути, *ну, неш, док.*, *діал.* Захистити кого-небудь від чогось неприємного. [Х р а п к о:] Дорогий, бач, дорогий... А от дорогого та й не хочете одкаснути від напасті (Мирний, V, 1955, 162).

Відки, *присл.*, *діал.* Звідки. Після страшеного зворушення я., не знав, де я, що зо мною діється й відки я тут узявся (Фр., II, 1950, 63); — Відки Зоня знає, з якої вона хати? (Л. Укр., III, 1952, 654).

Відкид, *у, ч.*, *діал.* 1. Схил (гори і т. ін.). Сіла., на одкиді скелі (Н.-Лев., I, 1956, 180). 2. Віддзеркалення. Дарма брати ходять понад берегами,— у бистрих нуртах нічого не видно, опріч одкиду неба ясного, гаїв та шпилів (Вовчок, I, 1955, 326).

Відкладати, *аю, аєш, недок.*, **Відкласти**, *аду, адеш і діал.* **Відложити**, *ожу, ожеш, док.*, *перех.* 1. Класти що-небудь у той або інший бік, окремо від когось— чогось. Учителька відкладає ручку набік, знімає окуляри з очей, ніби краще придивитися хоче (Вільде, Пов. і опов., 1949, 205); Старий Шумейко відчув, що розмова має бути серйозною, і він, одклавши газету, вже пильніше оглянув Карпа, наказавши йому: —Розповідай! (Шиян, Баланда, 1957, 201). 2. Залишати, зберігати що-небудь з певною метою. Вона почала готувати рушники й

одклала зайві гроші на скриню (Н.-Лев., II, 1956, 179); Картопля була відсортована. Кращу відклали на насіння (Бойч., Молодість, 1949, 133); Відложив чи не відложив що на чорну годину, але в шинку, між товаришами, він був пан (Фр., IV, 1950, 8); //Виділяти, призначати для чого-небудь. Звідси я гадаю виїхати 27 ст. ст., день одкладаю на Венецію і два дні на Відень (Коцюб., III, 1956, 331). 3. Переносити на пізніший строк; відстрочувати. Не відкладай на завтра, що сьогодні можеш зробити (Укр..присл., 1955, 205); Я мав зайти до Тамари, але відкладав це з дня на день (Грим., Подобиці.., 1956, 89); Сьогодні мав їхати в Помпею, але відклали на завтра (Коцюб., III, 1956, 328); [Кречет:] Товаришу Берест, я прошу вас одкласти нашу розмову, я погано себе почуваю (Корн., I, 1955, 113). 4. Нести яйця, залишати після себе личинки для продовження покоління. Протягом п'яти років у зоопарку самиці австралійського страуса ему відклали яйця в кінці грудня (Наука., 9, 1956, 31); [Х о м є н к о :] Комарик тільки вилітає, то відкладає свої яєчка у цвіт(Мороз, П'єси, 1959, 185). 5. Утворювати нашарування з розмитих або зруйнованих гірських порід тощо. Весняні і дощові каламутні потоки з гір збирають., верхні шари ґрунтів і несуть їх в долину, відкладають на берегах річки (Чорн., Визвол. земля, 1950, 52).

Відкликати, *аю, аєш, недок.*, **Відкликати**, *йчу, йчеш і діал.* **Відкликнути**, *ну, неш, док.*, *перех.* 1. Кличучи, звертаючись до когось, просити відійти від когось, чого-небудь. Багіров відкликає Ясногорську вбік і, блискаючи темними іскрами косих очиць, говорить із зворушливою таємничістю (Гончар, I, 1954, 182); Роман Петрович., закружляв навколо, вигадуючи якийсь привід, щоб відкликати дівчину, та нічого путящого в голову не лізло (Коз., Сальвія, 1959, 178). 2. Змушувати когось залишити місце призначення, припинити виконання певних обов'язків. — Командування я передаю контр-адміралу Багрову. Мене відкликає Ставка на інший фронт,— твердо і ясно вимовив командуючий (Кучер, Чорноморці, 1956, 84); Геодезичну експедицію з порогів терміново одкликали й послали до села Верхатова на Ангари (Трубл., I, 1955, 107). 3. діал. Повертати до попереднього стану благанням, просьбою, покликом. — Пану смерть твоя не

вчинить пільги, А твоє життя пропало марно. Схаменись, дівчино необачна, Відійди, ще можеш все відкликать (Фр., XII, 1954, 306).

Відкрататися, аюся, аєшся, недок., **Відкратися**, адуся, адешся, док., діал. Викрататися (в 1 знач.). Мене мати лає, Гулять не пускає, Ой я відкратуся Да й нагуляюся (Чуб., V, 1874, 542).

Відкроювати, юю, юєш, недок., **Відкроїти**, ю, оїш, док., перех., діал. Відрізувати. Узяв свій хліб, відкроїв з нього невеличкий кусник для себе, а решту подав Бовдурові (Фр., I, 1955, 304).

Відливало, а, с, діал. Черпак, яким вичерпують воду з великого човна.

Відліг, логу, ч., діал. Переліг. У плузі Волики розсердились, вертіли, брать відлогу не хотіли (Бор., Тв., 1957, 187); На лівому боці яруги, на відлозі,— сліпучобіла товчениця пісків (Тют., Вир, 1964, 124).

Відлуплювати, юю, юєш і діал. **Відлупати**, аю, аєш, недок., **Відлупити**, уплю, упиши; мн. відлуплять; док., перех. 1. Колупаючи, відокремлювати частину від цілого (про кору, землю і т. ін.). Тая земля, що він одлупив, взяла т,а й розсипалась (Чуб., I, 1872, 144); Дід тим часом відлупив своїми висохлими пальцями кусень скали [скелі] (Фр., III, 1950, 137). 2. тільки док., розм. Те саме, що відлупцювати. — Але ж дивись ти мені, висунь носа куди не треба, одлуплю!— пригрозив жартівливо (Шер., В партиз. загонах, 1947, 68).

Відлуплюватися, юється і діал. **Відлупатися**, ається, недок., **Відлупитися**, упиться; мн. відлупляться; док. Відокремлюватися, відколюватися (про кору, стіну тощо). Стіна відлупилася.

Відмикати, аю, аєш, недок., **Відімкнути**, ну, неш, док., перех., діал. Розплющувати (очі). Довгенько лежала недужа, не відмикаючи очей й не ловлячи слова (Вовчок, I 1955 315).

Відмикувати, ую, уєш, недок., діал. 1. Ухилятися від чого-небудь. Швендяли кудись молоденькі безус і писарі.., одмикуючи од роботи (Н.-Лев., IV, 1956, 328).

2. від кого. Уникати когось, стосунків з кимсь. Чого це він неначе одмикує та тікає од мене? (Н.-Лев., III, 1956, 340).

Відміна, *и, ж. діал.* Виродок.— Де ті відміни [брати] могли подітися? —муркотів сам до себе Стефко (Фр., VI, 1951, 144).

Відмінча, *ати, с, діал.* За народним повір'ям, чортеня, яким підмінена дитина. Дитина була хоропита, раз на раз кричала та плакала, а слуги в кухні пошіптували собі, що се якесь «відмінна» (Фрм V, 1951, 286).

Відмока, *и, ж., діал.* Луг, у якому намочується білизна для прання. Мотря стала оджимать сорочки з відмоки (Н.-Лев., II, 1956, 285).

Відпадки, *ів, мн.* (одн. віднадок, дка, ч.), *діал.* Відходи. В сінях., варили [столярі] карук із волових жил та з відпадків.. шкіри (Фр., IV, 1950, 209). відіпруся, відіпрешся, док. 1. розм., рідко. Те саме, що відмикатися 1. [Сестра Мархва:] Іч, як замок заржавів.. Певно років з десять буде, як відпирався (Мирний, V, 1955, 108). діал. Відбиватися, оборонятися. А коли й там, на Україні, на нас нападуть вони й відпертися не вистачатиме в нас сили, тоді... тоді підемо на Путивль, у Московію (Ле, Україна, 1940, 172).

Відписувати, *ую, уєш, недок., Відписати*, *ишу, йшеш, док., перех. діал.* Списувати, переписувати. Що било до писання — рахункові задачі, німецькі задачі,— те попишемо, а властиво Волянський відпише від мене (Фр., IV, 1950, 227); Се ноти, котрі я відписала за гроші; мушу їх віднести (Коб., I, 1956, 87).

Відпитувати, *ую, уєш, недок., Відпитати*, *аю, аєш, док. діал.* Розпитуючи, знаходити кого-, що-небудь. А я хлопець-молодець.. Серед ліса від питав Дупло зі шпаками (Рудан., Тв., 1956, 101).

Відплачуватися, *уюся, уєшся, недок., Відплатитися*, *ачуся, атишся, док., діал.* Повертати борг; розплачуватися. Буду жити, буду працювати, то відплачуся (Л. Укр., V, 1956, 423).

Відпоручник, *а, ч., діал.* Уповноважений. Знов громадська рада вислала від поручників до Тугара Вовка (Фр., VI, 1951, 42).

Відправа, *и, ж., діал.* Відповідь. Леон прикусив губи на ті слова,— Германова різка відправа вколола його дуже (Фр., V, 1951, 430).

Відставляти, *яю, яєш, недок., Відставити*, *влю, виш; мн. відставлять; док., перех. діал.* Доставляти, відправляти.— 6 острій [гострий] наказ усяких бунтівників ловити, в'язати і відставляти до циркулу [округу] (Фр., III, 1950, 295).

Відстановляти, *яю, яєш, недок., Відстановити*, *овлю, овиш; мн. відстановлять; док., діал.* Відставляти (в 1 знач.). Дід уже більшенького [внука] від себе відстановить, а другого бере (Барв., Опов., 1902, 130).

Відстаріги, *діал.*— здурів.— Сякий-такий, лисий дідуга! Ум відстарів! Пооббирав діточок і мене на старості (Кв.-Осн., II, 1956, 136).

Відступство, *а, с, діал.* Відступництво. Три від поручники відлучилися від звірячої громади і пристали до людської. Похнюпили голови інші звірі, побачивши се відступство (Фр., IV, 1950, 124).

Відталь, *і, ж., діал.* Відлига. По надвір'ю, в усі піддашки, В лиштви, ринви, в граніт і сталь Забиває перлові цвяшки Голубиним крилом відталь (Вирган, Квіт, береги, 1950, 76).

Відтам, *присл., діал.* Звідти. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якомсь злобно та неприязно (Фр., I, 1955, 249).

Відтеплий, *а, є, діал.* Відталий. Вже травичка стирчала з землі одтеплої (Вовчок, I, 1955, 145).

Відтерпіти, *плю, пиш; мн. відтерплять; док., діал.* Перетерпіти. — Та й було ж нам, як гостей випроводили! За все ми одтерпіли!.. (Вовчок, I, 1955, 113).

Відтерпітися, *плюся, пишся; мн. відтерпляться; док., діал.* Відбутися терпінням. Мовчала-мовчала, хотіла відтерпітись... так ще не родивсь той чоловік, щоб утерпів під різками! (Кв.-Осн., II, 1956, 187).

Відтикати, *аю, аєш, недок., Відіткнути і діал. Відіткати, кну, кнеш, док., перех.* Відкривати що-небудь заткнуте; розкорковувати; протилежне затикати. Відіткни пляшку (Сл. Гр.); // Витягати з чого-небудь корок, затичку. Я відтикаю зубами пробку — і в обличчя мені б'є незнайомий густий дух вина (Мик., II, 1957, 154); Яринка уважно стежила за пухирцями., і, коли вони, нарешті, зникли, відіткнула корки (Собко, Зор. крила, 1950, 246).

Відтикатися, *ається, недок., Відіткнутися і діал. Відіткатися, кнеться, док.* Відкриватися, розкорковуватися. Пляшка відіткнулася; II Випадати з отвору (про затичку, чоп і т. ін.). Сестра смик за I вірьовку, чоп як відіткнувся, вода і забулькотіла у човен (Стор., I, 1957, 69).

Відтінь, *ю, ч., діал.* Відтінок. Кожний тон і кожний відтінь — се момент один, промінчик (Фр., XI, 1952, 173).

Відтягати, *аю, аєш і Відтягувати, ую, уєш, недок., Відтягти і відтягнути, ягну, ягнеш, док. у перех. діал.* Віднімати. Він числив і числив, зводив суми, відтягав і знов складав (Фр., VIII, 1952, 353).

Відтягатися, *аюся, аєшся і Відтягуватися, уюся, уєшся, недок., Відтягтися і Відтягнутися, ягнуся, ягнешся, док. від чого, діал.* Уникати чогось. Щось не чула я від нього на сей раз тих цікавих літературно-філософських розмов, що давніше,— від політики відтягався старанно (Л. Укр., V, 1956, 362); Вдома вона відтягається від хатньої роботи (Коб., III, 1956, 312).

Відумерти, *мру, мреш, док., діал.* Умерти, залишивши сиріт. Гаві було дванадцять літ, коли батько його відумер (Фр., III, 1950, 49).

Відхвалюватися, *ююся, юєшся, недок., діал.* Нахвалятися. Цей не дав йому яблука та ще, як той став відхвалюватись, злаяв катом (Свидн., Люборацькі, 1955, 114).

Відхлинати, *аю, аєш, недок., Відхлинути*, *ну, неш, док. тільки док., безос, діал.* Полегшало, стало легше на душі.— Се якась інша молода княгиня.— Мені наче одхлинуло (Барв., Опов., 1902, 390).

Відхлипувати, *ую, уєш, недок., Відхлипнути*, *ну, неш, док., перех., діал.* Відхлебтувати.

Відхопитися, *оплюся, опишся; мн. відхопляться; док., діал.* Відплигнути, відскочити. Не встиг він одхопитись, як на порозі показалася Загнибідиха, бліда, розпатлана (Мирний, III, 1954, 96).

Відцохнутися, *нуся, нешся, док., діал.* Швидко відскочити, відійти назад. Перша зустріч була коротка, драгуни залишили на полі кількох забитих і відцохнулись (Панч, II, 1956, 447).

Відчісувати, *ую, уєш, недок., Відчесати*, *ешу, ешеш, док., перех. звичайно док., перен., діал.* Відрубати, відрізати. Іван., відчесав йому [змієві] голову (Сл. Гр.).

Відшпандорити, *рю, риш, док., перех., діал., фам.* Відшмагати (в 1 знач.). Гляди лишень, щоб я тебе за це не відшпандорив (Сл. Гр.).

Відщібати, *аю, аєш, недок., Відщєбнути*, *ну, неш, док., перех., діал.* Відстібати. Сусід мій, грубий, короткоший купець, одщібає комірчик (Конюб., II, 1955, 270).

Відщібатися, *аюся, аєшся, недок., Відщєбнутися*, *нуся, нешся, док., діал.* Відстібатися.

Візника, *и, ч., діал.* Візник (у 1 знач.). Коні вороні, баскії. Правив візника плечастий, усатий (Вовчок, I, 1955, 118).

Війстя, *я, с, діал.* Вхід. [Ю д а:] Вже ж не боронить вогнений меч до того раю війстя (Л. Укр., III, 1952, 134); Наче магнітною силою потягнений, подався [Огей] до війстя своїх сходів (Досв., Вибр., 1959, 375).

Вікнина, *и, ж. діал.* Вікно (в 1 знач.).— Так ви вже тут не вперше? — Ще б уперше/ Я звідси родом.— Із самих Клеченців? — Та ні! Оно — з Матвіївки,— вказав я у вікнину На дальню гору з вітряками (Вирган, В розп. літа, 1959, 209).

Вікняр, *а, ч. діал.* Скляр.

Віковічнити, *ню, ниш, недок., перех., діал.* Увічнювати.

Вісень, *і, ж., діал.* Осінь. Вже тоді вісень ішла; лист червонів, жовтів, в'янув і обсипавсь (Вовчок, I, 1955, 203); [М а т и:] Вже якось сама управлюся, а там на вісень.. знайду собі невістку (Л. Укр., III, 1952, 232).

Віскривий, *а, є, діал., вульг.* Шмаркатий.— Утри передніше віскривого носа та тоді підеш у волость,— кричала Мотря (Н.-Лев., II, 1956, 375).

Віскряк, *а, ч., діал.* 1. вульг. Шмаркля. Витерти віскряки під носом. 2. лайл. Шмаркач. [Х р а п ко:] Молодець... Віскряк, а не молодець! (Мирний, V, 1955, 40); [Гордій:] Я піду втоплюсь!.. (Почина ревти).. [Полі карп Іванович:] Ах ти віскряк!.. Да як у тебе язик повернувся таке вимовити (Кроп., IV, 1959, 332).

Вісний, *а, є, діал.* Осьовий.

Вісник, *а, ч., діал.* Струг. З ними [гонтарями], з сокирою та вісняком на плечах, він перемандрував усі гори від Сянока аж до Микуличина (Фр., III, 1950, 48).

Вісьта, *виг.ч діал.* Соб. Аж тут чути: «Гатьта/вісьта!» їде шляхом хлоп до міста (Фр., XII, 1953, 12).

Вітри, *рю, рйш, недок., перех., діал.* 1. також без додатка. Винюхувати щось у повітрі (про собак тощо). Піднімаючи від часу до часу морду вгору,— вітрила [собака] щось нюхом у повітрі і вила (Коб., II, 1956, 209); Івана швидко заховали в пивницю, а чорти заходять і почали вітри (Калин, Закарп. казки, 1955, 91). 2.

перен. Вивідувати щось. В поліції рух неспокійний!., се знайшли у шевця каламар і вітрять дух революційний (Фр., XI, 1952, 395).

Вітряниця, *і, ж., діал.* Буря. Здавалось, і вітер тут чорний, і дощ ллється з неба чорний, як смола. Фронт мовчав, чи його не чути було за вітряницею (Гончар, I, 1954, 173).

Вітхненний, *а, є, діал.* Натхненний. Коли проповідникам не стало вже духу в грудях і вони скінчили свої вітхненні промови., Згода порозуміла, що пора й їй сказати пару слів (Фр., III, 1950, 119).

Вітхнення, *я, с, діал.* Натхнення. Нехай поети до вітхнення вдатні, Співають нам на всякі голоси Про мирові куточки благодатні,— Де є страждання, там нема краси! (Граб., I, 1959, 171).

Вітцівський, *а, є, діал.* Прикм. до отець. Жив по-панськи, вітцівського добра не марнував (Фр., II, 1950, 99).

Вітцівщина, *и, ж., діал.* Батьківщина (див. батьківщина 2). — Тут імоє право! Тут моя вітцівщина! (Фр., VII, 1951, 32).

Вітчина, *й, ж., діал.* Вітчизна. Кров і труд ось тут здвигне нам Нову, кращу вітчину! (Фр., XI, 1952, 237).

Віхало, *а, с, діал.* Завірюха, метелиця. Не стало видно ні неба, ні землі,— все то одно непроглядне віхало... аж страшно, аж сумно стало! (Мирний, II, 1954, 8).

Віц, *а, ч., діал.* Дотеп. Ксьондз сипав віци і чхав од табаки (Коцюб., II, 1955, 253); Він вічно .теревенив, розповідаючи веселі віци — анекдоти, співав коломийки, хоч живіт аж судомило від голоду (Тют., Вир, 1964, 352). Пускати (пустити) віц, зах.— говорити дотеп. Я., не хотів тебе прогніввити, лиш пустити віц (СтеФ., III, 1954, 29).

Вішало, *а, с., діал.* Вішалка (в 1 знач.).Коли виходили з зали й він здіймав з вішала свій капелюх, переходила коло нього одна студентка (Коб., III, 1956, 321).

Владник, *а, ч., діал.* Володар (у 2 знач.). / почав Іван проклинати той чудовий дар [перстень].., котрий тепер стався., всемогучим владником його тіла і душі (Фр., III, 1950, 180).

Властиве, *вставн. сл., діал.* Власне (у 1 знач.). Хочу додому, хоч, властиве, тільки що вибрався їздити (Коцюб., III, 1956, 266).

Власть, *і, ж., діал.* Влада (в 3 знач.). Його душа була тепер у атмосфері поезії, серед живої природи., і він боявся образити її, бо був у її власті (Фр., IV, 1950, 25).

Вмикатися (умикатися), аюся, аєшся, недок., Ввімкнутися (увімкнутися), нуся, нешся, док. діал. Вникати. Менший зять любив читати книжки, сидів дома й не дуже вмикався в господарство (Н.-Лев., III, 1956, 203); Замойський переводив погляд з дружини на заклопотаного козачка, напружено вмикаючись у сенс його повідомлення (Ле, Україна, 1940, 12).

Внутрі, *присл., діал.* Усередині.— Хоч як хочете мене переряжуйте, научіть усьому, як треба бути панею, та вже внутрі не переробите (Кв.-Осн., II, 1956, 338).

Вовк, *а, ч., діал.* Середня частина кавуна без зернят. Скибки [кавуна] розпались, і зсередини випав червоний вовк (Н.-Лев., I, 1956, 501).

Вовниця, *і, ж., діал.* Вовна. З овечок вовницю зстригає (Бор., Тв, 1957, 58).

Вогневиця, *і, ж., діал.* Блискавка. Образно. їдучи в колоні на далекі вогневиці гаснучого заходу, Хаєцький чуйно ловив ніздрями знайомі з дитинства запахи (Гончар, I, 1954, 288).

Водокрут, *у, ч., діал.* Вир. В тому водокруті [потонули] дружина і Андрійко (Рибак, Дніпро, 1953, 30).

Водяник, *а, ч., діал.* Водянка (в 3 знач.).

Водянчик, *а, ч., діал.* Зменш, до водяник.

Вожжина, и, ж., діал. Віжка. Карно смикнув вожжину — і покірна шкапина потюпала (Мирний, III, 1954, 105); Потім Василь Іванович торкав вожжиною коняку й рушав до сусіднього колгоспу А0. Янов., II, 1958, 278).

Возвіз, возу, ч., діал. Узвіз. В они поминули церкву, знов спустились возвозом з крутої гори й повернули в вузький, як рукав, яр (Н.-Лев., II, 1956, 310).

Возлісся, я, с, діал. Узлісся. Вибігає [Катерина] на возлісся; Кругом подивилась, Та в яр... біжить... (Шевч., I, 1951, 45).

Войдуватися, уюся, уєшся, недок., діал. Вовтузитися, борюкатися. Довго з ним войдувались, поки зв'язали (Сл. Гр.).

Вокруги, присл., діал. Навколо, навкруги. Далеко вокруги тягнулися стерні (Коб., II, 1956, 85).

Волити, лю, лиш, недок. діал. Воліти (в 2 знач.). Вона., волить недоїсти, недоспати і зубами з холоду сікти, ніж би мала з ким-будь задертися (Фр., III, 1950, 113).

Воловід, вода, ч., діал. Налигач.— А тепер на тобі отеє в руку! — Я взяв. То був мотуз чи воловід якийсь, не знаю (Фр., I, 1955, 72).

Воложити, жу, жиш, недок., перех. діал. Бити. Доти їх [панів] воложив [києм], аж поки... (Сл. Гр.).

Волосатися, аюся, аєшся, недок., діал. Чубитися. Сестри з криком і пискком почали тягатись, волосатись та проклинати одна другу (Фр., III, 1950, 120).

Волосянка, х, и, ж., діал., заст. Волосяниця. Аж тут раз стук-стук до брами: В волосянці перед нами Став Микита, як монах (Фр., XII, 1953, 14).

Вомпити, плю, пиш; мн. вомплять; недок., діал. Вагатися; соромитися. Тягли тут пінненьку Троянці, Не вомпили Сициліянці, Черкали добре назахват (Котл., I, 1952, 92).

Вонітувати, *ую, уєш, недок., діал.* Блювати. Огидне, слизьке харкотиння поривало [Анатолія] вонітувати (Кач., II, 1958, 325).

Всипити, *плю, пиш; мн. вонплять; недок., діал.* Сумніватися. Не вонпив старий Шрам, що син його Петро укладе Тура (Сл. Гр.).

Воріття, *я, с, діал.* Ворота. Без світла темної пори Ні кроку навіть за воріття! (Граб., I, 1959, 248).

Воробець, *бця, ч., діал.* Горобець. Воробці.. цвіркали та пищали, мов на дощ (Фр., VII, 1951, 151); Добре стрілив.. Упала одна пташка до землі.. Се був воробець (Коб., II, 1956, 31).

Ворогувати, *ую, уєш, недок., з (між, поміж) ким, без додатка і діал. на (до) кого.* Бути у ворожих стосунках, виявляти неприязнь, ненависть до когочого-небудь. Сини не жили в згоді, а завжди ворогували та билися поміж собою (Укр.. казки, легенди.., 1957, 78); Ні з ким він ніколи так не ворогував, як з Василем, і Василь не любив Грицька; .. вони., гризлися, як кішка з собакою (Мирний, IV, 1955, 21); Чом «Слово» на «Правду» раз в раз ворогує? (Фр., XIII, 1954, 44); — Через що ж у вас сварки? — допитувався він.— Насамперед, ворогуємо ми з магістратом,— методично почав Хома (Тулуб, Людолови, I, 1957, 171).

Ворок, *а, ч., діал.* Мішок. Ворок пшениці.

Ворочати, *аю, аєш, недок., діал.* Повертатися назад. [Х и м к а:] Коли так, то я й піду від вас. [Іван:] Ні, ні... не ходи. Ворочай назад (Мирний, V, 1955, 216).

Ворочатися, *аюся, аєшся, недок., діал.* Повертатися назад.— Ой, їдь та їдь, мій миленький, Та не забавляйся, На конику вороненькім Назад ворочайся! (Укр.. думи.., 1955, 99).

Вперве (уперве), *присл., діал.* Уперше.— Я тебе вперве бачу у вічі, — сказала Васирина (Н.-Лев., II, 1956, 112); Чи згадуєш, як ми колись Зійшлись на розмову гарячу? Тоді я ще вперве тебе, Незнану землячку, побачив (Сам., I, 1958, 127).

Впервину (упервину), *присл., діал.* Уперше. [Л и с е ч к о:] Е, голубчику, не слід так лякатися. Не впервину (Сміл., Черв, троянда, 1955, 45): — Гайда до мене,— потягнув Масло спантеличеного хлопця. Василеві це було впервину, досі його не запрошували дорослі люди, як рівного, та ще хто запрошує — начальник цеху! (Хижняк, Невгамовна, 1961, 74).

Вполудне (уполудне), *присл., діал.* Опівдні. Щоби вполудне не бігати додому, взяли [Вовчик і Лисичка] відразу з собою обід і полуденок: глечик меду і кошик паляниць (Фр., IV, 1950, 84); Саме вполудне вибралася Юрчиха з чоловіком на ґрунт, де мала відбутися розправа [комісії] (Март., Тв., 1954, 109).

Вправді (управді), *присл., діал.* Справді. Дорога була вправді не близька, але Максим обіцяв випровадити товариство простішою лісовою стежкою (Фр., VI, 1951, 21); Вправді я в танцях .. не такий зручний, як в орудуванні пером (Мак., Вибр., 1954, 7).

Впрост (упрост), *присл. у знач, прийм., діал.* Уздовж. Віддав поводи й пішов до гарматників, які вправно наvertsали жерло своєї зброї впрост шляху (Ле, Мої листи, 1945, 116). у знач, підсил. част., діал. Зовсім, цілком. Вимагати від неї поважно які-небудь переконання і принципи було впрост неможливо (Коб., III, 1956, 301); Глянув Марусяк туди-сюди — і вже з розпачливою впрост рішучістю кинувся вперед, не обходячи каміння (Хотк., II, 1966, 247).

Вразливий (уразливий), *а, є., діал.* Докучливий, настирливий. Іван дякував гостям своїми сивими очима, а від Леся обгонився [обганявся], від вразливого овода (Черемш., Тв., 1960, 203).

Вразно, *присл., діал.* Влучно. Та й вразио стрелили — я чув — не мучились і півгодинки (Л. Укр., I, 1951, 408).

Вредний, *а, є., діал.* Капосний. [Поліна К.:] Та чи вгамуєшся ти, вредна дитино (Коч., II, 1956, 87).

Врем'я, *врем'я і времені, с, діал.* Час. Дівчино-серденько! Жартуй, поки є врем'я (Греб., I, 1957, 54). О Во врем'я оно, заст., ірон.— за давніх часів. Колись то ще, во врем'я оно, Помпілій Нима, римський цар,.. Втомившись пишучи закони, Пішов любенько погулять і одпочить (Шевч., II, 1953, 335).

Всей (усей), *всього, займ. означ., діал.* Весь (див.весь 1) **Встрявати (устрявати)**, *встряю, встряєш, недок., Встряти (устряти) / встрянути (устрянути)*, *ну, нега, док. у чому, діал.* Застрявати. Митрунько ліз якомсь попереком та й устряв у плоти (Март., Тв., 1954, 146).

Встрягати (устрягати), *аю, аєш, недок., Встрягти (устрягти)*, *гну, гнеш, док., діал.* 1. в що. Влазити, вгрузати. Встряг старий в солону посамі пахви (Свидн., Люборацькі, 1955, 206); Образно. Кожне слово було важким і, ніби цвях, встрягало в мозок (Коз., Вибр., 1947, 31). 2. поміж кого. Устрявати (в 2 знач.). Не раз і не два сам Сміт, бувши під джмелем, устрягав поміж танцюристів (Ю. Янов., II, 1958, 288).

Втаскатися (утаскатися), *аюся, аєшся, док., діал.* Влізти, залізти, забратися. Учора я в болото втаскалася (Сл. Гр.).

Втрійку (утрійку), *присл., діал.* Утрьох. Йшли втрійку по Садовій: попереду Хана, за нею Магда з Марією (Тудор, Народження, 1941, 15).

Втручати (утручати), *аю, аєш, недок., Втрутити (утрутити)*, *втручу, втрутиш, док., перех., у що і без додатка., перен., діал.* Вставляти в розмову (власне зауваження, слово тощо). Скільки раз і Йван хотів до бесідисвоє слівце втрутити (Март., Тв., 1954, 46).

Вугля, я, с., збірн., діал. Вугілля. Горить чорне вугля. Горить, не згасає (Рудан., Тв., 1956, 37); / досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощаної скрині (Фр., IV, 1950, 187).

Вугляк, *а, ч., діал.* Вуглина. Я зліз із черешні й пішов до куреня. Недалеко від нього на лісовій пропаленій латці чорніли вугляки й недогарки (Стельмах, Гусилебеді.., 1964, 93).

Вуглячок, *чка, ч., діал.* Зменш, до вугляк. Вогонь нічого не залишає, крім вуглячків і попелу (Стельмах, I, 1962, 613).

Вугол, *гла, ч., діал.* 1. Ріг (у 3 знач.). Цілими годинами ходив він по вулиці, ховаючись поза вуглами домів (Фр., VI, 1951, 249); Прикре непорозуміння скоїлось на тому вуглі стола, де., сиділа Настя (Гончар, Таврія.., 1957, 36).

Вудвуд, *а, ч., діал.* Одуд. / вдосвіта, під ніжний поклик вудвуда прокинувшись на сіні під клунею, я довго подивлявся крізь вишневе листя — як сіріло і ясніло синє небо. Янов., V, 1959, 141).

Вудильно, *а, с, діал.* Вудлище. Березове вудильно.

Вуєчко, *а, ч., діал.* Пестл. до вуйко 1, 2. — Ой, вуєчку, не бийте, не буду вже, — заговорив малий пастух (Стеф., Вибр., 1949, 192).

Вужівка, *и, ж., діал.* Мотузка з лози. Хвостик скручувався безперестанку в вужівку (Март., Тв., 1954, 294).

Вузьмина, *й, ж., діал.* Мілка, вузька частина річки.

Вуй, *вуж, ч., діал.* Те саме, що вуйко 1, 2.

Вуйко, *а, ч., діал.* 1. Дядько по матері, брат матері. — Ні, донько! — обіззався її вуйко помиряючо.., мов вибачаючи свою сестріницю за її жорстокість (Коб., III, 1956, 159). 2. Про старшого віком чоловіка (звичайно при шанобливому звертанні). Петро одкинув лопату набік і поліз до отвору. — Ану, давайте, вуйку, свої клешні!.. (Кол., Терен., 1959, 214); — Ви за свою сміливість, вуйку, два тижні сиділи в тюрмі (Томч., Жменяки, 1964, 104). 3. перен. Ведмідь. Виходив вуйко вранці по суниці, Солодкі в дуплах видирать меди (Перв., II, 1958, 97).

Вуйна, *и, ж., діал.* 1. Тітка, сестра матері або дружина матеріного брата. / так вона лишилась сама. Сама. Бо хіба сина її покійної вуйни, Матфея, з другого села числити? (Коб., III, 1956, 534); Вуйни досягали його [Петрика] руками й гладили, як біле курятко, аби зі собою освоїти (Черемш., Тв., 1960, 35). 2. Про старшу віком жінку (звичайно при шанобливому звертанні). На сінокосі наздоганяє Оленку вуйна Калина Греблючка (Козл., Пов. і опов., 1949, 19).

Вуйчаник, *а, ч., діал.* Син дядька по матері; двоюрідний брат. Для малих вуйчаників та тітчаників і сам купував то колачі [калачі], то цукерки (Фр., IV, 1950, 274).

Вулень, *я, діал.* Вулик. * У порівн. На весілля панів, паній понаїздило,— гуде у будинку, як у вулені (Вовчок, I, 1955, 117).

Вулій, *я, ч., діал.* Вулик. Маруся буде соромитись і сховається у траві або за вулій — бо Маруся маленька (Вовчок, I, 1955, 380); * У порівн. Наче в тім вулію, що димом зайде,— такий рух по селах наставав (Март., Тв., 1954, 49).

Вустілка, *и, ж., діал.* Устілка. Засвітили каганець, дивляться — вустілка в відрі з водою мокне (Горд., Діти., 1937, 184).

Вутінка, *и, ж., діал.* Зменш.-пестл. до вутка. — Чого, селезень, скучний, невесел, Скучний, невесел, невідрадісний? — Ой як мені жить, веселому будь,— Любив вутінку, не можу забуть (Укр..лір. пісні, 1958, 296).

Вутка, *и, ж. у діал.* Качка. В утки аж летять та крячуть (Тич., III, 1947, 178).

Вутя, *яти, с, діал.* Каченя. Сіре вутя, ой сіре вутя, Ой, на морі ночує, Воно ж мое усе горенько чує (Укр..лір. пісні, 1958, 384).

Вутятко, *а, с, діал.* Зменш.-пестл. до вутя. Хлоп'ята похапцем, з каченям у руках, кинулись до класу. Вчителька розсердилась була, але й самій стало цікаво: вутятко бо живе, тепленьке, налякане (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 27).

Вчасний, *а, є., діал.* Ранній. Лунали окрики перекупців, що продавали вчасні вишні і морелі (Фр., II, 1950, 322).

В'ятеріна, *и, ж., діал.* Ятір.

В'ятеринка, *и, ж., діал.* Зменш, до в'ятеріна. Тепло, як циганові під в'ятеринкою (Номис, 1864, № 642).

В'ятір, *а і я, ч., діал.* Ятір. Ніхто їх не ловив — ні волоком, ні в'ятірами (Сл. Гр.);
[В л а с:] Часом уночі піду з в'ятірями по рибу (Крон., II, 1958, 286).